Vol. 2 | Issue 1 2023 ISSN: 2717-4840

The Mega Journal

A Peer Reviewed Interdisciplinary Journal

Published by
NEPAL MEGA COLLEGE

Advisory Board

Prof. Dr. Hom Nath Bhattarai
Mr. Gopal Khanal

Executive Editor

Mr. Dinesh Khanal

Editors

Dr. Surendra Mahato
Dr. Dhundi Raj Bhattarai
Mr. Yadap Chandra Neupane

Reviewers:

Prof. Dr. Hemanga Raj Adhikari
Prof. Dr. Kedar Pd. Sharma
Prof. Dr. Keshav Bhattarai
Dr. Shiva Rijal
Dr. Satis Devkota
Dr. Prem Prasad Poudel

Editorial

In the second issue, The Mega Journal has opened a new avenue in which the researchers are concentrated on different teaching tools in the classroom. Besides teaching tools, researchers have formulated different horizons of knowledge. It has established a standard as a peer-reviewed journal that allows it to present innovative reading and analysis from an interdisciplinary perspective.

The world is facing complex and pressing challenges that require a multi-disciplinary approach to find solutions. Social sciences, with their focus on human behavior, culture, and societal structures, play a critical role in this endeavor. Social sciences can provide insights into the intellectual elements that drive and are affected by these challenges, from poverty and inequality to climate change and political instability.

One of the unique strengths of social sciences is their ability to understand and analyze the social and cultural context in which problems arise. This includes examining power structures, biases, and attitudes that shape the way individuals and communities experience and respond to challenges. By taking these factors into consideration, social sciences can help design solutions that are culturally sensitive, equitable, and effective.

Likewise, this issue also deals with the evidence-based management that encourage managers to make decisions based on objective data, rather than subjective opinions. This can lead to more accurate decision-making and reduce the risk of making mistakes based on biases or incomplete information. In addition, evidence-based management can help managers stay current on best practices and industry trends, allowing them to continuously improve their operations and stay ahead of the competition.

February, 2023

Table of Contents

Foregrounding the Feminine Principle in Pushpa Kumari's Contemporary Mithila Painting
Deepa Silwal 1

Work Life Balance among Women Employees in Service Sector with Special Reference to Banking Industry in Kathmandu Valley
Sarad Dhungel 15

Loss of Social Belongingness in Philip Roth's The Humbling
Saroj G.C 29

Government Capital Expenditure and Economic Growth in Nepal
Tilak Singh Mahara..41

परिमार्जित ब्लुम टेक्सोनोमीको अनुरूपताका दृष्टिले विद्यालय तहको नेपाली भाषा पाठ्यक्रममा
दिनेश घिमिरे...62

उत्तरवर्ती नेपाली कथामा प्रयुक्त भाषाशैली
शान्तिमाया गिरी..81

'टाइपिस्ट' कथामा लैङ्गिकता
शिवशरण झवाली..95

Volume 2, Issue 1, 1-14
DOI: https://doi.org/10.3126/tmj.v2i1.53142

Foregrounding the Feminine Principle in Pushpa Kumari's Contemporary Mithila Painting

Deepa Silwal [1]

Received: March 2022 **Revised:** July 2022 **Accepted:** Dec 2022

Abstract

This paper explores artist Pushpa Kumari's female-centered perspectives in Mithila Paintings that foreground the grace of Shakti, goddess Kali, in all females. Moreover, it examines the agency of women as a source of fertility and energy centralizing on how the bi-union of Prakriti and Purusha, the cosmicized versions of the earthly phenomenal male and female, reflects one integrated form, an indivisible whole. Basically, the paper is based on Kumari's preference for tantrism, which accepts fundamental dualism, through which an individual encounters universal phenomena. Thus, this paper will provide a new insight on females' subjectivity—how in tantric rituals every woman, a counterpart of feminine principle, as a microcosmic version of feminine power shakti becomes a reincarnation of cosmic energy symbolizing the ultimate essence of reality.

Keywords: *Feminine principle, mithila painting, tantrism, Prakriti and Purush*

Introduction

Pushpa Kumari, one of the contemporary younger generation Mithila artists, is an Indian Madhubani painter. She has embarked on the Mithila paintings' distinctive styles and conventions while establishing a relationship between the art and the social

1 Ms. Silwal teaches at Nepal Mega College, Kathmandu. Email: silwaldeepika7@gmail.com

practices. Integrating the theme of ancient Holy Scriptures, myths and the modern events, she establishes her painting as a medium to pass down the social values to the coming generation. Her uniqueness, as a Mithila artist, is reflected in her advanced creativity—her centuries-old-rooted art tradition has incorporated traditional ideas with contemporary treatment. To represent the theme of invariably love and fertility, Kumari has used different approaches in her art. Basically her mythological and folk themes in arts are treated with tantric symbolism, wherein she overtly foregrounds the feminine principle through the streaks of tantrism.

Tantrism vindicates that the union between male and female reduplicates the love world of Shiva and Parvati in miniature. Women, the complementary counters of men, help them be united with the one through her agency. It, therefore, justifies how women help men to achieve the ultimate essence of reality. Knut A. Jacobsen (1996) has also identified dualism of male-female principle to attain liberation, and to understand the ultimate reality, "Tantrism is the understanding the divine and the world as being sexually polarized into male and female aspects. The female pole of Tantric Hinduism is understood as an active principle and the source of the world" (p. 43). In this way, tantrism borders on the feminine principle. Being inspired with tantric theme, Kumari identifies women as the active principle in this sexually divided world, and thus, illustrates the primal place of women, as a microcosmic version of feminine power Shaki, in her Mithila art.

Objectives

This research intends to examine the agency of women in Mithila folk art that interprets the underlying layered multi-meaning in Pushpa Kumari's hand-picked Mithila paintings. Moreover, it aims to discern the interrelationship between Mithila painting and woman subjectivity.

Theoretical Framework

The analytical framework of this research is primarily based on Ajit Mookerjee and Madhu Khanna's (1977) concept on tantrism from *The Tantric Way: Art. Science. Ritual* for conceptual interpretation, and socio semiotics as a tool to analyze how the implicit and explicit meanings of Mithila paintings are culturally specific. It has incorporated such socio-semiotics lens broadly from Gunther Kress and Theo van Leeuwen's "Reading Images: The Grammar of Visual Design (2006)"—a framework to study images on the basic of three functions outlined by Halliday's Functional

Grammar (1985) that studies visual structure to opt out the particular interpretation of experiences linguistically.

Ferdinard de Saussure (2011) defines semiology as “A Science that studies the life of signs within society” (p. 16). Social Semiotics, then, is a social theory that studies the signs of the texts in relation with the society. Daniel Chandler (2017) states, “Semioticians study how meanings are made and how reality is represented (and indeed constructed) through signs and sign systems” (p. 2). He further says, “The key notion in any semiotics is the ‘sign’” (6). “Signs take the form of words, images, sounds, odours, flavours, actions, events, objects, and so on, but these have no intrinsic meaning and become signs only when we invest them with meaning” (Chandler, 11). As per the socio-cultural context, the sign makers always produce such signs creating a balance between the form and its meaning, the signifier and the signified respectively. Mithila painting, an exclusively feminine school of folk painting (Paswan, 2018), also uses several signs, icons and symbols to convey its covert meaning more explicitly. Social semiotics, here, analyze the unit of meanings in the used signs according to the social and cultural circumstances.

According to Gunther Kress and Theo Van Leeuwen (2006), “Human societies use a variety of modes of representation; each mode has, inherently, different representational potentials, different potentials for meaning-making; each mode has specific social valuation in particular social contexts” (p. 41). Meaning- making, especially in social semiotics, is a social practice entirely based on the ideologies, systems and practices existing in the society. Kress and Leeuwen have built the grammatical base that focus on the dramatic semiotic shift from verbal to visual in relation within the framework of three metafunctions developed by Halliday: the ideational, the interpersonal and the textual functions. In their words:

> Visual design, like all semiotic modes, fulfils three major functions. To use Halliday’s terms, every semiotic fulfils both an ‘ideational’ function, a function of representing ‘the world around and inside us’ and an ‘interpersonal’ function, a function of enacting social interactions as social relations. All message entities – texts – also attempt to present a coherent ‘world of the text’, what Halliday calls the ‘textual’ function – a world in which all the elements of the text cohere internally, and which itself coheres with its relevant environment (15).

In the same line, May Wong (2019) assumes in social semiotics meaning-making is always multimodal (2). Thus, semiotic activities involve "a sequence of production, transformation and development, moving from the initial task of joining images of the same objects – a classificatory, cognitive, conceptual, semiotic and manual task – to that of producing complex and dissimilar images, and finding likeness in them (or imposing likeness on them) through an intermediary task of abstraction and generalization" (Kress & Leeuwen, 2006, p. 37). Throughout this process, the potentiality of meaning is derived from the study of the sign in a particular social context. "From the point of view of social semiotics, truth is a construct of semiosis, and as such the truth of a particular social group arises from the values and beliefs of that group" (Kress & Leeuwen, 2006, p. 154,155). In short, the interconnection between the ideas presented through the multiplicity of modes in visual images and the social context is studied in social semiotics.

In application of social-semiotics, Pushpa Kumari's arts establish an association between feminine principle and tantrism. Tantrism, as a religious path, regards the feminine principle and treat women with a reverence. The conventional thought among Maithil women is gradually shifting after being influenced by tantrism. Dermot Killingley (2015) defines 'Tantrism' as a movement within Buddhism and Hinduism that pursues salvation through integration between the human organism and the cosmos. Ajit Mookerjee and Madhu Khanna (1977) argue, "Tantra provides a synthesis between spirit and matter to enable man to achieve his fullest spiritual and material potential" (9). It is the feminine principle, the creative force and the female essence within women, which paves the way to the individual's inner spiritual conscience—a journey directed towards self-enlightenment. The feminine principle, in this sense, gives the signal of wholeness of life evoking the realization of unity. Such a unity and the interplay between feminine and masculine principle makes the male and female complete, which is called "Siva-Sakti, Cosmic Consciousness…eternally conjoined; the one cannot be differentiated from the other" (Mookerjee and Khanna, 1977, p. 15).

With an emphasis on how tantrism paves the way to spiritual attainment of liberation Georg Feuerstein (1998) states, "The Tantric path is itself referred to a *sadhana* (from the same verbal root as *siddha*), and the spiritual achievement of this path is called siddhi (having the dual meaning of perfection and 'powerful accomplishment)) (p.4). The indivisible whole unity between Shiva and Shakti turns out to be possible due to the practice of tantrism. Through tantrism, women, therefore, can carry on their feminine principle. Moreover, I Wayan Budi Utama (2016) also argues that tantrism

upholds feminine principle, “The important record that the teachings of Tantrism have is the central position of Sakti (Parvati), the Pradhana aspect of Shiva. Sakti in this sense can be developed as an aspect of womanhood, feminism” (p. 56).

Analysis

With an intense alacrity to give Kobhar paintings an inventive touch, Kumari persistently seeks out the novel subjects from the society so that she can extend the boundaries of her art. Soma Gosh (2020) asserts innovation in Mithila painting is inevitable, and the novel themes are introduced to give it a new appeal**.** While making the ideational choices, the objects that Kumari represents shows relations in a world outside as signs. These signs carry both ideational and interpersonal metafunction, “any mode has to be able to represent a particular social relation between the producer, the viewer and the object represented” (Mookerjee & Khanna, 1977, p. 51). Kumari’s innovative efforts have ultimately altered the modes and metafiction of traditional Khobar paintings—the wall paintings of the nuptial chamber designed on the occasion of marriages and other ceremonies to inculcate the doctrines to newlyweds. In complete interaction among the artist, the reader and the concept, Kumari’s arts highlight how the paintings foregrounds the feminine principle through the marks of tantrism.

Mithila art is intertwined with Mithila culture, it has therefore a sociological significance. The artist who makes meaning from the context, has to change their judgment as per the change in social context. In this connection, Jay L. Lekme (1990) proclaims, “Just as communities have specific ways of connecting texts to one another, thematically or actionally, so they also construct characteristic patterns of relationships among activity structures and thematic formations of themselves” (p. 205). In Pushpa’s enlivening Madhubani paintings, the artistic excellence in the use of stylistic devices with different signs has subtly challenged the women’s representation in the art. In fact, these visual images have communicated its historical and cultural significance to disclose the veiled feminine principle, i.e how female embodies the power of *Shakti.*

Ajit Mookerjee and Madhu Khanna (1977) affirms the same universal power of Sakti is transmitted to other general women with their fertility, “Sakti’s universal power is prime mover and mother womb of the recurring cycles of the universe, and as such reflects the procreative powers of eternal substance” (p. 16). The concept of tantrism, for this reason, has replaced the earlier notion of subservience women—women as passive object with their agency and subjectivity. Maithil women’s agency in their

feminine principle, which privileges their ability of creation and fertility, is shown in figure 1:

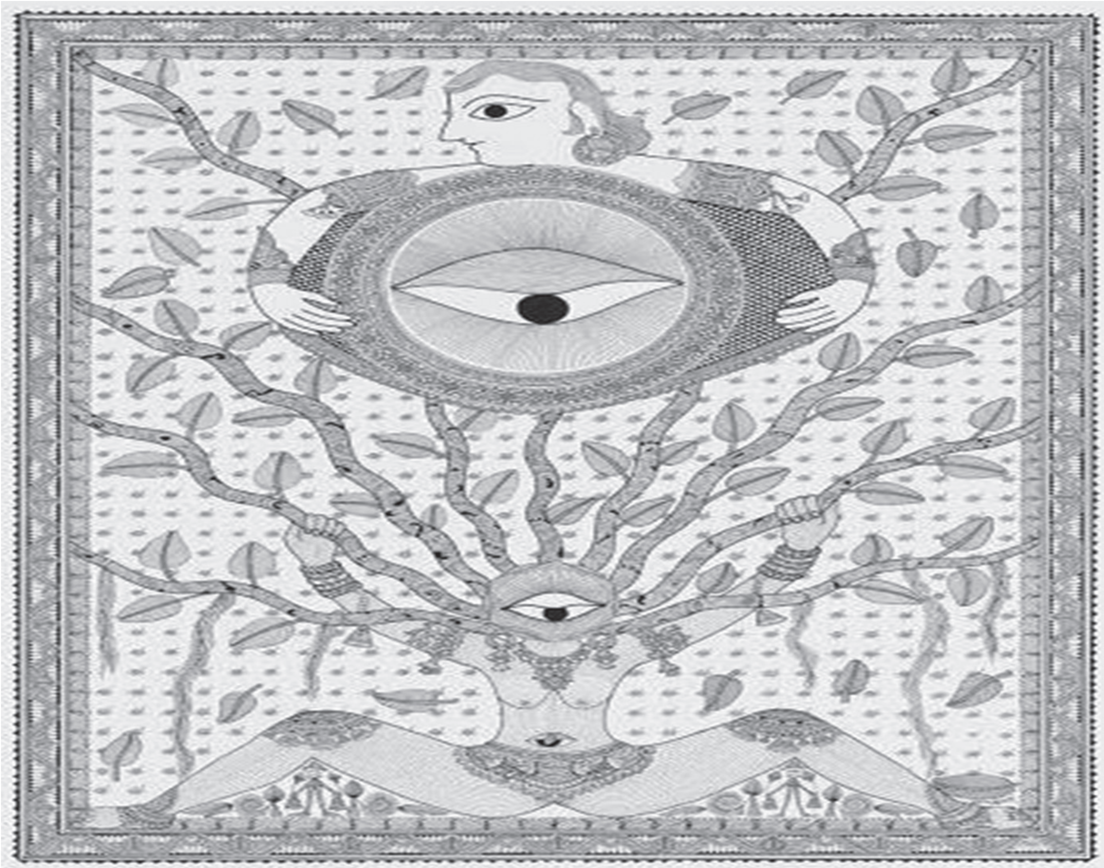

Fig 1: Painting of Prakriti Purusha (male and female eternity) by Pushpa Kumari

Pushpa Kumari's painting in fig. 1 justifies how *Prakriti*, who represents female figure, lies in the center of the universe. This symbolic portrait discloses *Prakriti's* prominent position in the earth, where her wide-stretched legs imply the females' fertility and productive power. With an ability to generate new lives, she allows the branches to grow from her shoulders. Besides, her face is portrayed as a single eye, and above it, a larger eye, which rested on the branches, is embraced by the *Purusha* (male). While altering the relationship among these signs into linguistic form, each sign used in the art shows how creation and fecundity are intertwined, and thus inseparable from the bodiless spirit. The designations, *Prakriti* and *Purusha,* Sanskrit terms for eternal male and female elements, come from a branch of Hindu philosophy associated with Tantric

teachings. Ajit Mookerjee and Madhu Khanna define the titles in *The Tantric way*:

Purusha is identified as Cosmic Consciousness, whose nature is static and which is the transcendental plane where there is but one undifferentiated unity, Siva, Prakriti, Nature is synonymous with Sakti (female energy); the kinetic energy quantum of the cosmos is the prime mover of the creation, out of which the whole world is born and into which the world is dissolved. Purusha and Prakriti are the cosmicized versions of the earthly, phenomenal male and female. (16)

The branches symbolize the communion of the universe *Prakriti* and *Purush* where the universe, as a whole, is within *Prakriti*, and *Prakriki* herself is regulator of the universe. She has a power, which in itself, entails the prerogatives both of subjectivity and social clout. Her feminine quality as spirit is reflected in Loriliai Biernacki's (2007) words, "The god Siva—who usually is conceived as supreme spirit—is actually a mere corpse (sava), a dead body, mere matter, without feminine principle (sakti). The male god is the "dead body" while the female is the enlivening "spirit". Iconographically, this appears in the well-known image of the goddess Kali astride the corpse Siva" (62). Thus, the feminine principle is not only matter, it is spirit that the male entails. Through painting, Kumari allows the viewers to scrutinize the represented concepts embedded within the complexes of signs which cling both internally and externally, with each other and with the context in simultaneously. Together it conveys a sense that like Prakriti, all women are accorded with subjectivity, yet the recognition of their spiritual competence and creative power is a prerequisite to establish such agency within women.

Kumari's work in figure 2, which is built in a strong theme of sexuality, unveils the symbolic unity of two primordial lovers Shiva and Shakti in the background, and amalgamation of the intertwined snakes in the foreground. This integration of male and female force, especially in Mithila culture, strikingly exposes the tantric theme. While transforming the meanings of the applied signs in linguistic form, it reveals the fact that the whole world, the entire manifold of experience is Siva-Sakti, *Purush* and *Prakriti*—the male and female. They unite as one, as tantra accepts, "Reality is unity, an indivisible whole. It is called Siva-Sakti, Cosmic Consciousness" (Mookerjee & Khanna, 1977, p. 15).

Deconstructing the tradition symbols of Kobhar painting, Kumari centralizes the love of a coiled snake, and amalgamation of *Prakriti* and *Purusha* at the heart of the universe to demonstrate how "the objective world, with its infinite diversity, evolves

out of the union of the opposites, the male and the female principle" (Mookerjee & Khanna, 1997, p. 17). Here, tantra that prefers the union of heart, however, makes a distinction between momentary pleasure and the joy of union. On the basis of this tantric interpretation, Kumari again exposes a deeply important semantic dimension—the feminine principle as an active principle, a medium to provide the knowledge of super consciousness. Depicting the union of *Prakriti* and *Purush* in a sexual state whose centrality is held by Goddess Kali further elaborates how the whole creation of the universe is protected and channelized by the female. Thus, the painting depicts the feminine principle, an embodiment of Sakti, as the reincarnation of cosmic energy that symbolizes the ultimate essence of reality.

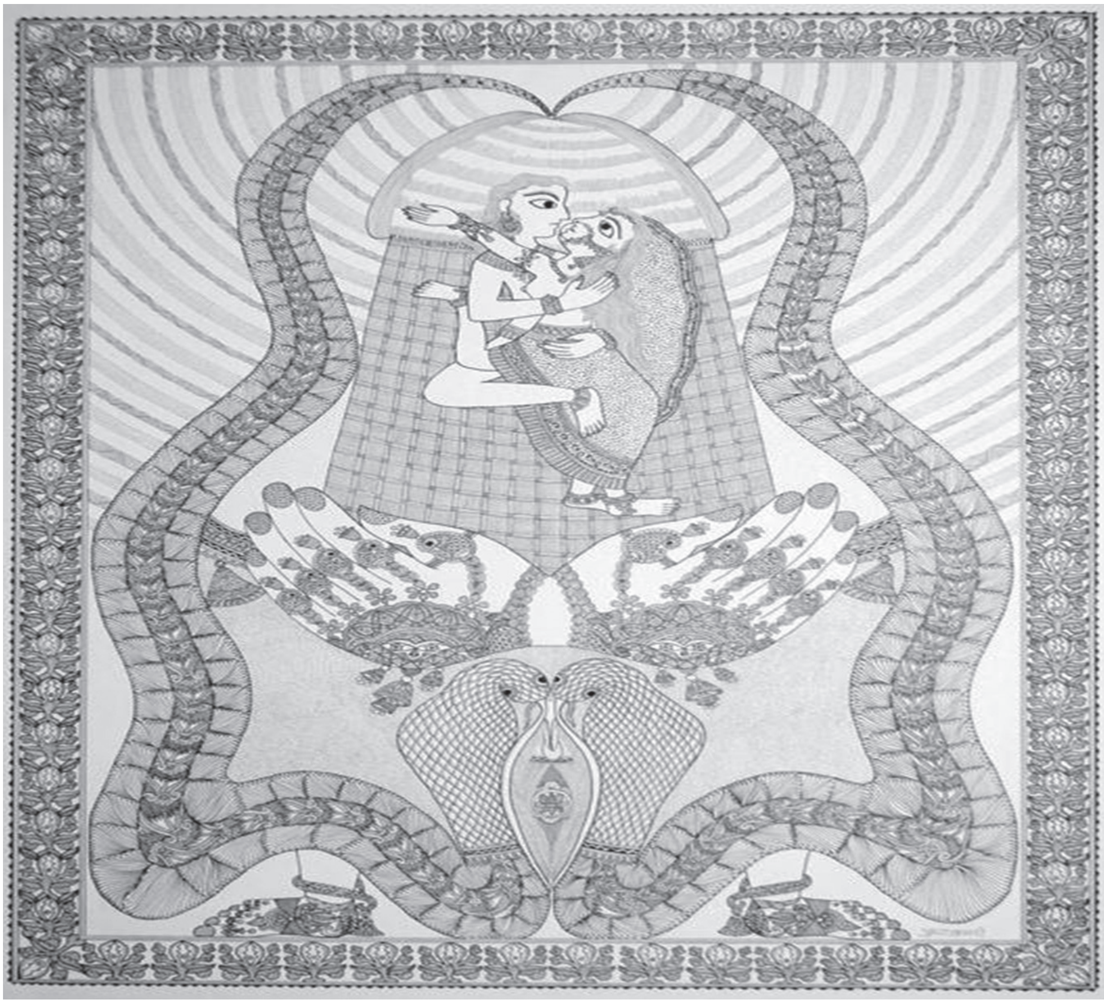

Fig. 2: Prakriti and Purusha

Kobhar painting basically focuses on the theme of fertility. The painting illustrated with fertility motif in figure 3 highlights premodical goddess Kali's yoni at the stage of giving birth who "is acclaimed as the highest principle of the cosmos—the power of creation, preservation and destruction, the ground of being" (Dascal, 2012, p. 226). The portrait symbolizes female as source of creation. The painting in *kachani* style, use of less colour, seeks to ensure the woman's active agency—the one with an ability to give birth to a new life.

The floral design of kobhar exposes a continuum of five pair of heads and hands of women attached to the yoni of the Goddess kali in the center. Along with the absence of conventional icons like the moon, sun, tortoise, snake, lotus and bamboo trees as a symbol of the female and male genitalia, the figure privileges to female's reproductive organ through which the new life emerges. It deconstructs the traditional kobhar painting since it expunges the bamboo stalk in the center surrounded with purain. While patriarchal society, to be bias, limits female's agency, Pushpa Kumari here places the spotlight on creative potentiality of women, pulls them in the center. Similarly, the whole deconstruction hinges on the projection of the active role of Maithali women in continuation of the whole universe. It vicariously displays the women's centrality and subjective expression despite of their limited freedom. Hence, yoni, the emblem of Sakti, as the creative force of the universe is shown exotically in the painting.

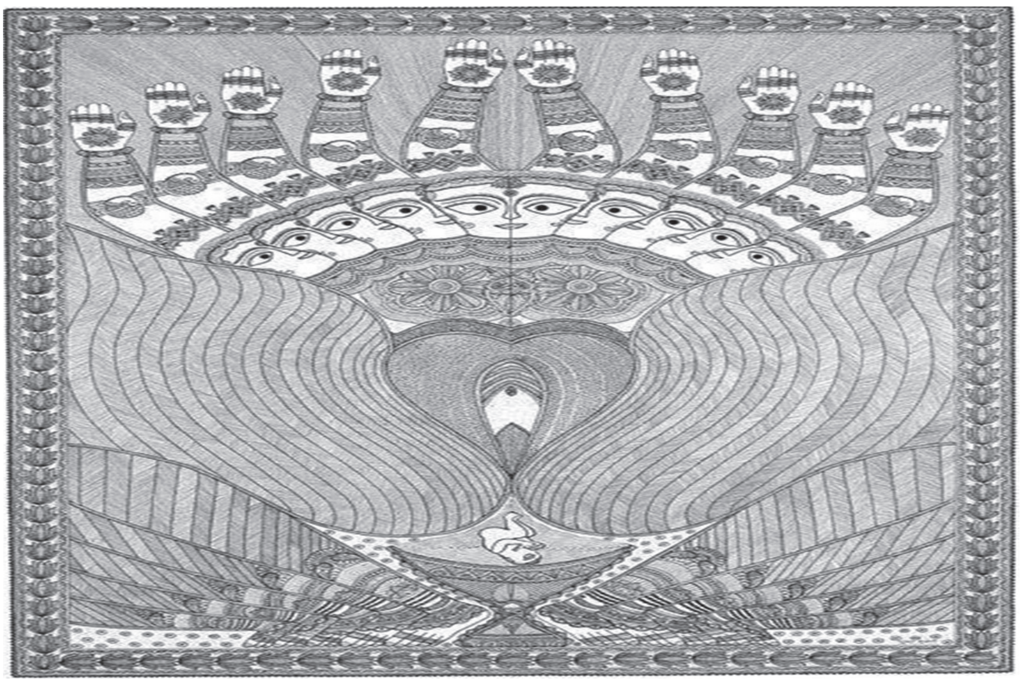

Fig. 3: Yoni

Throughout, Kumari also emphasizes on how Maithail women's perception regarding sexuality is gradually changing. They not only take intercourse as a physical basis of creation and evolution, but they also assume it as the cosmic union of two opposites, male and female principle. Hence, these days, the females give more priority in making love for ecstasy which is evident in figure 4. Here the sexual ecstasy is privileged to fertility; however, both are crucial aspects of Mithila painting.

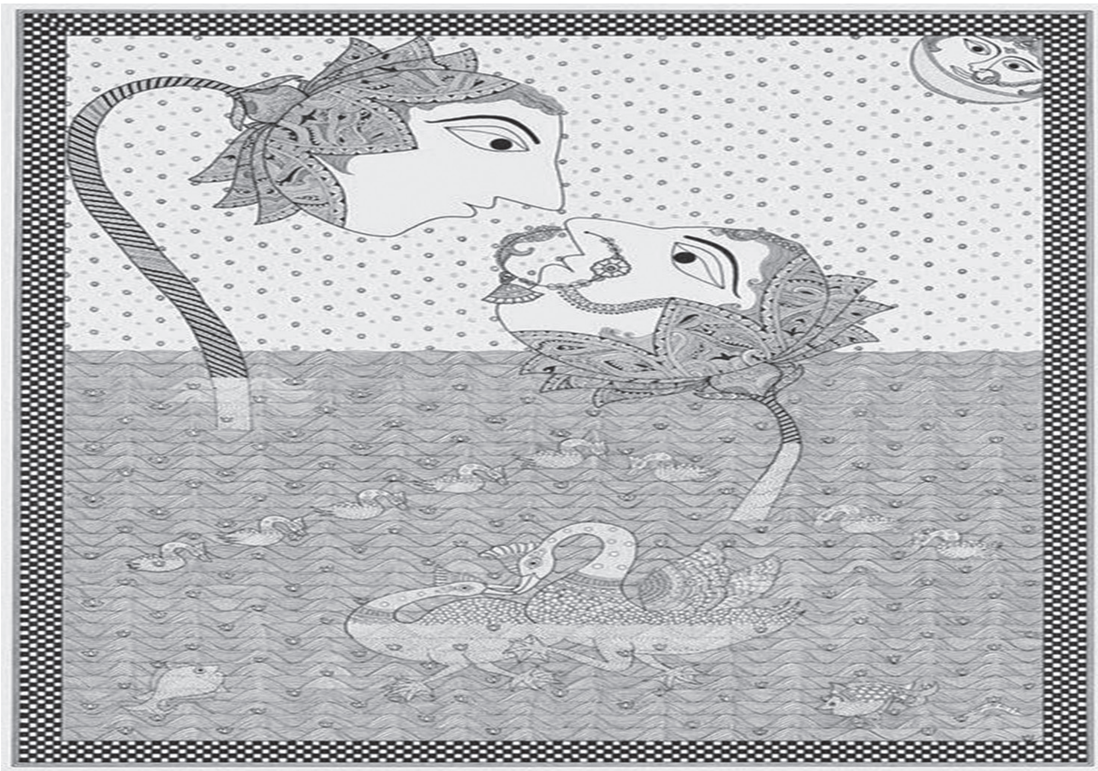

Fig. 4: Intoxication

Suggesting a deeper meaning as per the underlying assumption of the society, a young Mithila artist Kumari departs from the traditional thought of fertility as a conjugal bliss, rather she focuses on the elation of bi-union. The centered depiction of *Prem Jalkida,* the intoxication of love and attraction, in figure 4 explicitly shows the moment of supreme bliss. There two lotus flowers with human faces bend towards each other during intoxication, and beneath the flowers, a pair of peacocks enjoy in ardor, appear entwined taking rest in the gently undulating water. This pond life, where flora and fauna are shown in an intoxicated state, signifies the importance of physical love in Maithil society within a strong sense of unity and cohesion. The stunning lotus flowers

in the painting, of course, embody fertility, divinity, prosperity, eternity as well as spirituality.

The linear composition with framing, top to bottom approach, in painting also divulges the core significance of pond in Maithil women's life, which is particularly associated with marriage, joyfulness and fertility. The pond illustrated in the figure is more similar to Kamala Pond that has its own historical and cultural values in Mithila culture. Moreover, the polarized representation of the sun and the moon in their amalgamation not only shows life that gives energy, but it also indicates contentment of sexual harmony.

When the Sun's heat and water from the pond mingle, new life emerges. Multiple lives can evolve. Kumari, who gives the message—without love, creation is not possible—shows everyone is intoxicated in love in the figure. It also reflects her privileges to erotic flavor. According to Mookerjee and Khanna (1977), "This joy of union is equated with supreme bliss (ananda), obliterating differences between male and female in a state of complete union. In this state all impulse and function become Siva- Sakti. This ecstasy is experienced as the Kundalini rises and unfold itself" (p. 26). Despite the focus in motherhood and reproduction, it overly displays the bi-union of male and female in zoom size. A pair of ducks and lotus having the face of male and female alternatively, for instant, is shown in the state making love. As a kobhar painting, it includes an assembly of signs with special meaning. These signs convey the deeper meaning concomitant with the transcendental quality that establishes the linkage with the cosmogonic and metaphysical concept of tantra. The same sexual motif is portrayed in Kumari's next painting which is exposed in fig. 5.

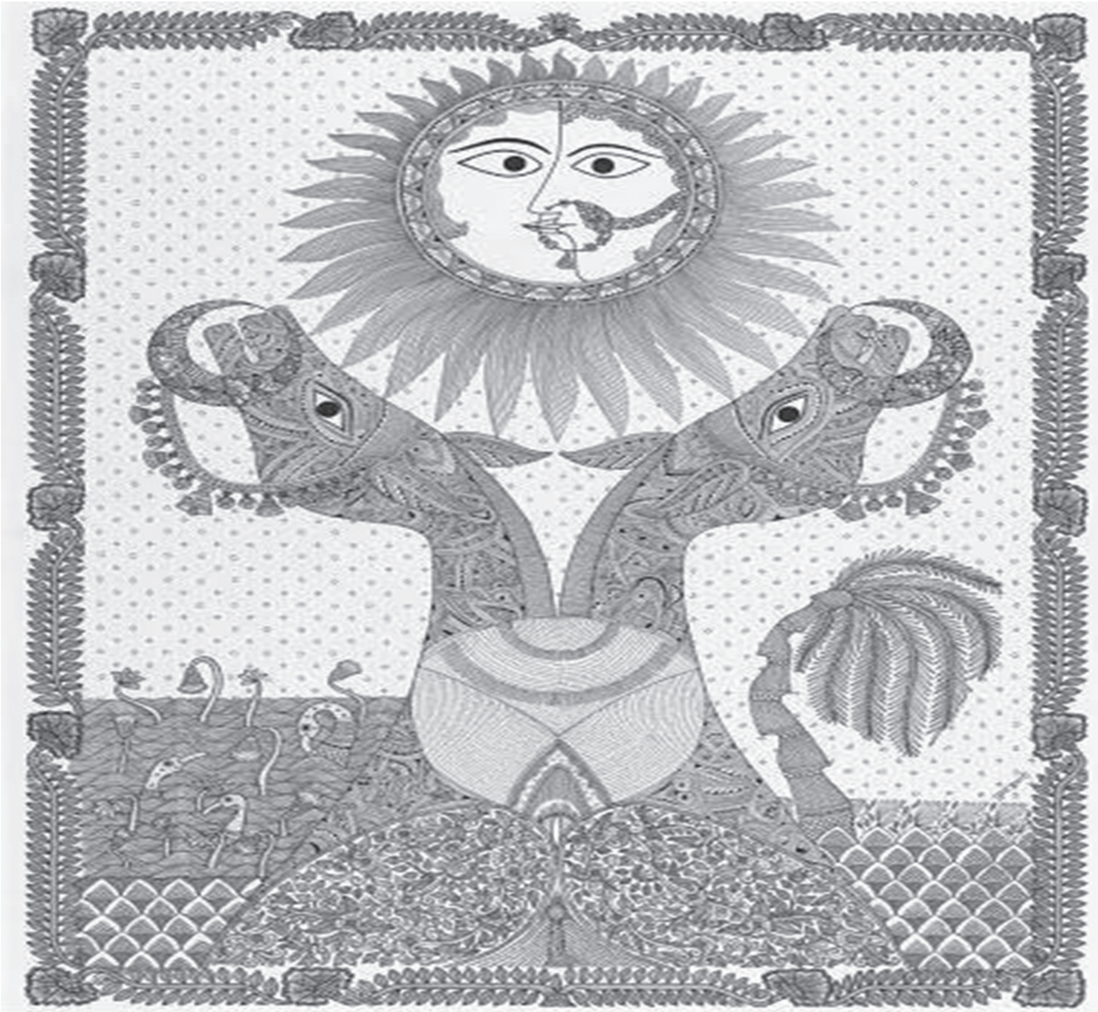

Fig. 5: Surya and Sangya (The story of the Sun and his Wife)

As Puspa Kumari covers wide range of mythical aspects in her paintings, here she makes an innovative illustration of Mythical story of Surya and Sangya where Surya means the sun and Sangya, the daughter of a sage and the goddess of cloud, is his wife to expose the sexual reality. As story reveals, Sangya's happiness vanishes soon when she notices the increment of heat of Surya after their marriage. Being frightened, she runs away from him to the earth in the form of horse, so does Surya. In their transformed form, once again, they fall in love and copulate happily. Highlighting this story, Kumari approves how "Micro-sex (small sex) is the biological foundation of macro-sex (big sex)…all sexual phenomena in nature are designed to produce a result, a blending of

the genetic codes of two members of the same species" (Mookerjee & Khanna, 1997, p. 164). Pond's life, especially small lotus flowers and enthusiastic ducklings, in addition, demonstrates the fertility motif of the artist. Amid the probability of fertility, the grown-ups are predominantly enjoying their synchronization. Here, the indissoluble harmony is resulted from the mystic connection of an individual being and universal being that symbolizes the embodiment of cosmic energy on each individual body.

Conclusion

As Pushpa Kumari's creative insight and artistic quality in her paintings not only reveals the myth and context of Mithila society but they also foreground the feminine principle. Since women are, as tantrism claims, microcosmic version of feminine power *sakti* or *Prakriti*, they are essential parts within the dualism of male-female principles to attain liberation, and to be united with the ultimate essence of reality. Pushpa's art is more about how the forces governing the cosmos on the macro-level govern the individual in micro-level. These arts, therefore, divulge the fact that the outer self is only a small projection of the larger inner self. The human body with its psychological and biological functions, in fact, is a vehicle through which the dormant psychic energy, Kundalini Sakti, can be awakened that finally unites one with the cosmic consciousness. This stands possible solely through the active agency of women. Kumari with her paintings brings forth the women's subjectivity in forefront, and tries to empower all people, especially the women, with the tantric facts. Gyatri Savita Kumari and Mahesh Kumar (2020) emphasize on how mithila paintings psychologically empowered Maithil women, "Mithila painting is more than an art, hopes and aspirations to the people" (p. 539). By taking a detour from tantric theme embedded to the paintings, Pushpa's paintings can also be used to undertake a study on the changing perspectives on Maithili women.

References:

Biernacki, L. (2007). Sex talk and gender rites. *Renowned Goddess of Desire: Women, Sex, and Speech in Tantra,* Oxford University Press.

Budi, U. I. W. (2016). The existence and the sustainability of the Tantrism in Bali. *International Journal of Linguistics, Literature, and Culture*, 2(4), 53-63.

Chandler, D. (2017). Semiotics: The Basics (3rd ed). Routledge.

Feuerstein, G. (1998). Tantra: The path of ecstasy, Shambhala Publications.

Ghosh, S. (2020). Madhubani painting –vibrant folk art of Mithila. *Art and Design*

Review, 8, 61-78, Doi: 61-78. 10.4236/adr.2020.82005.

Jacobsen, K. (1996). The female pole of the godhead in tantrism and the Prakṛti of Sāṃkhya. *Numen*, 43(1), 56-81.

Killingley, D. (1997). Shaw, Miranda, passionate enlightenment: women in tantric Buddhism. *Theology and Sexuality*, 6, 116-118.

Kress, G. & Leeuwen, T. V. (2006). Reading images: The grammar of visual design (2nd ed.). Routledge.

Kumari, S. Gayatri & Kumar M. (2020). A study on psychological empowerment of women artist involve in Mithila painting. *The Pharma Innovation Journal*, 9(3), 539-542.

Lemke, J. L. (1990). Making meaning: The principles of social semiotics. *Talking Science: Language, Learning, and Values*, Apex Publishing Corporation.

Mookerjee, A. & Madhu K. (1997). *Art. The Tanric way: Art. Science. Ritual,* Thames and Hudson Ltd.

Paswan, D. (2018). Mithila painting: A way of economy. *Journal of Management Science*, *Operations & Strategies. NRJP Journals*. 2(3), 100-102.

Saussure, F. D. (2011), Perry Meisel and Haun Saussy (Eds.) Course in general linguistic, (Wade Baskin, Trans.), Columbia University Press.

Volume 2, Issue 1, 15-28
DOI: https://doi.org/10.3126/tmj.v2i1.53206

Work Life Balance among Women Employees in Service Sector with Special Reference to Banking Industry in Kathmandu Valley

Sarad Dhungel[1]

Received: Feb 2022 **Revised:** Aug 2022 **Accepted:** Jan 2023

Abstract

This study was interested in female bank employees' perceptions of work life balance at banking institutions in Kathmandu. The Job Demands-Resources (JD-R) Model was used as a theoretical framework to consider the demands that these women encounter as well as the support systems that they utilize to help facilitate work-life balance (WLB). Importantly, as a theoretical framework, the JD-R was used to bring to light employee experiences of their WLB in relation to their work demands and the resources that are available to them. A qualitative research design was used. Semi-structured interviews on a purposive sample of eight research participants were conducted within eight commercial banks of Kathmandu. Theory-led thematic analysis was used to analyze the interview transcripts. The findings of the study indicated that these women relied heavily upon domestic helpers in terms of household duties, extended family and their spouses in terms of childcare duties and needs. These employees felt that work dominates their lives more due to the core demands of meeting targets. These employees perceived that the bank as a whole was not supportive of WLB as they claimed to be and wanted to be involved with the HR Department in the formation of work-life balance policies. This research study offers insight into the needs of female bank employees and suggests the way forward for organizations to appropriately prioritize WLB as a quality strategy in an attempt to retain talented women in the organization.

Keywords: *Work life balance, female employees, banking.*

1 Mr. Dhungel teaches at Nepal Mega College, Kathmandu. Email: sarad.dhungel@gmail.com

Introduction

Changes in the social, political and economic fabric of societies have influenced and continue to influence both the nature of employment and its relationship to life outside work. *Work-life balance* has emerged as a hot topic in recent years– fueled in part by changing trends in women's social roles. Whilst labor market participation has increased for women of all ages, women continue to shoulder the main responsibility for organizing and undertaking unpaid caring work.

In today fast developing country, people are busy with increasing their income and keep on changing their living habits, life style, and their day to day life, life pattern is not similar as in olden days. People were not aware about how to balance their life, stress and work. And they didn't concentrate much about their health and family. The trend is changed to increase the wealth of the family not the health of the family. Work–life balance is a concept including proper prioritizing between "work"(career and ambition) and lifestyle (health, pleasure, leisure, family and spiritual development /meditation).This is related to the idea of "lifestyle choice."

Changing employment patterns together with changes in the demographic structure of the workforce have resulted in a different reality for the 21st century. Instead of trying to manage copious amounts of leisure time, many employees are instead trying to juggle numerous responsibilities with the increased, intensified demands of work. Such reality, and in particular, transformations in the structure of both the workplace and the workforce imply that work practices and employers' expectations must change accordingly. The traditional assumption that employees should be willing and able to make work their top priority in life is no longer tenable. Globalization, new technologies and business restructuring are challenging the long established patterns of paid work while imposing new burdens on families, individuals and households.

Until quite recently it was widely assumed, particularly in and concerning the richer countries, that working hours were steadily reducing, the amount of leisure time increasing and that these trends would continue. Many people looked forward to a golden age of leisure (World Trade Organization, 1999).

Women at Workplace

As society moves into the 21st century, there is an increasing expectation that women are not only responsible for nurturing and raising families to ensure that future generations

are confident and competent members of the society, but that women should also participate in the paid workforce (Harris, 2007). Women professionals have a vital role in both family and office which is hampered by the multiple roles as a mother, professional and social members. Lack of supports from the both sides creates work-family conflict that impedes from doing justice to their talent utilization and leading a blissful happy life (Alam, Sattar, & Chaudhary, 2011).

In Nepal, it is taken for granted that economic activities are exclusively the prerogative of males while domestic work, child bearing and child rearing are the sole occupations of women. Historically, women in Nepal have not enjoyed a good status in workplace settings whether in managerial or operative roles. Since times immemorial, women have been burdened with work of all sorts all through their lives. From reproduction to all household chores and outside, their role as worker is significant, unique and burdensome. But they are discriminated and exploited all over. But today scenario is changing. Now female workers carry not only the load of domestic work but also carry a significant part of the load of economic activity. Their contribution to economic activity is in fact on the higher side than what is thought or perceived by the conservative society.

Modern time liberalization of the Nepalese economy has created considerable employment opportunities for those, including women, who possess marketable skills and talent. Today women form an important part of the Nepalese Workforce. According to the information provided by the Central Bureau of Statistics, the work participation rate for women was 45.4 per cent in 2011.

Table 1.1 Share of Female in Economically Active Population, 1952/54-2011	
1952/54	40.80%
1961	40.50%
1971	29.20%
1981	34.60%
1991	40.40%
2001	43.90%
2011	45.40%
Source: (Central Bureau of Statistics, 2014)	

Although most women in Nepal work and contribute to the economy in one form or another, much of their work is not documented or accounted for in official statistics.

Women plow fields and harvest crops while working on farms; women weave and make handicrafts while working in household industries; women sell food and gather wood while working in the informal sector. Additionally, women are traditionally responsible for the daily household chores (e.g., cooking, fetching water, and looking after children).

Nepalese Service Sector and Banking

The service sector is defined in a variety of ways, but for the purposes of this thesis, we use the term in its broadest sense to mean non-agricultural and non-manufacturing work. Services or the "tertiary sector" of the economy covers a wide gamut of activities like trading, banking & finance, infotainment, real estate, transportation, security, management & technical consultancy among several others.

Economic liberalization policies along with the stable political situation led to a higher growth rate of non-agriculture sector in the 1990s. Contrary to this, internal conflicts, prolonged political transition and supply side bottlenecks decelerated the growth performance of industry and services sector in the subsequent decade (Kharel & Pokharel, 2012).

On the finance front, the Nepalese financial system is highly dominated by banking sector, particularly commercial banks. The growth of financial sector in Nepal is much better as compare to other sectors. Despite of conflict and political insurgency, banking and financial sector continued growing. Numbers of banks and financial institutions are increasing day by day (Rai, 2010).

At present, no study has been conducted about the status of female employees on different banking and financial organizations. Therefore, it is difficult to find out the actual condition of the different employees in these organizations. The Banking and financial organizations have expanded in different parts of Nepal and number of educated females are increasing considerably. Hence, in the recent times, number of female employees in banking sector of Nepal has seen a metabolic rise. Moreover, female employees have better ethical values. They are known as good listener and can make great team players among others given their interpersonal skill. As a result, banks are hiring more and more female staff (Gautam, 2016).

Work Life Balance

Work-life balance is not mere related to work and life; it is the positive state of mind. Work-life balance, in its broadest sense, is defined as a satisfactory level of involvement or 'fit' between the multiple roles in a person's life (Hudson, 2005). Work-life balance is about the interaction between paid work and other activities, including unpaid work in families and community, leisure and personal development.

The transformations in the structure of both the workplace and the workforce imply that work practices and employers' expectations must change accordingly. The traditional assumption that employees should be willing and able to make work their top priority in life is no longer tenable. It is in this context that the notion of 'work-life balance' has come to the fore in policy debates (Gupta & Kumar, 2011).

Work life balance is a global topic of growing importance and frequent discussion. The reality is that most of us are facing increasing competition for our time and energy. The term Work-life balance can mean different things to different persons – and different things to same person at various points in his/her career. Work-life balance is about creating and maintaining supportive and healthy work environments, which will enable employees to have balance between work and personal responsibilities and thus strengthen employee loyalty and productivity. Women work force now constitutes a significant percentage of the total work force in any organization today. With major changes in the nature of work and work arrangements, including the increasing numbers of women participating in the paid work force, changes in women's career expectations, the decline of the family wage, the disappearance of the job for life and changes in family formation, the relationship between families and labor market participation has come under considerable scrutiny.

Theoretical Framework

The current study adds value to the research phenomenon of WLB by exploring the factors that create WLB and the consequences of having a work-life imbalance. In this light, a 'demands-resources' theoretical framework will be used to conceptualize WLB. Numerous studies (Bakker & Geurts, 2004; Haddon & Hede, 2010; Jannsen, Peeters, de Jonge, Houke & Tummers, 2004; Peeters, Montgomery, Bakker & Schaufeli, 2005; Voydanoff, 2004) have adopted the JD-R Model when studying WLB by looking at the demands faced in the work and home domains as well as the resources utilized in these domains and how this contributes to WLB or a lack thereof for the participants of their

studies. For this reason, the researcher found it appropriate to adopt this framework for the purposes of the current study.

The banking context is characterised by work variety, discrimination, delegation, conflicting tasks, high work pressures in terms of meeting sales targets, a large volume of customer complaints, favouritism and employee's educational backgrounds – all of which influence the levels of WLB experienced by bank employees (Michaildis & Georgiou, 2005; Ojedokun, 2008; Ogungbambila, 2010). In light of the JD-R Model these demands are psychological and structural in nature that requires physical and psychological effort on the part of the bank employees in order to adapt to these demands.

There have been studies that have looked at WLB in the banking context, for example higher qualified individuals are said to experience greater difficulty with regards to achieving WLB compared to lower qualified individuals (Michailidis & Georgiou, 2005). This is because highly qualified employees may carry problems from home to work, having a negative WHI (Marais & Mostert, 2008), and are simultaneously trying to pursue a career at the expense of their home life and relationships (Michailidis & Georgiou, 2005). There have been other studies that have looked at WLB within the banking context, for example Easton (2007) looks at how women in middle management within the banking industry balance their managerial and motherhood roles. Easton's (2007) study found that women relied heavily upon domestic helpers, childcare facilities and extended family care whilst and far less upon their spouses or partners. Furthermore these women perceived their organizations to not be entirely supportive of WLB (Easton, 2007). Rowe and Crafford (2003) view work-life imbalance as a barrier to career advancement of women within investment banking.

In summary, female bank employees are faced with various work and personal demands, which according to the JD-R Model can create conflict and influence the levels of WLB that they experience. However, according to the JD-R Model, if these female employees possess personal and environmental (work) resources, then these resources would help facilitate the attainment of WLB. In this light, the demands and resources that employees have are seen as factors that contribute to either work life balance or work life imbalance.

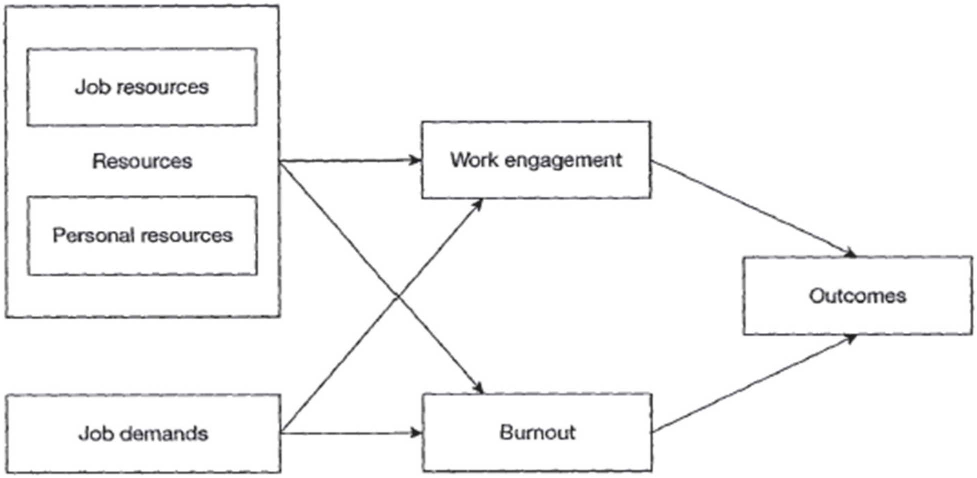

Fig: 2.1 Theoretical frameworks as per JD-R Model

Research Methodology

Sampling

The current study did not aim to generalize its finding back to the general population of women. Based on the study being qualitative in nature, the research participants were selected using a purposive sampling method. This sampling method is strategic in nature, as it seeks to sample people who are relevant to the research questions (Bryman, 2004). "Purposive sampling means selecting participants for their ability to provide rich information" (Ulin et al., 2002).

Hence this sampling method was relevant to this particular research study, because the research participants all worked for a commercial bank, were female and mothers. The sample size of this study was eight. Eight participants were chosen because the researcher wanted a rich, detailed, description of lived experiences of WLB and perceptions around WLB from the participants. In this light, the researcher felt that this could be obtained by using a smaller sample size (which is in line with the qualitative nature of the research study) rather than a larger sample size given the timeframes for this research. In Nepal, there are 28 commercial banks and researcher intended to cover more than 25% and hence, decided to acquire a sample from 8 commercial banks. The reasons behind selecting research participants with these particular characteristics were the assumption that these participants would provide meaningful insights and understandings into their experiences of WLB or a lack thereof. Following table illustrates details of the respondents:

Table No. 3.1 Detail of respondents

Participant	Organization	Current Position	Education	Experience
P1	Bank of Kathmandu Ltd	Jr. Officer	Masters	12 yrs
P2	Civil Bank Ltd	Assistant	+2	7 yrs
P3	Himalayan Bank Ltd	Officer	Masters	10 yrs
P4	NCC Bank Ltd	Sr. Officer	Masters	9 yrs
P5	Nepal Bank Ltd	Asst. Manager	M.Phil	10 yrs
P6	NIC Asia Bank Ltd	Supervisor	Bachelors	5 yrs
P7	Rastriya Banijya Bank Ltd	Assistant	Bachelors	3 yrs
P8	Standard Chartered Bank Ltd	Manager	Masters	15 yrs

Data Collection and Analysis

There are several types of interviews but for the purposes of this study, the researcher collected data with semi-structured interviews. Semi-structured interviews is useful for exploring a topic quite broadly as it allows the researcher or interviewer to move the conversation in any direction of their interest (Trochim, 2006). The semi-structured interviews were in the form of individual, face to face interviews that consist of open-ended, non-judgmental questions. With semi structured interviews, the researcher has an interview schedule of the questions he or she intends to ask the participants, which are related to the research questions, yet the interviewee is granted flexibility in their responses (Ulin et al., 2002).

The researcher utilized the literature on WLB, the banking context and took cognizance of the departments within the bank when formulating the interview questions for the participants. These questions covered themes which are important for understanding the influence particular roles have on WLB. This data collection method was relevant to the research study as the research participants were able to elicit their perceptions, understandings and experiences of the research topic under investigation, that being WLB.

Prior to conducting the interview with the research participants, the researcher piloted his interview questions on his wife. According to Trochim (2006), piloting or pre-testing an interview on a person prepares the researcher in learning to use eye-contact and set the tone for the interview by behaving in a confident manner. For this study, the

researcher intended conducting an initial interview followed by a follow up interview, should the researcher not collect relevant data in the initial interviews. However, the researcher felt that saturation point was reached in each interview as there was sufficient data elicited in the initial interviews in terms of understanding what WLB meant to the participants, the work and home or life demands that each of them are faced with, the perceived resources utilized by the participants to attain WLB and understanding of WLB, policy utilized to attain WLB and participants' suggestions to attain and improve WLB. In this light, there was no need for the researcher to conduct follow up interviews and so only eight interviews were conducted.

Thematic analysis was used to analyze the data collected from the research participants. "Thematic Analysis is a method for identifying, analyzing and reporting patterns or themes within data" (Braun & Clarke, 2006). It minimally organizes and describes your data set in (rich) detail. However, frequently it goes further than this, and interprets various aspects of the research topic (Boyatzis, 1998). The researcher specifically used theory-led thematic analysis. Theory-led thematic analysis is largely driven by the researcher's theoretical or analytical interest in a specific area, and thus this form of thematic analysis is more analyst driven or deductive in nature (Braun & Clarke, 2006). This research made use of the JD-R Model to understand the various demands that female bank employees experience and the resources available to them that they use in order to attain WLB.

Results and Discussions

Theme One: Understanding WLB

Having analyzed the data, about half of the participants reflected the understanding of WLB to mean "*working the stipulated hours in the employment contract*" and thereafter having the remainder of the day for their family and personal lives exclusively, "*without allowing either role to interfere with the time given to a particular role*" The other half of the participants understood WLB to mean being happy in their personal and work domains of life "*satisfied with the amount of time and energy you invest into each role*" and when they are given "*time off to see to their family needs*".

Theme Two: Demands

The findings that emerged from the data analysis were that most of the female bank employees were from the deposit division and emphasized the work demands of meeting targets, deadlines, dealing with client complaints and doing others work when

they are not there as there is no support staff to stand in. In addition, a participant mentioned that "*the bank has been planning for merger which makes me feel that I have to work harder and go the extra mile*". Additionally, findings that emerged during data analysis regarding family demands were mixed. Half of the participants stated that all domestic chores fall on themselves. These responsibilities included "*cooking, cleaning the house, doing the washing, seeing to and spending time with the kids*".

Theme Three: Available Resources

The majority of the participants all relied heavily upon their domestic helpers to see to the household activities and domestic side of things. Most of the participants also relied upon certain family members to "*see to the kids sometimes during the days*" and sometimes when they "*go out with friends*". Also, findings obtained after data analysis were that half of the participants' spouses attended to their children in terms of "*picking and dropping them from school*" and ensured the maintenance of the house "*such as fixing the cupboards*". However, these participants also mentioned that their spouses did not assist with domestic household activities as their spouses "*do not like doing domestic things*". In terms of managerial and supervisory support, the analysis revealed that the majority of the participants found their managers and supervisors to be supportive of WLB by trying to assist the employees in managing their workload by looking at how much work they have and then trying to share it amongst other staff members so that they did not burn themselves out.

Theme Four: Challenges to WLB

This idea sheds light on the level of ease or difficulty each participant experiences in trying to achieve WLB, given their work and family responsibilities and resources. The majority of the participants experienced a high level of difficulty in attaining WLB. This was due to there being "*not enough hours in a day to complete work*", "*not meeting targets*" and "*raising two sons is not easy*".

Theme Five: Consequences to WLB

With regard to the physiological and psychological consequences of WLB, the data analysis revealed that the majority of the participants felt stressed, anxious, tired, drained, miserable and unhappy with their jobs that demand a great deal of their time and effort. Further, the data in relation to the spill over from work into life, the majority of the participants reported a negative spill over from work into their lives as "*working long hours, being short staffed and sometimes not meeting clients demands preoccupy*

my thinking, even when I am at home, which is the time meant exclusively for my family". On the other hand, a minority of participants mentioned a positive spill over of work into their lives.

Theme Six: Policies and WLB

Data analysis in relation to this theme revealed that a few of the participants are satisfied with the way things are as "*organization has every aspect written down on policy approved by the board of directors*" and "*policies are in line with Nepalese laws*". All participants agreed that the bank has policies such as part-time work, flexi-time, job-sharing, annual and sick leave, telecommunicating and work redesign in place on its internal systems.

Conclusion and Recommendations

From the results it can be seen that for these female participants, WLB means investing enough time and energy into each of their roles, with a minimum of role conflict and being satisfied with that investment. This is consistent with the way WLB is conceptualized in the literature.

However, the majority of these participants seem to be experiencing more of a work life imbalance due to immense pressures and demands from the home and especially work domain. These conflicting demands from each role spill over into the other role, resulting in the participants experiencing multiple role conflict as well as various physical and psychological complaints. The conflicting demands included a depletion of energy resources from work and preoccupation of thoughts about work which spilled over into the home and work domain. Guilt for not spending adequate time and attention on the participants' children was another prominent conflict for most of these participants that has affected them at work. The unpleasant bank culture of being overly concerned with sales and profit as well as not practicing the WLB policies that are in place for all divisions of the bank has made it much harder for the majority of these participants to negotiate the boundaries between their work and personal lives and attain WLB.

However, some participants report a positive WHI as work has given them a means to provide for their loved ones and educate others about the industry. Some participants also report a positive HWI as their children motivate them to be the best that they can be. Thus, such findings resonate with the smaller body of literature out there on work-life harmony rather than the mainstream literature on work-life imbalance.

Despite the multiple role conflict that these participants experienced, domestic, spousal and organisational support served as critical resources in reducing such conflict and helping these women attain WLB. Each participant's work demands and resources determined the level of difficulty they faced in attaining WLB. For these participants, ideal work policies and practices in facilitating WLB for the future include practicing flexi-time at the Bank, and being actively involved with their HR department in shaping WLB policies. Thus WLB is a complex phenomenon that poses a significant challenge for these women who wish to advance in their careers and be family orientated.

From this study, practical implications and recommendations can be made to the participants of this study, working women, organizations and the Nepalese government. These will be discussed below:

Working women are encouraged to get their spouses involved in family and domestic responsibilities. Spouses should not frown upon this, but rather accept such responsibilities and change their mind-sets as the traditional gender stereotype of women being the homemaker are falling away in this modern-age as they enter the world of work.

Furthermore, organizations, particularly banks should see from this study that employees do require assistance in managing the conflicting work, family and domestic responsibilities in order to retain them and in order for them to be effective in the workplace. WLB initiatives are said to start at the top with management and permeate down the different levels of the organization. It is therefore argued that management has a strong influential role in pioneering work life balance initiatives forward. In this light, management of organizations are recommended to firstly change the organizational culture as organizational culture is the greatest barrier to the progress of organizational transformation of any kind. Organizations can do this by putting work-life policies in place, utilizing their leadership in management to communicate effectively to their employees about these policies and take into account the suggestions regarding such policies from their employees.

The Nepalese government can also make useful contributions to WLB initiatives by funding research conducted in this area and distribute such findings to the relevant stakeholders such as employers and employees. Thereafter, the government should provide educational training programs to these stakeholders regarding the negative consequences of work-life imbalance for employees and organizations as well as

educating organizational members how to cope with balancing their work and personal life roles.

References

Alam, M. S., Sattar, A., & Chaudhury, S. N. (2011). Work family conflict of women managers in Dhaka. *Asian Social Science*, 7(7), 108-114.

Bakker, A.B., & Geurts, A.B. (2004). Toward a dual-process model of work–home interference. *Work and Occupations, 31*, 345–366.

Boyatzis, R.E. (1998). *Transforming qualitative information: Thematic analysis and code development*. Sage.

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology, 3,* 77-101.

Bryman, A. (2004). *Social research methods.* (2nd ed.). New York: Oxford University Press.

Easton, C. (2007). *Coping mechanisms of South African women balancing managerial and motherhood roles.* Unpublished master's dissertation, University of Pretoria, South Africa.

Gautam, R. (2016). The Determinants of Banks Liquidity: Empirical Evidence on Nepalese Commercial Banks. *The Batuk : Journal of Interdisciplinary studies*, 2(2), 69-78.

Gupta, V., & Kumar, V. P. (2011). "Liability Management in Commercial Banks in India: A Comparative Study of Bank Groups in Liberalized-Era" *Global Journal of Flexible Systems Management. Delhi*: Vol. 5, Issue 4, p.53-67, 2004

Haddon, B., & Hede, A. (2010). *Work-life balance: An integrated approach*. Unpublished master's dissertation, University of the Sunshine Coast, Queensland, Australia. Retrieved June 26, 2011, from http://www.qls.com.au

Harris, C. (2007).Women, careers and work-life preferences. *Journal of Guidance & Counselling, 34*(3), 279-294.

Hudson, E.A. (2005). Understanding the work-life conflict of never-married women without children. *Women in Management Review*, *21*(5), 393-415.

Janssen, P.P.M., Peeters, M.C.W., de Jonge, J., Houkes, I., & Tummers, G.E.R. (2004). Specific relationships between job demands, job resources and psychological outcomes and the mediating role of negative work-home interference: A cross

cultural validation study among nurses. *Journal of Vocational Behaviour, 65*(3), 411-429.

Marais, C., & Mostert, K. (2008). Work-home interaction of police officers in the North West Province: Examining socio demographic differences. *Acta Criminologica*, *21*(1), 62–76.

Michailidis, M., & Georgiou, Y. (2005). Employee occupational stress in banking. *Work, 24,* 123-137.

Ogungbamila, B. (2010). Effects of felt obligation on occupational burnout among employees of post-consolidation banks in Akure, Nigeria. *Ife Psychologia, 18*(2), 137-149. Retrieved May 15, 2011, from ProQuest database.

Ojedokun, A.O. (2008). Perceived job insecurity, job satisfaction, intention to quit among employees of selected banks in Nigeria. *African Journal for the Psychological Study of Social Issues, 11*(2)*,* 204-220.

Peeters, M.C.W., Montgomery, A.J., Bakker, A.B., & Schaufeli, W.B. (2005). Balancing work and home: How job and home demands are related to burnout. *International Journal of Stress Management, 12*(1), 43-61.

Rai, T.D. (2010). Family-supportive work environments: The role of organizational perceptions. *Journal of Vocational Behavior, 58*, 414-435.

Ram Sharan Kharel Ph.D. & Dilli Ram Pokhrel Ph.D., 2012. "Does Nepal's Financial Structure Matter for Economic Growth?," NRB Economic Review, Nepal Rastra Bank, Research Department, vol. 24(2), pages 31-46, October.

Rowe, T., & Crafford, A. (2003). A study of barriers to career advancement for professional women in investment banking. *SA Journal of Human Resource Development, 1*(2), 21-27.

Trochim, W.M.K. (2006). Research methods knowledge base. Retrieved May 10, 2011, from http://www.socialresearchmethods.net/kb/qualval.php

Ulin, R.P., Robinson, E.T., Tolley, E.E. & Mcneill, E.T. (2002). *Qualitative methods: A field guide for applied research in sexual and reproductive health*. Family Health International, 59.

World Trade Organization (1999), *Analytical Index: Guide to GATT Law and Practice*, sixth edition. Geneva: World Trade Organization.

Volume 2, Issue 1, 29-40
DOI: https://doi.org/10.3126/tmj.v2i1.53207

Loss of Social Belongingness in Philip Roth's The Humbling

Saroj G. C [1]

Received: Jan 2022 **Revised:** June 2022 **Accepted:** Nov 2022

Abstract

This article examines Philip Roth's The Humbling, a literary account of questions of aging and loss of self. Specifically, it analyzes the roles and actions of protagonist, Simon Axler, who has suddenly lost his talent and skills in theatrical performance and is desperately looking for salvation by indulging in temporary distractions around him. However, the loss is too deep to be complacent with. Drawing upon the protagonist's recurring memories of the past performances that significantly govern the present struggle of Alxer, the article assesses that the moments of struggle Alxer recounts in the present after knowing his banal failure signal his inability to maintain social belongingness. Drawing on social identity theory, especially the three stages of social identity formation: categorization, social identification and social comparison, this article postulates an inherent and inevitable connection between social self and personal self. Following this, it argues that Axler's doomed predicament — the loss of personal self — results in eternal quest and loss of social belongingness. Finally, this article concludes that Alexer's failure to identify with the social groups is instrumental to lead him to embrace suicide as the ultimate alternative.

Keywords: *Social Identity Theory, Social Belongingness, Personal Self, Existence*

1`Mr. G.C. teaches at Nepal Commerce Campus, Minbhawan. Email: sarojgc1@gmail.com

Introduction

In *The Humbling*, Philip Roth's protagonist, Simon Axler, loses the magic of performance. He doesn't know why this happened, and he suffers a "colossal" breakdown as a result he is falling apart; His wife leaves him, he finds himself alone. He thinks everything is over for him; audiences no longer belong to him, and they laugh at him. In the past when he was acting he wasn't thinking about anything, now he was thinking about everything and everything spontaneous and virtual was killed. He has already failed in the performance of *Macbeth* and *The Tempest*. Roth describes it as "His Macbeth was ludicrous and everyone who saw it said as much, and so did many who didn't" (Roth 14). Everything is over for Simon Axler. He has lost his magic, his talent, and his assurance. His Falstaff and Peer Gynt and Vanya, all his great roles, are melted into air, into thin air. When he goes onstage he feels like a lunatic and looks like an idiot. His confidence in his powers has drained away. He imagines people laughing at him. He also thinks "Something fundamental has vanished" from his life (Roth 61), and Roth suggests that his "breakdown was colossal", meaning that the loss does not only have consequences at personal and professional level, but also leads to more profound consequences at social level.

The uncanny loss of Axler has been the subject of various interpretations. Most of the interpretations concern the pathos of aging and the existential grappling of the protagonist. For one, Harrison argues that the novel is an account of performance anxiety, and it portrays a man who is unable to believe in his suffering any more than he had in the emotions of the characters he can no longer play, a "man deprived of himself,' 'a self-travesty grounded in nothing,' can imagine only one form of potency— 'suicide is the role you write for yourself" (Harrison BR11). Similarly, Skidelsky notes that though the novella is an egregious example of his literary talent, it "asks interesting questions about aging and what it does to you" and tries to paint the picture of the absurdity of life through Simon Axler ("The Humbling By Roth"). However, a deeper analysis of Axler's situation suggests that his suffering alludes to more than performance anxiety and the problem of aging. Alluding to fundamental concepts of social identity, specially formulated by Tajfel and Turner, in this paper, I argue that Axler's loss as an actor is a loss of personal self and his social belongingness, and his suicide is a result of his inability to maintain his social belongingness and a feeling of self-loss.

Social identity theorists, notably Tajfel, Turner, Hogg and Abrams argue that individuals derive esteem from a group that they positively identify with; therefore, they favor it.

In other words, the existence of the individuals is intricately conditioned by the social membership — what is personal is also social. This process of favoring one's in-group happens in three stages: social categorization, social identification, social comparison (Tajfel & Turner 33-47). People first categorize themselves and others into social groups based on external or internal criteria. Then, people identify with a group, invest emotionally, and change their behavior to some extent because of their membership. Finally, people compare their groups to others to acquire esteem for their identified membership (Ellemers 29-30). This process leads to the maximization of similarities within groups and the differences between groups (Tajfel & Turner 18).

The social identities of individuals are not static but evolve progressively over time. In particular, individuals implicitly construct a multitude of social categories. For each of these social categories, such as women, footballers, or conservative, as well as many classes that cannot be designated with simple labels; individuals identify common beliefs, attitudes, feelings, and behaviors, referred to as prototypes. Specifically, they construct these social categories and characterize the prototypes to differentiate their group from other collectives (Stets & Burk 227). Once they can delineate their group unequivocally, individuals know which prototypes or norms to follow, curbing uncertainty and alleviating anxiety.

Social classification serves two functions. First, it cognitively segments and orders the social environment, providing the individual with a systematic means of defining others. A person is assigned the prototypical characteristics of the category to which he or she is classified. Second, social classification enables the individual to locate or define *himself* or *herself* in the social environment. According to social identity theory, the self-concept is comprised of a personal identity encompassing idiosyncratic characteristics (e.g., bodily attributes, abilities, psychological traits, interests) and a social identity encompassing salient group classifications. Social identification, therefore, is the perception of oneness with or belongingness to some human aggregate (Ashforth Mael 26). For example, a woman may define herself in terms of the group(s) with which she classifies herself (I am a Canadian; I am a woman). Following this trajectory of the social identity theory, this article tracks Axler's journey of loss from the failure of social categorization through social identification to social comparison.

The Loss and Quest for Social Belongingness

From the very outset of the novel, the readers know that because of known reason, Axler has suddenly and inexplicably lost the ability to act: “He’d lost his magic. The impulse was spent. He’d never failed in the theatre, everything he had done had been strong and successful, and then the terrible thing happened: he couldn’t act” (Roth 1). Before this appalling loss took place, he was impeccable with the roles he played: his reputation was the last of the best of the classical American state actors (Roth 2) Similarly, he was brilliant with the sound: “Few stage actors could speak and be spoken to the way he could” (Roth 4) . . . “The sound that used to go into his ear felt as though it were going out, and every word he uttered seemed acted instead of spoken” (Roth 4). However, now he “couldn’t act. The ways he could once rivet attention on the stage! And now he dreaded every performance, and dreaded it all day long” (Roth 2). Axler’s performance only was the marker of his self and his public recognition. But, he has lost it. This was his identity marker as magical performer.

This loss can be characterized as a loss of personal identity. According to Ellemers, a social identity theorist, “striving for a positive social identity may result in people primarily identifying either as members of their social group or in a more individualistic orientation (which may eventually lead to the association of self with a group that has the higher status” (31). Axler first focuses on individual orientation. He knows that “he couldn’t act” and he has lost “everything spontaneous and vital was killed,” (Roth 2). However, this loss at the personal level is equally deep in social terms. Seen from the perspective of social identity theory, the personal loss deepened due to his lack of social affiliation.

Axler’s loss deepens at least in his realization as he realizes the loss of social membership or social categorization. In other words, Axler fails to categorize himself as a successful actor; he fails to fall in the category of actors. Having a particular social identity means being at one with a certain group, being like others in the group, and seeing things from the group’s perspective. After undergoing the loss of performance, Axler severely suffers from a lack of “self-categorization is equally relevant to the formation of one’s identity” (Stets and Burke 222). He fails to categorize himself as “stable, morphological components of social structure” (224). In order to categorize himself as a social component, he has to play a role in social structure as the social identity is constituted and maintained by the social roles that the individuals perform in the social environment. Identity roles deal principally with the components of

social structure that are termed roles. Roles bring the categorization into existence. Persons acting in the context of social structure name one another and themselves in the sense of recognizing one another as occupants of positions (Stets and Burke 224). For example, the individuals can play the roles. The individuals perceive themselves as actual or symbolic members of the group(s), and she perceives the fate of the group(s) as her own. As such, social roles provide a partial answer to the question— who am I? The ways he could once rivet attention on the stage. And now he dreaded every performance and dreaded it all day long. And now he dreaded every performance and dreaded it all day long. He spent the entire day thinking thoughts he'd never thought before a performance in his life" (Roth 2-3). Roth explains Axler's loss of capacity to perform:

> He was asked to play Prospero and Macbeth at the Kennedy Center—it was hard to think of a more ambitious double bill— and he failed appallingly in both, but especially as Macbeth. He couldn't do low-intensity Shakespeare and he couldn't do high-intensity Shakespeare—and he'd been doing Shakespeare all his life. His Macbeth was ludicrous and everyone who saw it said as much, and so did many who hadn't seen it. (Roth 4)

Because of the loss of capacity to perform, what continued to frighten him "was that nothing that was happening to him seemed to have to do with anything" (Roth 28-29). According to Turner et. al, self-categorization as part of a person's self-concept, that is, the set of cognitive representations a person holds about who they are; self-categorization is the cognitive grouping of oneself and other members of a category as similar ("us"), in contrast to the members of another category ("them") (*Rediscovering the Social Group* 42-43).

In the second phase, the profound loss — the capacity to act, leads to more threatening social consequences. These social consequences are observed concerning the role he fails to play in order to categorize himself in social milieu. Social categorization is the process by which people categorize themselves and others into differentiated groups. In this connection, Axler feels that he has lost his social role, the artistic talent has worn out and he no longer can entertain the audiences. His failure to categorize himself as a theatre actor has consequences. In other words, this loss of roles can be seen in his professional social, familial and sexual life, for example, being a capable sex partner or family member. This loss of existence gives rise to the fact that he fails to take a responsible role as demanded and required by society in social context.

For an individual in a society, [Social] "categorization simplifies perception and cognition related to the social world by detecting inherent similarity relationships or by imposing structure on it (or both)" (Krueger 14220). In other words, people attach features to individuals and they generalize individual features to the group. Axler fails to fails to discover any attributes to qualify or categorize himself as a family member, particularly as a husband. His wife, "after the Kennedy center debacle and his unexpected collapse" withdraws from marriage, and Axler now becomes totally alone in the house in the country and "terrified of killing himself" (Roth 9). After being admitted in the hospital, Dr. Farr asked him to examine the circumstances of his life preceding the sudden onset of his hopelessness. Dr. Farr asked Axler about "his marriage, his parents, his parents' death, about his relations with drug-addicted stepson, his boyhood, his adolescence, his beginnings as an actor, as the older sister who dies of lupus when he was twenty (Roth 12). The doctor wanted to know about his familial affiliations. However, Axler does not have an answer to these questions which traditionally define him as a family member, a strong component of social categorization.

The twenty-six-day stay at the hospital does Axler so well, however not sufficient to create social bonds. He also makes friends of sorts with one of the other patients, a woman, Sybil Van Buren, who was unable to deal with what she discovered about her husband. He tries to affiliate with her because "the consequence of self-categorization is an accentuation of the perceived similarities between the self and other in-group members, and an accentuation of the perceived differences between the self and outgroup members" (Stets and Burke 225). However, he cannot assimilate. Though they have similar membership as patients or patients practicing similar types of therapies, the social background through which their sickness resulted is different. However, Axler strives to belong to a more significant group, the actors. When Jerry comes back to reunite him with his career, Axler has the least hope that he can do: "There no teacup. Jerry, it's over. I can no longer make a play real for people. I can no longer make a role real for myself" (Roth 38). His realization is that he is socially alienated which was observable when he completely identifies himself with a possum. This possum is stranded because the possums are ordinarily nocturnal but this was out on the snow-covered ground in broad daylight (Roth 46). Roth describes this connection as "nature's caricature" (Roth 48).

But now amid his frustrating condition, Axler again endeavors to gain back his existence strengthening his relation with Pegeen, Axler's lesbian lover. He goes on searching and trying to create affiliations. As the social theorists argue, while creating

social belongingness, the emphasis is not on the similarity with others in the same role, but on the individuality and interrelatedness with others in counter roles in the group or interaction context (Stets and Burke 227). By maintaining the meanings, expectations, and resources associated with a role, role identities maintain the complex interrelatedness of social structures. In a similar vein, Axler tries to emphasize his individuality— the meaningfulness he realizes to be with people. Despite Axler as a heterosexual and Pegeen's having lived as a lesbian for the previous 17 years, they begin an affair. He becomes happy when she brings a glass of water for him, for "nobody had brought him a glass of water for a long time" (Roth 53). Unfortunately, Louise, Pegeen's lesbian partner, is furious that Pegeen has broken off their relationship and begins stalking her. Months later, Louise calls Pegeen's parents in Lansing, Michigan, to tell them that their daughter is now sleeping with Axler ("The Humbling, By Philip Roth"). Pegeen is distressed that her parents have learned about the relationship she wanted to keep secret. Her father, Asa, tells her he disapproves because of the age difference but Simon suspects that he merely envies his professional success.

The situation described above, according to Tajfel and Turner, explains that a part of a person's concept of self comes from the groups to which that person belongs. An individual does not just have personal selfhood, but multiple selves and identities associated with their affiliated groups (Roth 36). At this point, his failed relationship with Peggen's signifies his inability to define his self in relationship with other groups. A person might act differently in varying social contexts according to the groups they belong to. After listening to what Pegeen's mother thought of him, "Of course, he was— hurt and angry. He sat there listening (. . .)" (Roth 79). He was particularly stung by "Carol's clarification of aging process and the jeopardy in which it placed her daughter (Roth 80). He reflects on his inability to affiliate with the family of Pegeen: "As for your parents, I'd just as soon spare them, but I can't arrange my life according to their feelings. Their feelings don't matter that much to me, frankly, and at this stage of the game, they really shouldn't matter that much to you either" (Roth 81). However, to form social belongingness, a sort of conformism is necessary. Axler denies it as the narrator notes "No, he would not take off in that direction. Instead, he would sit ting and be patient and hope the family would fade away" (81).

Next, the protagonist lacks the active role of sexual power. First, Axler does suffer from a fleeting moment of doubt about the wisdom of his relationship with Pegeen: "What if he proved to be no more than a brief male intrusion into a lesbian life?" (Roth 66). Losing his heterosexual life, and failing to belong strictly to neither to heterosexual

group nor the lesbian group, he tries to act as a sugar-daddy for Pegeen. Pegeen Mike Stapleford, "a girl-boy," "a child-adult" and the daughter of old acting friends, is 25 years younger than Axler. He buys a whole lot of expensive clothes for her, offers an expensive round of makeup. Suddenly, Pegeen goes from butch to beautiful, and Axler experiences oceans of sex. Axler fantasizes: "All he was doing was helping Pegeen to be a woman he would want instead of a woman another woman would want. Together they were absorbed in making this happen" (Roth 65). However, his attempt to be part of Pegeen's life seems improbable since Pegeen, "a lesbian with a trail of wounded lovers raging in her wake, has more than enough sexual energy to make up for Axler's eviscerated state" (Harrison BR11). Though the apparent causes for the relationship between them are: perilous age and perilous psychiatric conditions, Axler ascribes it to her potent sexuality. First, he notes that the sexual relationship between them has been up to the mark as per Pegeen reaction: "Go ahead. Harder" (Roth 94). Second, the oddity that Pegeen is sleeping with Axler, a heterosexual, and the other two lesbians at the same time troubles him. And, he knows that he has not become a seminal part of Pegeen: "the affair was a futile folly and that Pegeen's history was unmalleable and Pegeen unattainable and that he was bringing a new misfortune down on his head" (Roth 95).

Having a particular role identity means acting to fulfill the expectations of the role, coordinating and negotiating interaction with the role partners, and manipulating the environment to control the resources for which the role has responsibility. The basis of social identity is in the uniformity of perception and action among group members, while the basis of role identity resides in the differences in perceptions and actions that accompany a role as it relates to counter roles (Stets and Burke 226). When Axler loses his artistic talent and vitality he becomes depressed and feels loneliness in his life. He now realizes that human life is meaningless. He becomes psychologically weak and finds himself as a broken man. About role creating identity, Stets and Burke argue:

> The role-based identities, some form of interaction and negotiation are usually involved as one performs a role. Relations are reciprocal rather than parallel. Different perspectives are involved among the persons in the group as they negotiate and perform their respective roles, creating micro-social structures within the group. Thus, a role-based identity expresses not the uniformity of perceptions and behaviors that accompanies a grouped-based identity but interconnected uniqueness. (227)

Whatever absurdities he meets in his life, Axler searches for belongingness, which gives meaning to life. He quests his real identity and the subjective truth. When he loses his artistic magic, he tries hard to maintain it to exist as a profound actor. But he cannot exist as the best actor and loses his audience.

Thirdly, Axler fails to establish any substantial affiliations through both social categorization and identifications, thus social belongingness since he lacks the sense of who he is— an instrumental marker of social identity. This can be observed in his evaluation of self. He evaluates himself as an actor and a defeated self. While Jerry tries to persuade him to resume his acting, Axler reasons:

> . . . everyone knows the feeling 'I can't do it,' everyone knows the feeling they will be revealed to be false— it is every actor's terror. They have found me out. I've been found out.' Let's face it, there is a panic that comes with age. I'm that much older than you, and I have been dealing with it for years. (Roth 35-36)

The formation of social identity is self-evaluative. The evaluation of the self takes place based on comparison with ingroups and outgroups, and comparisons yield the characteristics that are ascribed to individual group members (Schmid et al. 213). These characteristics may "compare positively or negatively to the characteristics of other groups"(Ellemers 30). Positive or negative, the comparison gives a sense of belongingness. After Axler evaluates himself as an actor which is inward orientation, he begins comparing with the characters of plays who have a suicidal instinct or who commit suicide.

Axler compares his self with the members of the ingroup quite negatively. The consequence of the social comparison process is the selective application of the accentuation effect, primarily to those dimensions that will result in self-enhancing outcomes for the self (Sturts and Burke 225). Axler tries to "identify" himself in relation to the group he belongs to. The significant category that he can belong to is the group of actors. Sitting there amid his books, he tried to remember plays in which some characters commit suicide: Hedda in *Hedda Gabler*, Julie in *Miss Julie*, Phaedra in *Hippolytus*, Jocasta in *Oedipus the King*, almost everyone in *Antigone,* Willy Loman in *Death of a Salesman*, Joe Keller in *All My Sons*, Don Parritt in *The Iceman Cometh*, Simon Stimson in *Our Town*, Ophelia in *Hamlet*, Othello in *Othello*, Cassius and Brutus in *Julius Caesar*, Goneril in *King Lear*, Antony, Cleopatra, Enobarbus, and Charmian *in Atony and Cleopatra*, the grandfather in *Awake and Sing*!, Ivanov in *Ivanov*, Konstantin in *The Seagull* (Roth 38-39).

For Axler, public performance was a strong marker of his personal as well as public identity. He was a public figure, a celebrity, who rarely has his private life. He was part of the social groups. In course of doing and fulfilling his duty, he has lost and forgotten who he really is. But, with the loss of his identity, he becomes a lonely figure and only a man who is related to himself. So, a person has his identity; public and private identity. The private or the individual identity is related to the essence of life. It has the real meaning of life. With the collapse of the typicality and the vitality, people see the real face of human beings which is related to nothingness. After Axler faces aging, he is playing in his own parody. He goes on acting various roles in his lifetime and now life has made himself a parody:

> Once alone and in the room assigned him, he sat down on the bed and remembered role after role that he had played with absolute assurance since he had become a professional in his early twenties- what had destroyed his confidence now? What was he doing in his hospital room? A self-travesty had come into being who did not exist before, a self-travesty grounded in nothing, and he was that self-travesty, and how had it happened? Was it purely a passage of time bringing on decay and collapse? What is a manifestation of aging? (Roth 10)

The uncanny loss of talent, i.e., his recognitions, disillusions him. When he compares with the characters he previously played, and the seminal characters of plays, he finds the comparison loose, and finds that in his social environment he is without the role. Playing the role was the only *role* he could act out to maintain his identity.

Seen this light, a person's knowledge that he or she belongs to a social category or group constitutes his or her social identity. A social group for Axler is a set of individuals who hold a common social identification or view themselves as members of the same social category. Through a social comparison process, persons who are similar to the self are categorized with the self and are labeled the in-group; persons who differ from the self are categorized as the out-group. In the novel, the protagonist actually does not fall in a particular group but still, he tries to belong to groups. However, the groups do not prove his existence sufficiently so that he could feel comfortable in the social surroundings. His attempt to identify himself as part of social groups is frustrated on many occasions.

Conclusion

To sum up, Axler is contemplating his existence after suffering the universal nightmare—probably a colossal loss of his life from which it is nearly impossible to come out, as

the doctor described it. After losing his talent, he was in dire need of social affiliations. For example, while he was at hospital for his spinal condition, Pegeen goes in, puts a bandage Axler's hand after he trips and cuts it, and gives him a glass of water. This simple act of kindness prompts him to reflect how bereft of such gestures his life has been of late. He ponders how much he has missed the social and familial association and connections. To compensate the loss, he tries to strike the connections in different forms: being a sexual partner, a husband, a sugar-daddy, and more. However, humbled by his failure in his profession, he loses other significant social identifications and affiliations. Tempted to take the easiest, desperate escape to blow his brains out he still has enough sense to look for some other escape. However, to his disappointment, he becomes successful in none of the occasions. Loss of social belonging placed his existence in jeopardy many times. A complete absence of social belongingness pushes him to get rid of this isolation. Therefore, he contemplates suicide.

Works Cited:

Ashforth, B. E., & Mael, F. (1989). Social identity theory and the organization. Academy of management review, 14(1), 20-39.

Ellemers, Naomi. "The Influence of Socio-structural Variables on Identity Management Strategies." *European Review of Social Psychology*, vol. 4, no. 1, 1993, pp. 27-57.

Harrison, Kathryne. "Performance Anxiety." *The New York Times*, 15 Nov. 2009, p. BR11

Hensher, Philip. "The Humbling, By Philip Roth." *The Independent*, 22 Oct. 2011, independent.co.uk/arts-entertainment/books/reviews/the-humbling-by-philip-roth-1818807.html.

Krueger, Joakim. "Social Categorization, Psychology of." *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, edited by Neil J. Smelser and Paul B. Baltes, 2001: 14219-14223.

McGarty, Craig. "Social Categorization." Oxford Research Encyclopedia of Psychology, edited by Bob G. Knight, Oxford University Press. Date of access 8 Nov. 2022, <https://oxfordre.com/psychology/view/10.1093/acrefore/9780190236557.001.0001/acrefore-9780190236557-e-308>

Roth, Philip. *The Humbling*. London: Vintage Books, 2010.

Schmid, Katharina, et al. "Self-categorization and Social Identification: Making sense of us and them." *Theories in Social psychology,* edited by Derek Chadee, Blackwell, 2011, pp. 211-231.

Skidelsky, William. "The Humbling by Philip Roth." *The Guardian*, 22 Feb. 2018, theguardian.com/books/2009/oct/25/the-humbling-philip-roth-skidelsky.

Stets, Jan E and Peter J. Burke. "Identity Theory and Social Identity Theory. "*Social Psychology Quarterly,* vol. 3, 2000 pp. 224-37.

Tajfel, Henri, and John Turner. "An Integrative Theory of Intergroup Conflict." *The Social Psychology of Intergroup Relations*, edited by William G. August and Stephen Worchel, Brooks/Cole, 1979, pp. 33-47.

Turner, J. C. et al. *Rediscovering the Social Group: A Self-categorization Theory*. Blackwell, 1987.

Volume 2, Issue 1, 41-61
DOI: https://doi.org/10.3126/tmj.v2i1.53208

Government Capital Expenditure and Economic Growth in Nepal

Tilak Singh Mahara [1]

Received: Feb 2022 **Revised:** Aug 2022 **Accepted:** Jan 2023

Abstract

This paper explores the short-run and long-run causal relationship between government expenditure, labor force, gross investment, aggregate consumption, and economic growth of Nepal. The gross domestic product (Y), capital expenditure (K), population (L), gross investment (GI), and aggregate consumption (CO) have been used to find the causal relationship between government expenditure, and economic growth. The ARDL cointegration technique confirms a long-run association among the variables. The study revealed that capital expenditure, labor force participation, gross investment, and aggregate consumption all are the long-run driver of the economic growth of Nepal. These findings tell that efficient and timely allocation and use of capital expenditure, expansion of public as well private investment, and increased aggregate consumption matters for economic growth. The study also shows the existence of unidirectional causation from capital expenditure to growth and bidirectional relationship between other variables. The findings support Keynesian thought of government expenditure and economic growth. The regulatory and policymakers should focus on expansionary fiscal policy to stimulate capital formation, efficient productive investment, boost effective demand, and enhance long-run economic growth in Nepal.

Keywords: *Employee Engagement, Compensation Package, Training Development, Work Environment, Nepal*

1 Mr. Mahara teaches at Nepal Mega College, Kathmandu. Email: maharatilak1@gmail.com

Introduction

A Government involvement through its spending in the economy is the important instrument of budgetary policy. The economists now stand that the presence of expenditure of the government is one of the essentials in the matter of overcoming recession as well as promoting and accelerating economic growth. In developing countries, government expenditure along with taxation and borrowing must play a very important role in accelerating economic expansion (Ahuja, 2016).

Simply government expenditure means the value of all goods and services that are provided by the public sector expecting to accelerate economic growth and development with the ultimate aim of transforming the nation into an industrialized economy as well as raising the standard of living of the people. By changing the volume and direction of spending on different sectors and activities, it affects employment and output level in the economy. Broadly, government expenditure is classified into recurrent and capital expenditure. The expenditure which the government must make repeatedly almost on the same heading year after year including payment for wages, salaries, interest, loan maintenance, defense expense, government consumption, etc. is recurrent or regular expenditure. The capital expenditures are allocated for development works. The government expenditure on capital projects such as roads, bridges, dams, electricity, education, health, etc. is capital expenditure or development expenditure (Obinna, 2003, Okoro, 2013). Thus, government expenditure is one of the powerful instruments in the hand of the government through which it can achieve the objectives of development.

According to Ahuja (2016), there are several peculiar features of a developing country that necessitates the increasing public expenditure for rapid economic growth. There is the availability of vast and diverse resources in developing countries, but they are lying underutilized. Such countries have the weak infrastructure, lack of technical know-how, their population is increasing, and above all, they have a deficiency of capital. They are caught up in a vicious cycle of poverty. To overcome these handicaps, an appropriate budgetary policy is called up.

Similarly, for developing economies, capital formation has strategic importance for development and overcoming capital deficiency. A higher ratio of saving to national income is so necessary. The state must implement an appropriate instrument of budgetary policy. Government investment especially in those sectors of the economy where the private investments are not easily attracted, for example, development of

power resources, means of transport and communication, basic heavy industries, education, and research is needed. Such investments are very often for the foundations of rapid economic advance.

Regarding the relationship between government expenditure and economic growth, there are different thoughts and ideas from different economists and thinkers. Therefore, it is imperative to see the nexus between the spending of government and economic growth in developing and least developed countries, keeping a crucial question is whether public expenditure increases the long-run steady growth of the economy, in the mind. The general view is that public expenditure, notably on physical infrastructure or human capital, can be growth-enhancing although the financing of such expenditures can be growth-retarding, for example, because of disincentive effects associated with taxation (Kweka and Morrissey, 2000).

Nepal has been practicing expansionary fiscal policy for a long time. The most important objective of Nepalese fiscal policy is to attain significant economic growth. In Nepal, public expenditure has remained the most important tool for fiscal policy.

Before 1951, there was no formal government expenditure process in Nepal. During the Rana regime (1847-1951), their main intention was to keep the people out of the scenes of the country's fiscal position. All types of financial authorities were centralized Government expenditure was presented every fiscal year only after the political changes in 1951. Until 1959, the government expenditure was published in the Nepal Raj Patra (the government gazette) and since 1959 it was presented to a legislative body. After the First Five-Year Plan was introduced in 1955-56, the government expenditure was divided into two parts as regular and development expenditure. With four major objectives (to direct development programs by eliminating existing anomalies and by making them more realistic and productive, as well as overseeing their consistency for directly benefiting deprived community; to rationalize the role of private sector and facilities provided by the government; to minimize increasing hardship faced by common people, and to start a process of repaying the accumulated financial liabilities of the government) finance minister started to present government expenditure in a speech since July 13, 1990 (Mainali, 2012).

After that many social and political changes have occurred in the country and that has brought a sharp increase in government spending. However, the GDP growth rate has yielded an average growth of around four percent per annum only. Therefore, the

effectiveness of fiscal policies in Nepal has been reported unsatisfactory. The part of the capital expenditure in the budget has fallen far below the expected level which is the central matter of concern as the low level of capital expenditure adversely hits the development activities (Chaudhary, 2010). According to Shrestha (2004), decades of Nepalese planning exercise and development efforts with increasing government expenditure has been the question for its contribution to economic growth. Therefore, the study of the relationship between government expenditure and economic growth is worthy enough.

The study so explores the long-run association between real public expenditure and real GDP, employing data over the period 1975-2019. Real GDP has been used as a proxy for economic growth. The arrangement of the rest of the study is as follows. Section 2 presents the theoretical and empirical review of earlier studies to review the theoretical backgrounds and empirical evidence on government expenditure and economic growth. Section 3 describes the model and data used. In Section 4, empirical results on government expenditure and economic growth for Nepal are provided and analyzed. Finally, Section 5 describes the conclusion of the study.

Literature Review

Theoretical Review

The classical economists-based budget on the assumption of full employment and laissez-fair. They believed that a deficit budget may increase the net unproductive debt upon the government and the nation. The essence of the classical theory of budget is balancing revenue and expenditure. However, the 20th-century economists like J.M Keynes and his followers believed that the policy of a balanced budget may not always be suitable for the economy. For example, when the economy is in depression, the government should involve itself in the economic activities through a deficit spending plan. Similarly, if high inflation is caused by excessive aggregate demand for goods and services, the government should reduce its expenditure programs (Romanus, 2015).

Wagner's law developed by Adolph Wagner shows a functional cause and effect relationship between the growth of an economy and relative growth of public spending. According to the theory, as the economy develops over time, the activities, and functions of government increase (Lamarthina & Zaghini, 2011). Precisely, Wagner's law viewed public expenditure as a behavioral variable that positively responds to the dictates of a growing economy. The hypothesis found a positive relationship between government

spending and income as well as a unidirectional causality running from economic growth spending to government expenditure (Muthui et al., 2013).

Peacock and Wiseman (1961) as part of their pivotal study explain the time path of the growth of government in democratic countries (Rowley & Tollison, 1994). The main claim is that public expenditure does not increase smoothly and continuously but in an erratic fashion (Chaudhary and Acharya, 2018).

Findings by Musgrave (1969) and Rostow (1971) formed the fundamental basis of most developmental models of public expenditure-economic growth nexus. These models spelled out that in the early stages of economic growth and development, public sector investment is very high. The public sector provides the social and economic infrastructures, such as roads, electricity, transport system, sanitation system, law and order, education and health, and human capital investment. These infrastructural overheads are very vital to trigger the economy to take-off into the stage of maturity of development. Once the economy reaches the maturity stage, the mixture of public expenditures will move from expenditures on infrastructure to increase expenditures on education, health, and welfare services. Thus, more from capital expenditures to recurrent expenditures in the economy. In the period of high mass consumption, expenditure on income maintenance programs and programs established to redistribute welfare will increase significantly relative to other items of public expenditure and relative to Gross National Product (Mthethwa, 1998).

Colin Clark's hypothesis also called the central limit hypothesis has come with another argument about expenditure-growth nexus. Clark (1854) concluded that when the share of the government sector exceeds 25 percent of total national economic activities in the economy, inflation takes place even in the balanced budget. Clark assumed that 25 percent is the central limit of the total economic activity of a nation (Ahuja, 2016).

In 1956, Robert. M. Solow (1987) developed the Solow Growth Model which is broadly referred to as the Neoclassical Growth model because the model employed a mix of both the orthodox classical and Keynesian formulations. According to the model, the growth of national income or output is depending on the combination of Physical resources encompassing natural and capital resources and human resources encompassing labor and entrepreneurial ability. According to the model, an economy's capacity to grow will depend on what is left from the total level of current savings and what is left from the level of current savings depends on the level of population growth

or labor force growth which needs to be sustained by the level of resources saved. In applying this model to Less Developed Countries, for example, Solow stressed that domestic investment through government (recurrent and capital), private expenditures, foreign investments (FDI), and the rate of capital accumulation would have a similar effect as raising domestic savings, which enhances the level of capital per worker and therefore GDP per head. The capacity to grow therefore depends on the ability to save through government and private expenditures on investment. As the government increases its expenditure, it increases production in the economy, and this increases the income of economic agents who then allocate part of their income to savings for further investment (Asomani, 2019).

However, the assumption of an exogenously determined growth rate of technology was not satisfied by Romer (1990). As a result, he further established models that endogenize a country's technology and that model was known as the Endogenous Growth model. Besides, many growth economists argue that the idea of treating technologies as nonrival and non-excludable goods in the neo-classical model is not appropriate. They argue that it is indefensible to assume a constant common growth rate of technology in cross-country regressions. The levels and growth rates of technologies should differ across economies.

Empirical Review

Chang et al., (2004) studied the long-run relationship between government expenditure and GDP for the period 1951-1996 using the time series data for seven industrialized countries and three developing countries including South Africa. Granger causality test results found no causal relationship between income and government expenditure for South Africa and hence concluded that Wagner's law did not hold in South Africa.

Akpan (2005) used a disaggregated method to verify the components and concluded that there was no significant association between most components of government expenditure and economic growth in Nigeria.

The study of Bose et al. (2007) examined the growth effects of government expenditure for a panel of 30 developing countries over the 1970s and 1980s with a particular focus on disaggregated government expenditures. The study showed a significant positive association of government capital expenditure with GDP, but current expenditure showed an insignificant association. They also found a positive relationship between government investment in education and economic growth. Further, their finding noticed a negative effect of tax revenue on economic growth.

Komain and Brahmasrene (2007) investigated the relationship between government expenditure and economic growth in Thailand by assigning the Granger causality test. The study illustrated a significant positive effect of government spending on economic growth.

Liu et al., (2008) analyzed the causal relationship between GDP and public expenditure for the US data during the period 1947- 2002. The causality results showed that total government expenditure caused the growth of GDP while the growth of GDP did not cause expansion of government expenditure. The estimation results also indicated that public expenditure raised the US economic growth, hence concluded that the Keynesian hypothesis exerts more influence than Wagner's law in the US.

Nurudeen and Usman (2010) scrutinized the nexus between government expenditure and economic growth of Nigeria, applying the ordinary least square method accompanied by a co-integration and error correction model. The results revealed that government total capital expenditure, total recurrent expenditures, and government expenditure on education being a negative effect on economic growth. On the contrary, rising government expenditure on transport and communication, and health caused an increase in economic growth. They concluded the importance of government investment in transport and communication to reduce business costs and increase the profitability of firms, and the importance of investment in health and education for the development of capable manpower.

Alshahrani and Alsadiq (2014) examined the relationship between economic growth and government spending in Saudi Arabia. The study used Johanson co-integration technique to see the long-run relationship and used VECM to check the short-run relationship between the variables. It employed annual data over the period 1969-2010. They found that private domestic and public investments, as well as health care expenditure, stimulate growth in the long-run, openness to trade and spending in the housing sector can also boost short-run production.

Adu and Ackah (2015) investigated government expenditure and economic growth nexus in Ghana by using the ARDL model with annual data spanning from 1970 to 2010. The study concluded that government capital expenditure has a significant negative impact on economic growth, but recurrent expenditure has a positive effect on economic growth in both the long-run and short-run periods. They, however, suggested a fiscal discipline and efficiency in the disbursement of capital expenditure to trigger positive benefits in the future.

Anning et al., (2017) on the causal nexus between government spending and economic growth in Ghana using time series data from 1980 to 2015, and the ARDL bounds testing approach to co-integration and Vector Error Correction Model (VECM). The study depicted evidence of co-integration for the existence of a long-run relationship between the dependent and independent variables. Using the Granger causality test, it also concluded on causal independence between government spending and economic growth. Hence government spending has a causal effect on economic growth in Ghana. It further stressed that government spending that is channeled into more efficient use in the building of infrastructural development that is self-liquidating could enhance more economic activities in the short run and lead to growth in the long run in Ghana.

Regmi (2007) researched to investigate the impact of fiscal policy on economic growth in Nepal applying an endogenous growth model with some slight adjustment. The study found a negative effect of all the fiscal policy variables including distortionary taxes, productive expenditure, non-tax revenues, private investment, and budget deficit on economic growth. The study concluded that the inefficiency correlated with the use of public funds as being the cause of the significant negative effect of productive investment in economic growth. Kharel (2012) formed a macroeconomic forecasting model concentrating on fiscal policy and economic growth in Nepal. The empirical evidence indicated that fiscal policy, particularly governments' capital expenditure affects economic growth positively and crowds-in private investment. The positive effect of fiscal policy on economic growth and the crowd-out effect of public investment on private investment are the main findings of his study.

Mainali (2010) investigated the relationship of government expenditure with GDP. The finding of this research supports the findings of the earlier researcher in the sense that the government expenditure is growth-promoting. However, there is not a satisfactory contribution of government expenditure to GDP. The cointegration relationship of GDP has appeared with recurrent expenditure, gross investment, and labor force. The error correction model also showed that the increase in recurrent expenditure and gross investment cause positively to GDP even in the short run.

Chaudhary and Acharya (2018) analyzed the causal relationship between government expenditure and the real interest rate on the economic growth of Nepal for the time 1975 to 2015. The study applied ARDL cointegration techniques and yielded a long-run as well as the short-run association between variables under consideration. The study further confirmed that there is bidirectional causality between government expenditure and real income over the study period.

Research Methodology

Variables and Data Sources

Annual time-series data of 45 years from 1975 to 2019 is used in the study. The data are collected from the Nepal Rastra Bank (NRB), the central bank of Nepal, and the Ministry of Finance (MoF), the Government of Nepal. The nominal form of the variables is converted into the real term by dividing the value of the GDP deflator at constant prices of the base year 2001.

Gross domestic product (GDP) is the most important measure to calculate a country's economic performance. It is the total market value of all currently produced final goods and services produced by all producing units within the geographical borderline of a country during a given period, generally in one-year. Real gross domestic product is an inflation-adjusted measure that reflects the value of all goods and services produced by an economy each year and is often referred to as constant-price or inflation-corrected GDP. Capital expenditure is the payment with either cash or credit to purchase long term physical or fixed assets of the government. Capital expenditure brings on social and economic development of the country through the expenditure made on providing education, health, recreation, public utilities to the community. This type of expenditure facilitates to substantially enhance the capacity of a long-term asset and to raise the national income. Gross investment means aggregate investment. It includes private investment, public investment, and change in stock. Total consumption includes both private consumption and public consumption. The total population is taken as a proxy of the labor force in the study.

Table-1: Description of Variables

S.N.	Notation	Variable	Unit	Source
1	Y	Real Gross Domestic Product (2001=100)	In Rs million	Current Macroeconomic and Financial Situation-2019/20, NRB
2	K	Real Capital Expenditure	In Rs million	Macroeconomics Dashboard, MoF
3	GI	Real Gross Investment	In Rs million	Macroeconomics Dashboard, MoF
4	CO	Real Total Consumption	In Rs million	Macroeconomics Dashboard, MoF
5	L	Labour Force	Number in Million	Current Macroeconomic and Financial Situation-2019/20, NRB

Model Specification

The model represents a well-constructed functional relationship between explained and explanatory variables. The study deems real gross domestic product (Y) as a dependent variable, and capital expenditure in real term (K), gross investment in real term (GI), total consumption in real term (CO), and labor force (L) are considered as explanatory variables. Following the aggregate production function of the Solow growth model and Asomani et al., (2019) the aggregate production function can be expressed as.

$$Y_t = A_t L_t^{\beta_1} K_t^{\beta_2} \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \text{(1)}$$

In equation (1) Y_t signifies the aggregate output of the economy (real GDP) at the time (t). L_t represents the stock of labor measured as the Labour Force, which is the total population in the study, while K_t is the capital input is measured as an amount of capital expenditure at the time (t). β_1 and β_2 represent the coefficients of elasticity of labor and capital inputs. The variable 'A_t' represents the Total Factor Productivity (TFP) which accounts for other factors apart from labor and capital that causes production to increase. Thus, it is a vector of other independent variables that theoretically and empirically have effects on the dependent variable. The TPF function can be written as.

$$A = f(GI, CO) = GI_t^{\beta_3} CO_t^{\beta_4} \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \text{(2)}$$

Substitution equation (2) into equation (1) we obtain equation (3), and which can be expressed as.

$$Y_t = L_t^{\beta_1} K_t^{\beta_2} GI_t^{\beta_3} CO_t^{\beta_4} \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \text{(3)}$$

Taking the natural log of the variables of equation (3) and making an econometric form of the equation gives the following expression.

$$LnY_t = \beta_0 + \beta_1 Ln\ L_t + \beta_2 Ln\ K_t + \beta_3 LnGI_t + \beta_4 Ln\ CO_t + \varepsilon_t \ldots\ldots \text{(4)}$$

Where the β_i are the slopes of the variables and i = 1,2,3,4 and is the residual term. Equation (4) provides the operational econometric model which expresses real GDP being explained by government expenditure variable and other macroeconomic variables. The coefficients are supposed to have a positive sign indicating an increase in the values of L, K, GI and CO lead to an increase in the amount of RGDP.

ARDL Approach to Cointegration

Where The ARDL model developed by Pesaran and Shin (1999) and Pesaran et al., (2001) is one of the widely used and most appropriate approaches to examine the causal relationship between the underlying variables regardless of whether the variables are integrated of order zero (I_0), one (I_1) or mutually integrated.

Using the ARDL approach to cointegration has several benefits in comparison to other cointegration methods such as Engle-Granger (1987), Johansen (1988), and Johansen and Julius (1990) procedures (Shah and Bhusal, 2017). This technique is also considered a statistically more significant approach to ascertain the cointegrating relation in a small sample size too.

The ARDL version of equation (4) is expressed as below.

$$\Delta LnY_t = \beta_0 + \sum_{j=1}^{p} b_j \, \Delta LnY_{t-j} + \sum_{j=0}^{q} c_j \, \Delta LnL_{t-j} + \sum_{j=0}^{r} d_j \, \Delta LnK_{t-j} + \sum_{j=0}^{s} e_j \, \Delta LnGI_{t-j} + \sum_{j=0}^{t} f_j \, \Delta LnCO_{t-j} + \gamma_1 LnY_{t-1} + \gamma_2 LnL_{t-1} + \gamma_3 LnK_{t-1} + \gamma_4 LnGI_{t-1} + \gamma_5 LnCO_{t-1} + \varepsilon_t \ldots \ldots (5)$$

Where 'Δ' stands for the first difference operator. b_j, c_j, d_j, e_j and f_j signify the short-run parameters whereas, represent the long-run parameters. Similarly, represents the residual in the model.

To test whether the long-run equilibrium relationship occurs between preferred variables, the bounds test for cointegration is carried out as proposed by Pesaran and Shin (1999). The hypotheses to test the long-run relationship are.

Null Hypothesis (H_0): $\gamma_1 = \gamma_2 = \gamma_3 = \gamma_4 = \gamma_5 = 0$; No cointegration exists.

Alternative Hypothesis (H_1): $\gamma_1 \neq \gamma_2 \neq \gamma_3 \neq \gamma_4 \neq \gamma_5 \neq 0$; Cointegration exists.

If the result obtained from the bound test confirms cointegration then there is a long-term relationship among the variables. For this, F-statistics is compared with the critical values provided by Pesaran et al., (2001). If the calculated F-statistics is higher than the appropriate upper bound of the critical values, then the null hypothesis of

no cointegration is rejected, if it is lower than the appropriate lower bound, the null hypothesis cannot be rejected, and if it lies within the lower and upper bounds, the results is inconclusive.

Causality test

For the direction of causality among variables, a simple pairwise Granger causality test is applied in the study. Engle and Granger (1987) state that if two variables are stationary in order one and co-integrated, then either the first variable granger causes the second variable or the second variable granger causes the first variable. So, the Granger causality test is made to examine any possible causal relationship among the variables of the estimated model. The equations for the short-run causality test are illustrated below.

$$X_t = \alpha_0 + \sum_{i=0}^{p} \alpha_i X_{t-i} + \sum_{i=0}^{p} \beta_i Y_{t-i} + \varepsilon_{1t} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (6)$$

$$Y_t = \delta_0 + \sum_{i=0}^{p} \delta_i X_{t-i} + \sum_{i=0}^{p} \gamma_i Y_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (7)$$

The null hypothesis of the test states that there is no causal relationship between the variables.

Results and Discussion

A The empirical result shows that there is cointegration between government capital expenditure, labor force, gross investment, and total consumption of Nepal.

Unit Root Tests Results

To evade the phenomenon of spurious regression, it is imperative to find out if a time-series is stationary or not. Generally, the time series becomes stationary after the integration of order I (1) or order I (2) if it not stationary at level I (0). If the variables are stationary, we can further proceed with the econometric analysis. The bounds test can be applied regardless of whether the underlying variables are stationary at the level I (0), at the first difference I (1), or a combination of both. Tables 2 and 3 display the results of the Augmented Dickey-Fuller (ADF) tests, the Philips-Perron (PP) tests, and Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) tests of the variables.

Table-2: Unit Root Test Results at Level

Variable	Tests with Constant			Tests with Constant and Trend		
	ADF	PP	KPSS	ADF	PP	KPSS
LnY	0.9636	1.2297	0.8584	-3.1825	-3.1376	0.1004
LnL	-2.0497	-6.1063*	0.8563	-0.7850	-0.3416	0.2197
LnK	-1.9897	-1.9897	0.5417	-2.2851	-2.4019	0.1333
LnGI	0.6962	2.1998	0.8594	-2.4706	-2.3670	0.1511
LnCO	-0.2104	0.0335	0.8522	-4.1588	-4.0674**	0.1812

Source: Author's calculation

Note: ***significance at 10%; ** significant at 5%; and * significant at 1% level of significance

Table-3: Unit Root Test Results at First Difference

Variable	Tests with Constant			Tests with Constant and Trend		
	ADF	PP	KPSS	ADF	PP	KPSS
LnY	-7.4697*	-7.6085*	0.2035*	-7.6005*	-7.6999*	0.1100*
LnL	-1.2301	-1.2244	0.7217	-2.2927	-2.3586	0.0740*
LnK	-5.7256*	-5.7108*	0.1360*	-5.6557*	-5.6400*	0.1250
LnGI	-8.2540*	-8.5206*	0.3251*	-8.4340*	-9.1821*	0.1697*
LnCO	-8.3750*	-9.8863*	0.1711*	-8.2710*	-9.7501**	0.1693

Source: Author's calculation

Note: ***significance at 10%; ** significant at 5%; and * significant at 1% level of significance

The underlying variables except for population as the proxy of the labor force are non-stationary at the level as shown by the table-2 and table-3 shows all the variables are stationary after first differencing, that is, the variables are integrated of order zero as well as order one. Since variables are not ordered more than one and having a mixture of order zero and order one, the ARDL model can be used.

Cointegration Result

The table-4 shows the bound test result regarding the cointegration relationship between variables of the model.

Table-4: Result of Bound Test

Model	Equation	Calculated F-statistics
A	LnY/ LnL, LnK, LnGI, LnCO,	10.553484*

Note: The relevant critical value bounds are obtained from Pesaran, Shin, and Smith (2001). These

*values are 3.13-4.04 at 90%, 3.41-4.36 at 95% and 3.96-4.95 at 99% significance level. * denotes that the F-statistics falls above the 99% upper bound.*

Source: Author's Calculation

The bound test result presented in the table-4 approves that the calculated F-statistics 10.5534 lies outside the upper bound critical value 6.423 at a 1 percent level of significance. This confirms the rejection of the null hypothesis of no cointegration. So, there is a long-term relationship between the chosen variables.

ARDL Regression Results and Interpretation

After confirmation of the existence of the long-term relationship between variables, the long-run and short-run coefficients for equation (5) were estimated using the ARDL model. The following tables show the long-run and short-run relationships among variables with the help of the ARDL model based on the AIC criterion.

Table-5: Long Run Coefficients; ARDL (3,0,1,2,0); Dependent Variable is LnY

Regressors	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LnL	1.045206	0.23556	4.4370	0.0001*
LnK	0.056789	0.02430	2.3361	0.0261**
LnGI	0.217570	0.03488	6.2363	0.0000*
LnCO	0.217755	0.12220	1.7819	0.0846***
C	3.9394	0.70943	5.5530	0.000*

*Note: *, ** and ** indicate that the statistics are significant at 1%, 5%, and 10% level of significance*

Table-5 demonstrates the long-run coefficients from the selected ARDL model. The coefficient of all the explanatory variables as expected are positive and statistically significant. The coefficients of the labor force and capital expenditure are 1.0452 and 0.05678 indicates that with a one percent increase in the labor force and capital expenditure, real GDP on an average increase by 1.0452 and 0.05678 percent, respectively. Peering at the size of coefficients, the effect of the labor force on real GDP is higher than that of capital expenditure. This proves that the Nepalese economy is characterized more by the labor-intensive technique of production and less capital-intensive method. The work of Mainali (2010), Chaudhary and Acharya (2018) also supported this long-term relationship between government expenditure and the real GDP of Nepal. This finding is consistent with the Keynesian's theory.

Looking at the coefficient of gross investment and consumption, they also positively contributed to real growth as expected and statistically significant at 1 percent and 5 percent level of significance, respectively. These findings reveal that increase in capital expenditure by the government will increase employment opportunities, utilize

resources, and thereby economic growth. Similarly, the investment made by the public as well as private sectors also helps to affect real variables, living standards of people by offering employment opportunities, helping them to fulfill their wants and thereby boosting the economy. Due to increasing capital expenditure, investment, and participation of the labor force, aggregate demand of the people increases, and that has a multiplier effect on the economy. The findings also support the working of Keynesian investment multiplier in the case of the Nepalese economy. This is reflected by the positive and significant long-run coefficient of investment and consumption.

Table-6: Short Run Coefficients; ARDL (3,0,1,2,0); Dependent Variable is ΔLnY

Regressors	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
Δ LnY(-1)	-0.444361	0.083365	-5.3302	0.0000*
Δ LnY (-2)	-0.457354	0.090227	-5.0689	0.0000*
Δ LnL	0.47811	0.15530	3.0787	0.004*
Δ LnK	-0.006759	0.009759	-0.6925	0.4937
Δ LnGI	0.056443	0.014821	3.8081	0.0006*
Δ LnGI (-1)	0.033971	0.017018	1.9961	0.0548**
Δ LnCO	0.099607	0.055829	1.7842	0.084***
C	1.802006	0.226420	7.958692	0.0000*
ECM (-1) *	-0.457429	0.059263	-7.718555	0.0000*
R^2= 0.779 Adj. R^2= 0.708 F=20.63 (P-value 0.0000) D-W= 2.10				

Source: Author's calculation

*Note: ** significant at 5%; and * significant at 1% level of significance*

The table-6 shows the short-run coefficient of the variables used in the model. All the coefficients except capital expenditure shown in the table exhibit a positive and statistically significant short-run effect on real income. The coefficient of capital expenditure in the short run is negative but statistically insignificant. A negative effect of capital expenditure in growth may be attributed to inefficiency tied with the use of public funds. The ineffective use of productive funds and having rent-seeking behavior are among the most serious issues in the least developed countries like Nepal and due to these reasons, the contribution of capital expenditure seems negative in many developing and least-developed countries. This statement is supported by the findings of Regmi (2007), Adewara and Oloni (2012), and Ojnugwa and Abdul (2015).

Like the long-run relation, an increase in the labor force, gross investment, and consumption lead to economic growth in the short-run as well. An increase in population, gross investment, and total consumption increases the effective demand in the economy and ultimately leads to economic expansion as suggested by Keynesian theory.

The value of the error correction term ECM (-1) is -0.457 with a 1 percent level of significance. The negative and statistically highly significant value of the error correction term also reconfirms that there is a strong long-term relationship between variables and the model is convergent towards equilibrium. Furthermore, it also shows the speed of adjustment towards the previous year's disequilibrium to the current years. The result conveys that the adjustment speed is 45.7 percent per annum. Likewise, the higher value of R-squared and the probability of F-statistic validates that the short-run model is significant.

Table-7: Information of Diagnostic Tests Result of ARDL output

Test Statistics	LM Version	F Version
A: Serial Correlation	CHSQ (1): 0.4984 [0.484]	F (1, 30): 0.3603 [0.553]
B: Functional Form	CHSQ (1): 0.4803 [0.488]	F (1, 30): 0.3708 [0.560]
C: Normality	CHSQ (2): 0.8277 [0.661]	Not applicable
D: Heteroscedasticity	CHSQ (1): 0.1383 [0.710]	F (1, 40): 0.1321 [0.718]

Source: Author's calculation

Note: A: Lagrange multiplier test of residual serial correlation; B: Ramsey's RESET test using the square of the fitted values; C: Based on a test of skewness and kurtosis of residuals; D: Based on the regression of squared residuals on squared fitted values.

The diagnostic tests indicate that the model permits all the tests. The null hypothesis of the normality of residuals, no first-order serial correlation, no heteroscedasticity, and no misspecification of functional form are accepted as both LM and F version exhibits the p-values more than the 5 percent level. This means the model is free from serial correlation, heteroscedasticity, functional form misspecification, and the issue of normality.

Stability Test of the ARDL Model

To test the reliability of the parameters of the estimated model, a stability test is useful. The cumulative sum of recursive residuals (CUSUM) and cumulative sum of squares of recursive residuals (CUSUMSQ) statistics are used to measure the structural stability in the model. The null hypothesis for the stability test is that the parameters are stable. The value of the sequence outside the range of 5 % significance rejects the null hypothesis and indicates a structural change in the model over time. CUSUM measures the systematic change in the parameter over time and a quick change in the parameter is measured by CUSUMSQ. The following figure shows the results of the CUSUM and CUSUMSQ test of the estimated ARDL model.

Figure-1: Plot of CUSUM Test

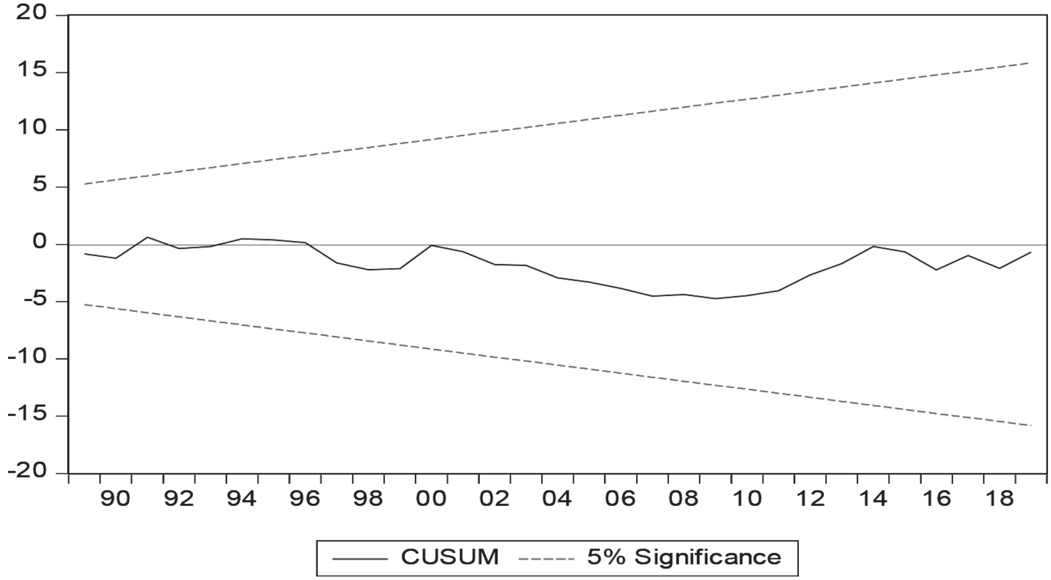

Source: Author's calculation

Figure-2: Plot of CUSUMSQ Test

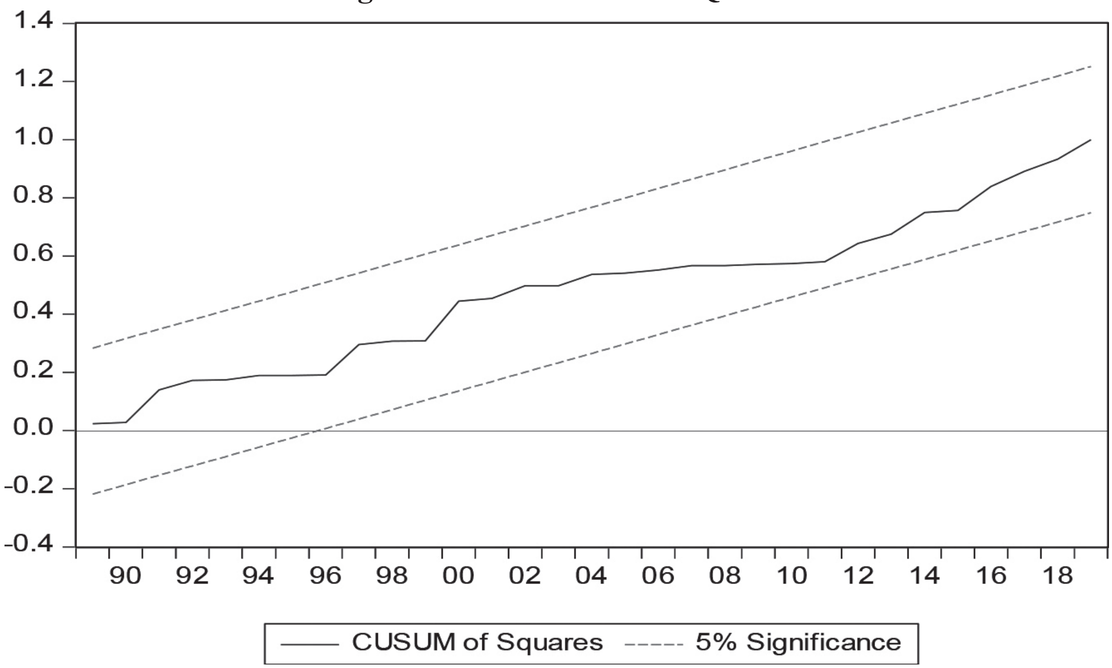

Source: Author's calculation

The figure-1 and 2 show that the plots of CUSUM and CUSUMSQ lines lie within the 5 percent critical bounds and prove that the model is stable and robust.

Granger Causality Test Result

The following table shows the result of the Granger causality test of the variables.

Table-8: Results of Granger Causality Tests

Sample: 1975-2019 Lags: 1			
Null Hypothesis	**F-Statistic**	**Prob.**	**Decision**
LnK does not Granger Cause LnY	6.9550	**0.0118****	Rejected
LnY does not Granger Cause LnK	1.0871	0.3032	Accepted
LnGI does not Granger Cause LnY	4.0427	**0.0510*****	Rejected
LnY does not Granger Cause LnGI	3.7105	**0.0610*****	Rejected
LnCO does not Granger Cause LnY	2.9826	**0.0917*****	Rejected
LnY does not Granger Cause LnCO	8.6561	**0.0053***	Rejected

Source: Author's calculation

*Note: ** significant at 5%; and * significant at 1% level of significance*

The results presented in table 8 show that there is unidirectional causality from real capital expenditure to real GDP, and bidirectional causality between real GDP and gross investment, and between real GDP and consumption in Nepal.

Conclusion and Suggestions

The paper examines the causal relationship between government expenditure and economic growth in Nepal by using the time series data of 1975 to 2019. The study employs the ARDL cointegration approach to investigate the associations. The empirical results show that there is the existence of a long-term relationship between government expenditure and economic growth. Specifically, there is a long-term significant positive relationship between real GDP as a dependent variable and capital expenditure, labor force, gross investment, and aggregate consumption as independent variables. The positive effect of capital expenditure on long-term economic growth could be assigned to the fact that most capital expenditures enter the capital and productive schemes that having greater public benefits than their private benefits. In the short run, there is a significant positive relationship between real GDP and labor force, gross investment, and total consumption. However, there is a negative effect of capital expenditure in the short run but statistically insignificant. The negative effect of capital expenditure on

economic growth may be attributed to inefficient use and allocation of productive public funds and delayed entry of capital expenditure scheme into mainstream production.

The study also concludes that there is the existence of the bidirectional causal relationship between gross investment and economic growth, total consumption and economic growth, and unidirectional causality from capital expenditure to the growth in the short run. These findings of the study suggest that the Ministry of Finance should be encouraged to increase spending on capital expenditure to broaden and enhance the growth of the economy. Furthermore, capital expenditure must use efficiently and come into mainstream production within time. Similarly, an increase in gross investment, consumption, and labor force participation will create new and innovative opportunities, utilize idle resources, create employment opportunities, induce further investment, and ultimately increase the GDP. Therefore, expansionary fiscal policy, along with policies related to enhancing skill development and training program for the labor force, investment from the private as well as the public sector, and sustained consumption are needed to revisit for long-term real growth of the economy of Nepal.

References:

Abutu, U. O., & Agbede, E. A. (2015). Government expenditure and economic growth in Nigeria: A cointegration and error correction modelling.

Ackah, I., Adu, F., & Ohene-Manu, J. (2014). Government expenditures and economic growth dynamics in Ghana. *International of Economics and Empirical Research*, 180–198.

Adewara, S.O., & Oloni, E.F (2012). Composition of public expenditure and economic growth in Nigeria*. Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences, 3*(4), 403-407.

Ahuja, H.L. (2016). *Development economics*. New Delhi: S. Chand and Company Ltd.

Akpan, N.I (2005). Government expenditure and economic growth in Nigeria: A disaggregated approach. *CBN Economic and Financial Reviews, 43*(1):51-69.

Alshahrani, S., & Alsadiq, A. J. (2014). Economic growth and government spending in Saudi Arabia: An empirical investigation. *IMF Working Paper*. Retrieved from https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2014/wp1403.pdf.

Anning, L., Haisu, W., & Riti, J. S. (2017). Government spending and economic growth in Ghana: Evidence from Granger Causality Analysis. *International Journal of*

Management Science and Business Administration, 3(2), 50-58.

Asomani, A.N., Bhasin, V.K., & Aglobites, P.B. (2019). Government capital expenditure, recurrent expenditure, and economic growth in Ghana. *Ghanaian Journal of Economics, 7.*

Bose, N., Haque, M. E., & Osborn, D. R. (2007). Public expenditure and economic growth: A disaggregated analysis for developing countries. *The Manchester School,* 75.

Chang, T. (2002). An econometric test of Wagner's Law for six countries based on cointegration and error correction modeling techniques. *Applied Economics,* 34: 1157- 1170.

Chaudhary, A. & Acharya, M. (2018). Government expenditure, real interest rate, and economic growth in Nepal. *The Economic Journal of Nepal, 41*(4), 41-57.

Chaudhary. S.K. (2010). Public expenditure and economic growth in Nepal. *Economic Literature-IX.* Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/347933484.

Engle, R. F., & Granger. C. W. J. (1987). Co-integration and error correction: Representation, estimating and testing. *Econometrica, 55*(3), 251-276.

Komain, J., & Brahmasrene, T. (2007). The relationship between government expenditure and economic growth in Thailand. *Journal of Economics and Economic Education Research*.

Kweka, J.P., & Morrissey, O. (2000). Public Spending and Economic Growth in Tanzania. *CREDIT Research Papers, No. 00/6*: University of Nottingham.

Lamarthina, S., & Zaghini, A. (2011). Increasing public expenditure: Wagner's law in OECD countries. *German Economic Review, 12*(2), 149–164.

Liu, C. L., Hsu, C., & Younis, M. Z. (2008). The association between government expenditure and economic growth: The granger causality test of the US data, 1974-2002. *Journal of Public Budgeting, Accounting, and Financial Management, 20*(4), 439-452.

Mainali, P.K. (2010). Government expenditure and economic growth in Nepal. *The Economic Journal of Nepal,* (35)4.

Mthethwa, N. (1998). Government expenditure growth in South Africa. (Doctoral dissertation, University of Natal). Retrieved from https://researchspace.ukzn.ac.za/xmlui/bitstream/handle/10413/4497.

Musgrave, R. (1969). *Fiscal systems*. New Delhi: Yale University Press.

Muthui, J. N., Kosimbei, G., Maingi, J., & Thuku, K. G. (2013). The impact of public expenditure components on economic growth in Kenya. *International Journal of Business and Social Sciences, 4*(4), 233–253.

Nurudeen, A., & Usman, A. (2010). Government expenditure and economic growth in Nigeria, 1970-2008: A disaggregated analysis. *Business and Economic Journal.*

Obinna, O.E. (2003). *Public finance*. Nsukka: AP and P Press ltd.

Okoro, A.S. (2013). Government spending and economic growth in Nigeria. *Global journal of management and business research, economic and commerce, 13*(5).

Pesaran, M. H., & Shin, Y. (1999). An autoregressive distributed lag modeling approach to cointegration analysis. In I. S. Strom, *Econometrics and Economic Theory in the 20th Century, The Ragnar Frisch Centennial Symposium* (371-413). Cambridge: Cambridge University Press.

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics,* (16), 289-326.

Regmi, U. R. (2007). Fiscal policy and economic growth in Nepal. *The Economic Journal of Nepal, 30*(118), 98-106.

Romanus, M. (2014). The effect of public expenditure on economic growth in Turkey. *Investment Management and Financial Innovations, 9*(2), 302-315.

Romer, P. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy, 98*(5, part2), S71–S102.

Rostow, W.W. (1971). *Politics and stages of growth*. United Kingdom: Cambridge University Press.

Rowley, K. C., & Tollison, D. R. (1994). Editor's Note: Peacock and Wiseman on the Growth of Public Expenditure, *78*. Springer. Retrieved from http:// www.jstor.org/stable/30013409.

Shah, R. K., & Bhusal, T. P. (2017). Nexus between public expenditure and economic growth in Nepal. *The Economic Journal of Nepal, 148*, 28-43.

Shrestha, B. P. (2004). Economic dualism and development in Nepal. In M. K. Dahal (Ed.), *Nepalese economy: Towards building a strong economic nation-state* (pp. 197-208). Kirtipur, Kathmandu: Central Department of Economics, Tribhuvan University, and New Hira Books Enterprises.

Volume 2, Issue 1, 62-80
DOI: https://doi.org/10.3126/tmj.v2i1.53229

परिमार्जित ब्लुम टेक्सोनोमीको अनुरूपताका दृष्टिले विद्यालय तहको नेपाली भाषा पाठ्यक्रम

दिनेश घिमिरे (पिएचडी)[1]

Received: April 2022 **Revised:** Sept 2022 **Accepted:** Jan 2023

लेखसार

प्रस्तुत लेख विद्यालय तहका नेपाली भाषा पाठ्यक्रमका सिकाइ उपलब्धिहरूको ब्लुम टेक्सोनोमीय वर्गीकरण तथा भाषिक सिप वितरणको सन्तुलन पहिचान गर्नमा केन्द्रित छ । यस लेखमा विद्यालयका आधारभूत र माध्यमिक तह (कक्षा छ, नौ, एघार) का नेपाली भाषा पाठ्यक्रमको उद्देश्यहरूलाई परिमार्जित ब्लुम टेक्सोनोमीमा आधारित छ ओटा चिन्तन तहका शैक्षणिक उद्देश्यहरूको वर्गीकरणका आधारमा उच्च अनुक्रम चिन्तन र निम्न अनुक्रम चिन्तन तहका दृष्टिले तथा भाषिक सिपगत वितरणका आधारमा वर्गीकरण विश्लेषण गरिएको छ । गुणात्मक अध्ययन ढाँचाअन्तर्गत विषयवस्तु विश्लेषण (Content Analysis) विधि अवलम्बन गरी गरिएको यस अध्ययनका मुख्य निष्कर्षहरूमा चिन्तन तहका दृष्टिले विद्यालय तहका पाठ्यक्रमका सिकाइ उपलब्धिहरू उच्च अनुक्रमभन्दा निम्न अनुक्रम चिन्तन तहमा बढी केन्द्रित रहेका अनि भाषिक सिप वितरण दृष्टिले उक्त पाठ्यक्रमका सिकाइ उपलब्धिहरू सन्तुलित रहेको देखिन्छ ।

शब्दकुञ्जी : *संज्ञानात्मक तह, टेक्सोनोमी, सिकाइ उपलब्धि, उच्च र निम्न अनुक्रम, चिन्तन तह*

पृष्ठभूमि

पाठ्यक्रमलाई शिक्षण सिकाइका सन्दर्भमा मेरूदण्डका रूपमा लिइन्छ । पाठ्यक्रममा सिकाइ उद्देश्य, पाठ्य विषयवस्तु, शिक्षण विधि तथा प्रक्रिया, मूल्याङ्कन प्रक्रिया, सिफारिस गरिएका पाठ्य र सन्दर्भ

1 Dr. Ghimire teaches at Central Dept. of Education, T.U. Kirtipur, Kathmandu
Email: dinesh.ghimire@cded.tu.edu.np, dinesghimire@gmail.com

पुस्तक आदि जस्ता शैक्षणिक तत्त्वहरू समावेश गरिएको हुन्छ । समग्रमा पाठ्यक्रमले शिक्षण सिकाइको स्पष्ट मार्गचित्र प्रस्तुत गरेको हुन्छ । ब्लुम टेक्सोनोमी चाहिँ पाठ्यक्रम निर्माण, परिमार्जन, शिक्षण सिकाइ कार्यकलाप निर्माण, विद्यार्थी मूल्याङ्कन आदि क्षेत्रमा बढी उपयोगमा आउने एक प्रकारको शैक्षणिक उद्देश्यहरूको वर्गीकरण हो । यसले संज्ञानात्मक, प्रभावी र मनोक्रियात्मक क्षेत्र गरी तीन क्षेत्रहरूको चर्चा गरेको छ । तीमध्ये बेन्जामिन एस. ब्लुम (Benjamin S. Bloom) ले सन् १९५६ मा विकास गरेको र सबैभन्दा व्यापक क्षेत्र चाहिँ संज्ञानात्मक क्षेत्र हो । यो ज्ञान र बौद्धिक तहको विकाससँग सम्बन्धित छ । त्यसपछि डेभिड आर. क्याथोल (David R. Krathwohl) को संयोजनमा सन् १९६४ प्रभावी क्षेत्रको विकास भएको थियो । यो विशेषतः अनुभव र अनुभूतिसँग सम्बन्धित रहेको छ । त्यस्तै मनोक्रियात्मक क्षेत्र चाहिँ इ.जे. सिम्पसन र अनिता ह्यारो (E.J. Simpson and Anita Harrow) आदिले सन् १९७२ मा विकास गरेका थिए । यस क्षेत्रले सिकारूका मानसिक प्रक्रियाहरूलाई सम्बोधन गर्दछ । शैक्षणिक उद्देश्यहरू खास गरी बौद्धिक चिन्तनसँग सम्बन्धित रहने भएकाले ती संज्ञानात्मक क्षेत्रबाट प्रभावित रहन्छन् । तसर्थ यस अध्ययनमा संज्ञानात्मक क्षेत्रसँग सम्बन्धित रहेर उद्देश्यहरूको वर्गीकरण विश्लेषण गरिएको छ ।

ब्लुमले सन् १९५६ मा शैक्षिक उद्देश्य र सोअनुरूपका कार्यकलापहरूलाई ज्ञान, बोध, प्रयोग, संश्लेषण, विश्लेषण र मूल्याङ्कन गरी छ तहमा वर्गीकरण गरेका थिए । त्यसपछि Andorson र Krathwohl ले सन् २००१ मा परिमार्जित टेक्सोनोमी प्रकाशमा ल्याए । प्रस्तुत अध्ययन त्यही परिमार्जित ब्लुम टेक्सोनोमीमा आधारित छ । परिमार्जित ब्लुम टेक्सोनोमीले ब्लुमले गरेको वर्गीकरणका उद्देश्यहरूलाई स्मरण गर्नु, बुझ्नु, लागु गर्नु, विश्लेषण गर्नु, मूल्याङ्कन गर्नु र सिर्जना गर्नु जस्ता छओटा तहमा परिमार्जित गरी प्रस्तुत गरेको छ । उक्त छ प्रकारमध्ये सुरूका तीनओटालाई निम्न अनुक्रम चिन्तन तह र पछिल्ला तीनओटालाई उच्च अनुक्रम चिन्तन तह मानिन्छ । उक्त परिमार्जित टेक्सोनोमीअनुसारका वर्गीकरणहरूलाई यस अध्ययनमा विद्यालय तहका नेपाली भाषा पाठ्यक्रमका सिकाइ उपलब्धिहरूको अध्ययन आधार मानिएको छ ।

समस्या कथन

शिक्षणीय विषयवस्तु, शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया र मूल्याङ्कन परिपाटी आदि विभिन्न कुराहरू शैक्षणिक उद्देश्यसँग सम्बन्धित रहन्छन् । विद्यालय तहका नेपाली भाषा पाठ्यक्रम अपेक्षित सिकाइ उपलब्धिहरूको सिकाइ तहका आधारमा वर्गीकरण विश्लेषणको प्रायः अभाव रहेको अवस्थामा झन् ब्लुम टेक्सोनोमिक उच्च अनुक्रम चिन्तन तह र निम्न अनुक्रम चिन्तन तहका आधारमा तिनको पर्याप्त अध्ययन अनुसन्धान नहुनु स्वाभाविकै हो । यसबारेमा भएका सीमित अध्ययन अनुसन्धानहरू लेखाइ सिपमा नै बढी केन्द्रित रहेका हुँदा परीक्षणमा पनि चिन्तन तह तथा भाषिक सिपगत सन्तुलनको अभाव विद्यमान रहेको देखिन्छ । उक्त सिकाइ उपलब्धिहरू विद्यार्थीका चिन्तन तहहरूका आधारमा सन्तुलित नरहेको अवस्थामा शैक्षणिक उद्देश्यहरूको वर्गीकरण (Taxonomy of Educational Objectives) का दृष्टिले के कस्ता रहन्छन् र तिनको सन्तुलन मिलाई सुधार गर्न के कस्ता उपायहरू अवलम्बन गर्नु पर्छ भनी पहिचान गर्नु यस अध्ययनको मुख्य पक्ष रहेको छ ।

अनुसन्धान प्रश्न

प्रस्तुत अध्ययन विद्यालय संरचनाका आधारभूत तह कक्षा ६, माध्यमिक तह कक्षा ९ र ११ का नेपाली भाषा पाठ्यक्रमका सिकाइ उपलब्धिहरूलाई सिपगत आधार र परिमार्जत ब्लुम टेक्सोनोमीअन्तर्गतका छओटा चिन्तन तह र भाषिक सिपमा आधारित रहेर वर्गीकरण, विश्लेषण गर्न रहेको छ । यसै आधारमा यस अध्ययनका अनुसन्धान प्रश्नहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

(क) कक्षा ६, ९ र ११ का नेपाली भाषा पाठ्यक्रमका सिकाइ उपलब्धिहरूका भाषिक सिपगत वितरणमा के कति सन्तुलन पाइन्छ ?

(ख) उक्त सिकाइ उपलब्धिहरू परिमार्जित ब्लुम टेक्सोनोमीअनुसार कतिको सन्तुलित छन् ?

पूर्वकार्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक अवधारणा

बेन्जामिन ब्लुमद्वारा प्रतिपादित र उनका सहकर्मीहरूद्वारा परिमार्जित पाठ्यक्रमका उद्देश्यहरूको वर्गीकरणलाई ब्लुम टेक्सोनोमी भनिन्छ । यसलाई Krathwohl (2002) ले विद्यार्थीका अपेक्षित सिकाइ नतिजा निर्देशनको ढाँचाका रूपमा लिएका छन् । उनले यसलाई शैक्षणिक उद्देश्यहरूको वर्गीकरणलाई शिक्षाका लक्ष्य तथा उद्देश्यका साथै समसामयिक मान्यताहरूको समेत वर्गीकरण गर्ने आधार मानेका छन् । भाषा पाठ्यक्रमका उद्देश्यहरू, पाठ्यपुस्तकका अभ्यास, मूल्याङ्कनका लागि तयार पारिएका प्रश्न आदिको वर्गीकरणमा यो सिद्धान्त बढी प्रभावकारी देखिन्छ । Candlin (1984, as in Nguyen, 2015), Mizbani and Chalak (2017), Zorluoglu, Kizilaslan, & Yapucuoglu (2020), Ibrahim, Dehham, & Hasan (2021), Tayyeh, Dehham & Muhammed (2021), घिमिरे (२०७६ र २०७९), गिरी (सन् २०२२) आदिबाट राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा भएका चर्चा परिचर्चा तथा अध्ययन अनुसन्धान सारलाई लेखको सैद्धान्तिक अवधारणाका रूपमा यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ :

Candlin (1984, as in Nguyen, 2015) का अनुसार पाठ्यक्रम भाषा सिकाइ, शैक्षिक उपलब्धि, शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया, मूल्याङ्कन प्रक्रिया जस्ता यावत शैक्षणिक प्रक्रियासँग सम्बन्धित रहन्छ । पाठ्यक्रमका शैक्षिक उपलब्धिहरूलाई सिकारू केन्द्रित गरी प्रभावकारी रूपमा हासिल गराउन तिनको गहन अध्ययन, मनन र विश्लेषण हुनु आवश्यक देखिन्छ । Mizbani and Chalak (2017) मा अस्ट्रेलियाको कक्षा ३ को पाठ्यक्रमका सुनाइ र बोलाइ सिपका सिकाइ उपलब्धिहरू निम्न अनुक्रम चिन्तन तहका रहेको र तिनले विद्यार्थीलाई उच्च अनुक्रम चिन्तन तहका उपलब्धिहरूमा अभ्यस्त पार्न नसकेको निष्कर्ष निकालिएको छ । Zorluoglu, Kizilaslan & Yapucuoglu (2020) मा टर्कीका कक्षा ९ को रसायन विज्ञान विषयको पाठ्यक्रममा ज्ञान तहका ६१ प्रतिशत, स्मरण तहका १६ प्रतिशत, प्रयोग तहका ५ प्रतिशत, विश्लेषण तहका १३ प्रतिशत, मूल्याङ्कन तहका शून्य प्रतिशत र सिर्जना तहका ५ प्रतिशत सिकाइ उपलब्धिहरू रहेको निष्कर्ष प्राप्त भएको छ । यसका अतिरिक्त त्यसमा अवधारणात्मक ज्ञानका ७९ प्रतिशत, तथ्यगत ज्ञानका १६ प्रतिशत, उच्च संज्ञानानात्मक ज्ञानका ५ प्रतिशत र प्रक्रियागत ज्ञानका शून्य प्रतिशत सिकाइ

उपलब्धिहरू रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ । Ibrahim, Dehham, & Hasan (2021) ले गरेको ब्लुम्स टेक्सोनोमीका आधारमा इरानका कक्षा १ का पाठ्यपुस्तकका पठन कार्यकलापहरूको उच्च चिन्तन अनुक्रम सिपहरू (विश्लेषण, मूल्याङ्कन र सिर्जना) सम्बन्धी अध्ययनबाट उच्च चिन्तनमूलक प्रश्नहरूमध्ये विश्लेषण तहका ५३ प्रतिशत, मूल्याङ्कन तहका ४१ प्रतिशत र सिर्जनात्मक तहका ६ प्रतिशत प्रश्नहरू रहेको निष्कर्ष प्राप्त भएको छ । Tayyeh, Dehham & Muhammed (2021) ले इरानकै पाठ्यपुस्तकका सन्दर्भमा गरेको एउटा अध्ययनमा त्यहाँका पाठ्यपुस्तकमा समावेश भएका नमुना अभ्यासका प्रश्नहरूमध्ये स्मरण तहका ४९.६५ प्रतिशत, बुझाइ तहका ३६.५२ प्रतिशत, प्रयोग तहका २.४८ प्रतिशत, विश्लेषण तहका ४.२६ प्रतिशत, मूल्याङ्कन तहका ६.३८ प्रतिशत र सिर्जना तहका ०.७१ प्रतिशत प्रश्नहरू रहेको निष्कर्ष निकालेको देखिन्छ । यसले सम्बद्ध पाठ्यपुस्तकमा अत्यधिक मात्रामा निम्न अनुक्रम चिन्तन तहका प्रश्नहरू रहेको तथ्य उजागर गरेको छ ।

घिमिरे (२०७६) मा विद्यालय तह कक्षा ८ को नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकको अभ्यास खण्डमा रहेका ४२० ओटा प्रश्नमध्ये ४८.०९ प्रतिशत ज्ञानमूलक, २०.७२ प्रतिशत बोधमूलक, १३.३३ प्रतिशत व्यावहारिक दक्षता (प्रयोग) मूलक, १४.७६ प्रतिशत उच्च दक्षतामूलक र ३.१० प्रतिशत प्रश्नहरू ज्ञान, बोध र प्रयोगको एकीकृत रूपमा रहेको निष्कर्ष पाइन्छ । गिरी (सन् २०२२) मा ब्लुम टेक्सोनोमीका आधारमा कक्षा १० को नेपाली भाषा पाठ्यक्रम (२०७१) का उद्देश्यहरूको विश्लेषण गरिएको छ । तिनमा ब्लुम टेक्सोनोमीका सिकाइ तहहरूको पुनरावलोकन गर्दै उक्त तहअनुरूपका क्रियार्थलाई आधार मानेर उद्देश्यहरूको वर्गीकरण गरिएको देखिन्छ । यस अध्ययनबाट सबैभन्दा बढी उद्देश्यहरू संज्ञानात्मक तहका रहेका र सबभन्दा कम भावनात्मक तहका रहेका, ब्लुम टेक्सोनोमीका मान्यताहरू नेपाली भाषा शिक्षणमा पनि उत्तिकै महत्त्वपूर्ण रहेको जस्ता निष्कर्ष निकालिएको छ । घिमिरे (२०७९) मा ब्लुम टेक्सोनोमी र परिमार्जित टेक्सोनोमीलाई चिनाउँदै ब्लुम टेक्सोनोमीको संज्ञानात्मक तहअनुसारका क्रियाहरूलाई नेपालीकरण गरी प्रस्तुत गरिएको छ । त्यस्तै यसमा सिकाइ तहहरूको परिचय समेत दिई तिनका लागि नेपाली भाषाका सन्दर्भमा प्रयोग हुने क्रियापदहरूलाई विश्लेषणको आधार मानिएकाले छ ।

यसरी उल्लिखित पूर्वअध्ययनहरूबाट प्रायः पाठ्यक्रमका सिकाइ उपलब्धिहरू परिमार्जित ब्लुम टेक्सोनोमीका ६ ओटा चिन्तन तहहरूका आधारमा सन्तुलित नरहेको देखिन्छ । त्यस्तै राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशका पाठ्यक्रमहरूमा उच्च अनुक्रम चिन्तन तहका भन्दा निम्न अनुक्रम चिन्तन तहका उद्देश्यहरू अधिक मात्रामा रहेको देखिन्छ ।

अध्ययनको सैद्धान्तिक ढाँचा

प्रस्तुत लेखमा सैद्धान्तिक आधारका रूपमा सन् १९५६ को ब्लुमको टेक्सोनोमी र सन् २००१ को परिमार्जित टेक्सोनोमीलाई लिइएको छ । जसको ढाँचा निम्नानुसार रहेको छ :

Theoretical Framework

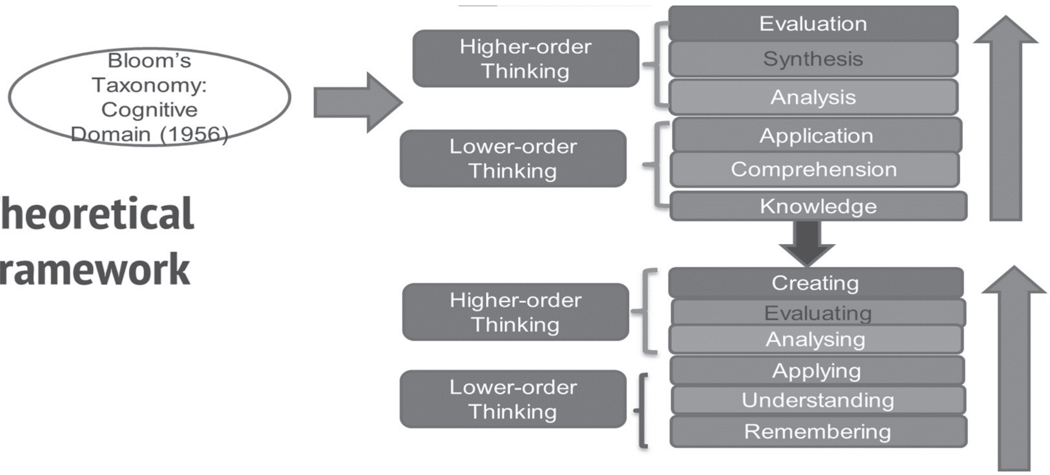

Bloom (1956), Anderson & Krathwohl (2001),

अध्ययन विधि तथा प्रक्रिया

भाषा पाठ्यक्रमका सिकाइ उपलब्धिहरूको विश्लेषणका लागि यस अध्ययनमा गुणात्मक अध्ययन ढाँचाअन्तर्गत विषयवस्तु विश्लेषण (Content Analysis) विधि अवलम्बन गरिएको छ । सामग्री निर्माणका क्रममा उल्लिखित पाठ्यक्रमहरूका सिकाइ उपलब्धिहरूलाई सिपगत रूपमा एकीकृत गरी विषयवस्तु विश्लेषण तालिका निर्माण गरिएको छ । ब्लुम टेक्सोनोमीअनुसार वर्गीकृत ६ ओटा सिकाइ तहलाई विश्लेषणको आधार मानिएको छ । तीमध्ये टेक्सोनोमीमा उल्लेख भएअनुसार नै स्मरण, बुझाइ र प्रयोगलाई निम्न अनुक्रम सिकाइ तह (Lower Order Thinking, LOTS) अनि विश्लेषण, मूल्याङ्कन र सिर्जनालाई उच्च अनुक्रम चिन्तन तह (Higher Order Thinking, HOTS) का रूपमा चर्चा गरिएको छ । नेपाली भाषा पाठ्यक्रमका सिकाइ उपलब्धिहरूको वर्गीकरण विश्लेषणमा केन्द्रित रहेकाले प्रस्तुत लेख प्राथमिक स्रोतका तथ्यमा आधारित रहेको छ ।

ब्लुम टेक्सोनोमीका उक्त छओटा तहमध्ये सम्झाइ/स्मरण तहले विद्यार्थीमा जानेका कुरा वा मस्तिष्कमा रहेका धारणाको स्मरण गर्ने र पहिचान गर्ने खालका सिकाइ उपलब्धिको अपेक्षा राख्दछ । बुझाइ तहमा विद्यार्थीमा सिकेको कुराको अर्थबोध गरी अभिव्यक्ति दिने वा आफ्नो शब्दमा उतार्न सक्ने क्षमताको अपेक्षा राखिन्छ । प्रयोग तहले विद्यार्थीमा उसले हासिल गरेको वा जानेको ज्ञानलाई भिन्न र नयाँ परिस्थिति वा आफ्नो दैनिक जीवनमा उपयोग गर्न सक्ने क्षमताको अपेक्षा राख्दछ । यस तहमा सिकारू विविध नियम, धारणा, सिद्धान्त आदिलाई कार्यान्वयनमा ल्याउन सक्षम हुन्छ । विश्लेषण तहमा विद्यार्थीले पहिले सिकेका कुरालाई ससाना अंशमा छुट्याउने, तिनको अन्तरसम्बन्ध प्रस्ट पार्ने, फरक छुट्याउने जस्ता सामर्थ्यको तथा मूल्याङ्कन तहमा अपेक्षित उद्देश्यका आधारमा कुनै सामग्रीको लेखाजोखा गर्ने सामर्थ्य हासिल गर्ने अपेक्षा गरिन्छ । यो कारण दिन सक्ने, तर्क गर्न सक्ने अनि सामान्यीकरण गर्न सक्ने

जस्ता सक्षमता हासिल हुने तह हो । सिर्जनाको तह चाहिँ मौलिक रचना, सृष्टि, उत्पादनात्मक कार्यको अपेक्षा राख्ने तह हो । यस तहका उद्देश्यहरूले नयाँ किसिमको सञ्चार उत्पादन गर्ने, नयाँ योजनाहरू निर्माण गर्ने, पृथक सिद्धान्तहरू सिर्जना गर्ने खालका कार्यमा अभ्यस्त हुन्छ । तथ्यहरूको विश्लेषणका लागि यिनै तहहरू तिनमा उपयोग हुने मानसिक प्रक्रिया तथा क्रियार्थलाई मुख्य आधार मानिएको छ ।

विद्यालय तहको प्रतिनिधित्वका लागि 'राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६' ले निर्देश गरेको पाठ्यक्रम विकासका मार्गदर्शक सिद्धान्तका आधारमा विकास भएको पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, भक्तपुरबाट वि.सं. २०७७ मा परिमार्जित कक्षा ६, ९ र ११ का पाठ्यक्रममा सीमाङ्कन गरिएको छ । यिनै कक्षाका नेपाली भाषा पाठ्यक्रमका सिकाइ उपलब्धिलाई अध्ययनका लागि छनोट गरिएको छ ।

अध्ययनको विधिशास्त्रीय ढाँचा

प्रस्तुत अध्ययनको विधिशास्त्रीय ढाँचा निम्नानुसार रहेको छ :

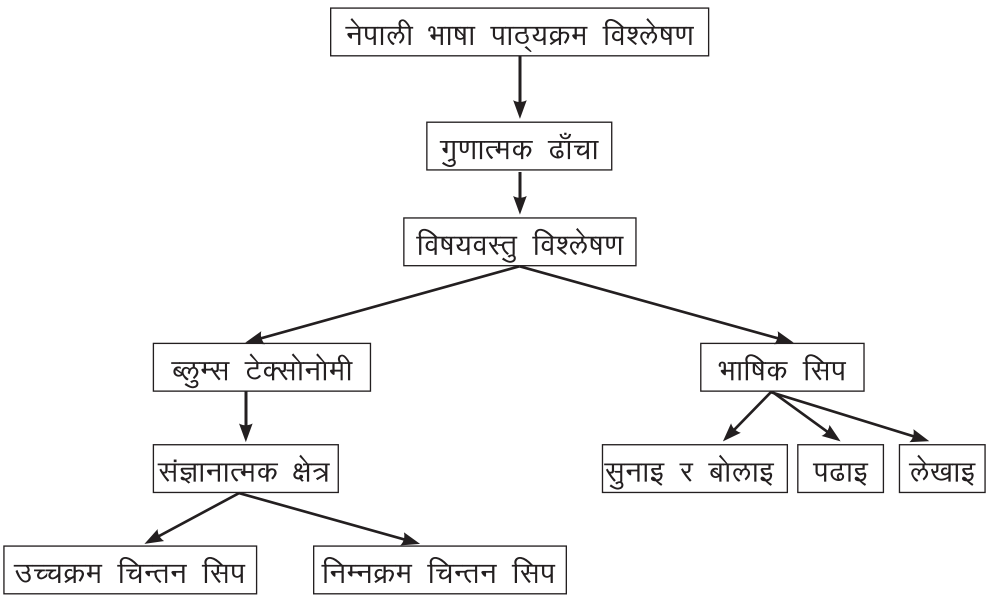

तथ्य विश्लेषणको आधार

पाठ्यक्रमका सिकाइ उपलब्धिहरूलाई सिपगत आधारमा व्याख्या विश्लेषण गरी तिनको सिकाइ तहका आधारमा विश्लेषणका लागि ब्लुम्स टेक्सोनोमीमा उल्लेख भएका सिकाइ तहअनुरूपका चिन्तन प्रक्रिया र क्रियार्थहरूको आधार लिइएको छ ।

परिणाम तथा छलफल

प्रस्तुत अध्ययनमा विद्यालय तहका नेपाली भाषा पाठ्यक्रमका सिकाइ उपलब्धिहरूलाई सिपगत र सिकाइ तहगत गरी दुई मुख्य आधारमा व्यख्या विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुगिएको छ :

समग्र सिपगत प्रस्तुतिका आधारमा सिकाइ उपलब्धिहरूको विश्लेषण

विद्यालय तहको अनिवार्य नेपाली पाठ्यक्रममा कक्षागत सिकाइ उपलब्धिलाई अलग अलग राखिएको छ । यसमा सुनाइ र बोलाइ सिपलाई एकीकृत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ भने लेखाइ र पढाइ सिपलाई अलग अलग उपशीर्षक दिइएको छ । कक्षा ११, ९ र ६ मा 'सुनाइ र बोलाइ' सिपका क्रमशः ६, २२ र ७ ओटा, पढाइका क्रमशः ८, १९ र ६ ओटा त्यस्तै लेखाइ सिपका क्रमशः ११, २१ र १० ओटा सिकाइ उपलब्धिहरू निर्धारण गरिएका छन् ।

सुनाइ र बोलाइ सिप

कक्षा ११ मा उच्चरित वर्णहरूको पहिचान र शुद्ध उच्चारण गर्ने सिकाइ उपलब्धि बोलाइ सिप केन्द्रित छ भने सुनेर तार्किक प्रतिक्रिया व्यक्त गर्ने; समूहगत छलफल एवम् प्रस्तुतीकरण गर्ने; गति, यति र लय मिलाई मौखिक अभिव्यक्ति गर्ने; सामाजिक, सांस्कृतिक सन्दर्भ, वक्ताको अवस्था तथा संवेगका आधारमा प्रतिक्रिया दिने गरी चारओटा चाहिँ सुनाइ र बोलाइ सिपमा एकसाथ केन्द्रित छन् । त्यस्तै देखेसुनेका, पढेका तथा अनुभव गरेका विषयलाई सिलसिला मिलाई प्रस्तुत गर्ने' चाहिँ सुनाइलाई कम र बोलाइ सिपमा बढी केन्द्रित छ । यसरी सुनाइ र बोलाइ सिपलाई एकसाथ प्रस्तुत गर्नु र तिनलाई सिकाइ उपलब्धिमा एकीकृत गर्नु यस पाठ्यक्रमको उल्लेख्य पक्ष हो । जसबाट भाषिक सिपलाई एकीकृत रूपमा शिक्षण गर्ने दृष्टिकोणको समेत पक्षपोषण भएको देखिन्छ ।

कक्षा नौका सिकाइ उपलब्धिहरूमध्ये वर्ण पहिचान गरी शब्दको शुद्ध र स्पष्ट उच्चारण गर्ने खालका दुईओटा सिकाइ उपलब्धिहरू उच्चारणसँग सम्बन्धित छन् । त्यस्तै सिलसिला मिलाई मौखिक वर्णन गर्ने; ध्यानपूर्वक सुनी मौखिक प्रतिक्रिया व्यक्त गर्ने; वक्तृता, संवाद, छलफल आदिमा सहभागी भई प्रस्तुति दिने, प्रस्तुत विचारहरू पहिचान गरी प्रतिक्रिया दिने; कथा, कविता आदि सङ्कलन गरी सुनाउने; पाठका शीर्षक, घटना, परिवेश, चरित्र, भाव आदिबारे छलफल र प्रश्नोत्तर गर्ने; पाठ सुनी त्यसका आधारमा प्रश्न निर्माण गर्ने; समूह छलफलमा सहभागी भई तार्किक विचार प्रस्तुत गर्ने; सन्दर्भ र परिवेश आदिअनुरूप दोहोरो सञ्चार गर्ने; विभिन्न सन्दर्भमा औपचारिक र शिष्टतापूर्वक अभिव्यक्ति दिने जस्ता सिकाइ उपलब्धिहरू बोलाइ सिपअन्तर्गत विचारको आदानप्रदान तथा प्रस्तुतीकरण सिपसँग सम्बन्धित रहेका छन् । गति, यति, लय, अभिनय तथा सन्दर्भ ख्याल गरी मौखिक अभिव्यक्ति दिने; शब्दको उच्चारण र अर्थबोध गरी वाक्य रचना गर्ने जस्ता सिकाइ उपलब्धिहरू पठन सिप विकासमा केन्द्रित देखिन्छन् । उखानटुक्का र लोकोक्तिहरूको प्रयोग गरी अभिव्यक्ति दिने; पाठमा प्रयुक्त शब्दको अर्थबोध गरी वाक्य

रचना गर्न गरी दुईओटा सिकाइ उपलब्धिहरू शब्द भण्डार र भाषातत्त्वसँग सम्बन्धित छन् । राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय व्यक्तित्वको व्यक्तिवृत्त वर्णन गर्ने चाहिँ टेक्सोनोमीको व्यक्तित्व पहिचानसँग सम्बन्धित छ । भाषाको प्रयोजनपरक भेदका आधारमा प्रतिक्रिया गर्न सक्ने; सुनेर विषयवस्तु, घटना भन्ने, धारणा निर्माण गर्ने, तर्क, अनुमान, तुलना आदि गर्ने; घटना परिवेश आदिको मौखिक वर्णन गर्ने जस्ता सिकाइ उपलब्धि चाहिँ मौखिक अभिव्यक्तिमा आधारित विषयवस्तुको बोधसँग सम्बन्धित छन् ।

कक्षा ६ मा देखेसुनेका वा अनुभव गरेका विषयमा छलफल, प्रश्नोत्तर गर्ने; सन्दर्भ र परिवेशअनुरूप मौखिक सञ्चार गर्ने; पाठगत सन्दर्भमा आधारित छलफल, अन्तरक्रिया आदि गर्ने सिकाइ उपलब्धि मौखिक अन्तरक्रियात्मक क्षमता विकासमा केन्द्रित छन् । व्यक्ति वा विषयवस्तु वर्णन गर्ने सिकाइ उपलब्धि मौखिक सिप विकासमा केन्द्रित छ । त्यस्तै विषयवस्तु सुनी प्रतिक्रिया जनाउने; शैली, सन्देश, सार आदि बताउने; सान्दर्भिक प्रतिक्रिया जनाउने खालका सिकाइ उपलब्धिहरू विषयवस्तु बोध गरी प्रतिक्रिया व्यक्त गर्ने सिप विकाससँग सम्बन्धित छन् ।

समग्रमा हेर्दा विश्लेष्य पाठ्यक्रमहरूका सिकाइ उपलब्धिहरू सुनाइ र बोलाइ सिप विकासका दृष्टिले प्रभावकारी मान्न सकिन्छ । आधारभूत तहको माथिल्लो चरण तथा माध्यमिक तहका कक्षा भएकाले दुई सिपमध्ये सुनाइलाई भन्दा बोलाइलाई बढी जोड दिनुलाई उपयुक्त नै मान्न सकिन्छ । तीनओटा कक्षामध्ये कक्षा नौको पाठ्यक्रममा सिकाइ उपलब्धिहरू अझ बढी विस्तृत पारिएको छ । अन्य कक्षामा समेत यसै गर्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ । उक्त पाठ्यक्रमहरू मौखिक प्रतिक्रिया, सन्दर्भ र प्रसङ्गअनुकूल मौखिक अभिव्यक्ति, तार्किक अभिव्यक्ति जस्ता क्षमता विकासमा केन्द्रित रहनु यसका सकारात्मक पक्ष नै हुन । सुनाइलाई पनि कक्षाअनुसार सामग्रीको स्तरण मात्र नभई परिवेशगत तथा प्रविधिगत विविधता समेत थपोट गर्दै गहन अभ्यास हुने गरी उत्तरोत्तर श्रुति क्षमता बढाउँदै लाने दृष्टिकोण रहनु आवश्यक देखिन्छ ।

पढाइ सिप

कक्षा ११ को अनिवार्य नेपाली भाषा पाठ्यक्रमका लिखित सामग्रीलाई शुद्धसँग पढ्ने; सस्वर तथा मौन पठन गर्ने जस्ता सिकाइ उपलब्धिहरू विशुद्ध पढाइसँग सम्बन्धित छन् । प्राविधिक तथा पारिभाषिक शब्दलाई वाक्यमा प्रयोग गर्ने, विविध विषय क्षेत्रसँग सम्बन्धित लिखित पाठका सन्दर्भको अनुमान, घटना, चरित्र र परिवेशको बोध गरी पढ्ने; शब्दकोशको प्रयोग गरी शब्दको हिज्जे र अर्थबोध गर्ने जस्ता सिकाइ उपलब्धिहरू पठनबोधपरक सिप विकास गर्ने खालका छन् । त्यस्तै विशिष्ट अंशको व्याख्या एवम् समीक्षा गर्न सक्ने गरी पढ्ने; पूर्वानुमान, निष्कर्ष, सारांश, संश्लेषण, प्रतिक्रिया व्यक्त गर्न सक्ने गरी पाठहरू पढ्ने जस्ता सिकाइ उपलब्धिहरू गहन पठन सिप विकासका साथै ती अभिव्यक्तिपरक क्षमता वृद्धि गर्ने खालका पनि छन् ।

कक्षा नौका पढाइ सिपसम्बद्ध सिकाइ उपलब्धिहरूमध्ये लिखित सामग्रीलाई गति, यति, लय र हाउभाउसहित सस्वर वाचन गर्ने; सन्दर्भ र संवेग मिलाई पढ्ने जस्ता सिकाइ उपलब्धि लयबद्ध पठन र भावानुकूल पठनसँग सम्बन्धित छन् । पढाइको गति विकास गर्ने गरी मौन पठन गर्ने सिकाइ उपलब्धि चाहिँ मौन पठनसँग सम्बन्धित छ । पाठको विशिष्ट अंश पहिचान गरी भावबोध गर्न सक्ने गरी पढ्ने; पाठको शीर्षक, संरचना, परिवेश, उद्देश्य तथा विषयवस्तुको अभिप्राय पहिल्याउन सक्ने गरी पढ्ने; मुद्रित तथा विद्युतीय सामग्रीको विषयवस्तु, सन्दर्भ, उद्देश्य, विचार आदि बोध गर्ने गरी पढ्ने जस्ता सिकाइ उपलब्धिहरू सामान्य बोध पक्षसँग सम्बन्धित छन् । अनुमान, निष्कर्ष, सारांश, सन्देश र संश्लेषणको प्रयोजन व्यक्त गर्न सक्ने गरी पाठहरू पढ्ने; पाठमा प्रयुक्त भावनात्मक र तार्किक पक्षको पहिचान गर्न सक्ने गरी पढ्ने; तार्किक सोचको निर्माण गर्ने गरी विभिन्न प्रकारका लिखित सामग्री पढ्ने; पाठ पढी विषयवस्तुको व्याख्या र विश्लेषण गर्ने खालका सिकाइ उपलब्धिहरू विषयवस्तुको गहन बोधसँग सम्बन्धित छन् । पाठ पढेर सन्दर्भ र परिवेशमा आधारित भई प्रश्नोत्तर गर्ने; पाठका आधारमा सामाजिक र सांस्कृतिक सन्दर्भ बारे प्रतिक्रिया दिन सक्ने गरी पढ्ने जस्ता सिकाइ उपलब्धिहरू छलफल तथा प्रतिक्रिया प्रस्तुत गर्ने सिप विकाससँग सम्बन्धित छन् । व्यावहारिक लेखनका विषयवस्तु र तिनको ढाँचा बोध गर्ने सिकाइ उपलब्धि चाहिँ पाठको संरचना बोधसँग सम्बन्धित छ । त्यस्तै लेख्य चिह्न, हिज्जे र सङ्केतका आधारमा शुद्धसँग पढ्ने सिकाइ उपलब्धि चाहिँ लेख्यचिह्न ख्याल गरी पढ्ने सिप विकासमा केन्द्रित छ । उक्त सिकाइ उपलब्धिका साथै यस पाठ्यक्रममा शब्दभण्डार वृद्धि गर्ने, घटनाक्रम र सिलसिलाबद्ध अभिव्यक्ति दिन सक्ने गरी पढ्ने सिकाइ उपलब्धिहरू पनि रहेका छन् ।

कक्षा छको पाठ्यक्रममा पनि अन्य कक्षामा जस्तै लिखित सामग्रीलाई गति, यति र लय मिलाई पढ्ने; सस्वरपठन र मौनपठन गरी भावबोध गर्ने सिकाइ उपलब्धिहरू पठन सिप विकासमा केन्द्रित छन् । त्यस्तै, लिखित सामग्रीको पठनबोध गरी मौखिक प्रश्नोत्तर गर्ने; व्यावहारिक रचनाको विषयवस्तु र ढाँचा बोध गर्ने; मुद्रित एवम् विद्युतीय सूचनामूलक सामग्री पढी विषयवस्तु बोध गर्ने सिकाइ उपलब्धिहरू पठनबोध क्षमता विकास गराउने खालका छन् । विभिन्न प्रकारका पाठहरूको संरचना र सन्देश बोध गर्ने सिकाइ उपलब्धि चाहिँ पाठ संरचना र सन्देश बोध गर्ने क्षमता विकासमा केन्द्रित देखिन्छ ।

यसरी विश्लेष्य पाठ्यक्रमहरू पढाइ सिप विकासका दृष्टिले सबल देखिन्छन् । तिनमा लयबद्ध पठन, बोधपरक सस्वर र मौन पठन, गहन बोधमा आधारित पठन, पठनबाट विचार वा सन्देश बोध, समीक्षा, प्रतिक्रिया गर्ने गरी पठन आदिसम्बद्ध पठन क्षमता विकास गर्ने खालका सिकाइ उपलब्धिमा जोड दिइएकाले पढाइ क्षमता विकासका दृष्टिले उक्त पाठ्यक्रमका पढाइ सिपसम्बद्ध सिकाइ उद्देश्यहरू तहअनुरूप तथा उपयुक्त रहेको देखिन्छ ।

लेखाइ सिप

कक्षा ११ को पाठ्यक्रममा लेखाइ सिपसम्बद्ध सिकाइ उपलब्धिहरूमध्ये वर्ण पहिचान र वर्गीकरण, वर्ण विन्यास र लेख्यचिह्न प्रयोग, मौखिक एवम् लिखित अभिव्यक्तिको बुँदाटिपोट र सारांश लेखन,

व्यावहारिक लेखन, सिलसिला मिलाएर लिखित वर्णन, अनुच्छेद रचना, पाठको प्रकृतिअनुसार विषयक्षेत्र, संरचना, घटना, चरित्र, परिवेश, भाव, लयबोध गरी लेख्ने; साहित्यिक पाठहरूको विश्लेषण गर्ने, विशिष्ट अंशको व्याख्या गर्ने; व्याकरणिक उपयुक्तता ख्याल गरी लिखित अभिव्यक्ति दिने, निर्देशित र स्वतन्त्र सिर्जना गर्ने; शब्दकोशीय प्रविष्टि अनुक्रमअनुसार शब्दक्रम मिलाई लेख्ने जस्ता लेखाइ सिपसम्बद्ध सिकाइ उपलब्धिहरू रहेका छन् । तिनले लिखित अभिव्यक्ति क्षमता परीक्षण गर्ने पर्याप्त आधार प्रदान गरेका छन् ।

कक्षा नौको वर्तमान नेपाली भाषा पाठ्यक्रममा वर्णविन्यास र लेख्यचिह्न प्रयोग गर्ने, श्रुतिलेखन र अनुलेखन गर्ने; सूचनात्मक लेखन गर्ने जस्ता सामान्य लेखनसँग सम्बन्धित सिकाइ उपलब्धिहरू रहेका छन् । त्यस्तै वाक्य सङ्गति मिलाउने, पदवर्ग पहिचान गर्ने, व्याकरणिक कोटिका आधारमा वाक्य रूपान्तरण गरी लेख्ने; कवितालाई व्याकरणिक पदक्रमअनुसार रूपान्तरण गरी लेख्ने; लिखित अभिव्यक्तिका क्रममा भाषिक संरचनाका आधारभूत पक्ष ख्याल गरी लेख्न जस्ता सिकाइ उपलब्धिहरू भाषा संरचनासँग सम्बन्धित छन् । सिलसिलाबद्ध वर्णन गर्ने; पाठमा आधारित भई प्रश्नोत्तर गर्ने; प्रतिक्रिया र प्रत्युत्तर लेख्ने; मुख्य मुख्य विषयवस्तु टिपोट गर्ने, सारांश लेख्ने जस्ता सिकाइ उपलब्धिहरू पठनबोध र प्रतिक्रिया लेखनमा केन्द्रित सिप विकाससँग सम्बन्धित छन् । पाठका आधारमा विषयवस्तुको वर्णन, समीक्षा र विश्लेषण गर्ने; कुनै पनि विषय शीर्षकमा अर्थपूर्ण, क्रमबद्ध तथा प्रभावकारी रूपमा अनुच्छेद रचना गर्ने; विभिन्न विधा तथा पाठमा आधारित भई लिखित रूपमा निर्देशित, स्वतन्त्र र सिर्जनात्मक लेखन गर्ने; सन्दर्भ पुस्तक पढेर समीक्षा गर्ने; लिखित सामग्रीलाई सम्पादन र पुनः सम्पादन गरी लेख्ने; विभिन्न विषयमा विवरणात्मक, वर्णनात्मक, तार्किक, विश्लेषणात्मक र समीक्षात्मक अभिव्यक्ति दिने जस्ता सिकाइ उपलब्धिहरू गहन बोध र अभिव्यक्ति क्षमता विकाससँग सम्बन्धित छन् । दैनिक व्यवहारमा प्रयोग हुने निवेदन, चिठी, निमन्त्रणा, शुभकामना, बधाई तथा समवेदना तयार पार्ने र विद्युतीय पत्र लेख्न; उपयुक्त ढाँचा र शैलीमा टिप्पणी, वक्तृता, संवाद र वादविवाद लेख्न; प्रयोजनपरक क्षेत्रका शब्द तथा प्रचलित उखान, टुक्काको सन्दर्भअनुसार अर्थ स्पष्ट हुने गरी वाक्यमा प्रयोग गर्ने जस्ता सिकाइ उपलब्धि विद्यार्थीमा व्यावहारिक लेखनसम्बद्ध लेखाइ सिप विकासमा केन्द्रित छन् ।

कक्षा छमा निर्दिष्ट पाठ वा अनुच्छेदको अनुलेखन र श्रुतिलेखन गर्ने; निर्धारित लेख्य चिह्न र वर्णविन्यासको समुचित प्रयोग गर्ने, अनुकृत लेखन अनि पाठमा प्रयुक्त नयाँ शब्दको अर्थ लेख्ने, शब्दको बनोट पहिचान गर्ने र वाक्यमा प्रयोग गर्ने चाहिँ प्रयोगात्मक सिप विकासमा केन्द्रित छन् । त्यस्तै, पाठ पढी विषयवस्तुको भाव प्रस्तुत गर्ने; घटना वा वस्तुको लिखित वर्णन गर्ने सिकाइ उपलब्धिहरू विश्लेषणात्मक अभिव्यक्ति क्षमता विकासमा केन्द्रित छन् । सम्बन्धित पाठमा आधारित प्रश्नको उत्तर लेख्ने चाहिँ बोध प्रश्नोत्तर क्षमता विकास गर्ने खालको छ । त्यस्तै विभिन्न पद्य पाठलाई गद्यमा रूपान्तरण गर्ने सिकाइ उपलब्धि चाहिँ भाषिक अभिव्यक्ति क्षमता विकासमा केन्द्रित रहेको छ । भाषातत्त्वको समुचित प्रयोगसहित सङ्गति मिलाई पाठ रचना गर्ने; विभिन्न विषयमा आधारित भई स्वतन्त्र तथा निर्देशित रचना तयार गर्ने; दैनिक जीवनमा आधारित भई व्यावहारिक लेखन गर्ने जस्ता सिकाइ उपलब्धिहरू विद्यार्थीमा

व्यावहारिक लेखन सिप विकास गर्ने र मौलिक लेखनलाई प्रोत्साहित गर्ने खालका छन् ।

तीनओटै पाठ्यक्रममा समान प्रकृतिका लेखाइ सिपसम्बद्ध सिकाइ उपलब्धिहरू रहेका देखिन्छन् । तिनमा शब्दभण्डार, व्याकरण, बोध, समीक्षा, व्यावहारिक लेखन, सिर्जनात्मक लेखन जस्ता विभिन्न पक्षसम्बद्ध सिकाइ उपलब्धिहरू समेटिएका छन् । समग्रमा उत्तरोत्तर उन्नयनका दष्टिले हेर्दा विश्लेष्य पाठ्यक्रमहरूमा सिपगत सिकाइ उपलब्धिहरूको अवस्था सन्तुलित र सन्तोषजनक रहेको देखिन्छ ।

चिन्तन तहका आधारमा कक्षा ११ का सिकाइ उपलब्धिहरूको विश्लेषण

यस उपशीर्षकभित्र पाठ्यक्रममा उल्लेख भएका सिकाइ उपलब्धिहरूलाई ब्लुम्स टेक्सोनोमीमा उल्लेख भएअनुसारका ज्ञान, बोध, प्रयोग, विश्लेषण, संश्लेषण र मूल्याङ्कन गरी छ प्रकारमा वर्गीकरण गरी चर्चा गरिएको छ ।

सुनाइ र बोलाइ सिपअन्तर्गतका छओटा सिकाइ उपलब्धिमध्ये उच्चरित वर्णहरूको पहिचान गरी शुद्ध उच्चारण गर्ने उपलब्धि ब्लुम टेक्सोनोमीका पहिचान र प्रयोगसँग सम्बन्धित भएकाले ज्ञान र प्रयोग तहका अभ्यासात्मक कार्यको अपेक्षा गर्ने खालको छ । त्यस्तै सन्दर्भअनुसार गति, यति र लय मिलाई मौखिक अभिव्यक्ति दिने; देखेसुनेका, पढेका तथा अनुभव गरेका विषयलाई सिलसिला मिलाई प्रस्तुत गर्ने चाहिँ ब्लुम टेक्सोनोमीको ज्ञानअन्तर्गतको प्रयोगपरक दक्षतासँग सम्बन्धित प्रयोग गर्नुसँग मेल खाने भएकाले प्रयोग तहका अभ्यासात्मक कार्यको अपेक्षा गर्ने खालको छ । यसरी सुनाइ र बोलाइका तीनओटा सिकाइ उपलब्धिहरू ब्लुम टेक्सोनोमीका निम्न अनुक्रम चिन्तनसँग सम्बन्धित छन् ।

विविध पाठ, सञ्चार माध्यम र अन्य सामग्री सुनेर तार्किक प्रतिक्रिया व्यक्त गर्ने र सामाजिक, सांस्कृतिक सन्दर्भ, वक्ताको अवस्था तथा संवेगका आधारमा प्रतिक्रिया दिने खालका गरी दुईओटा उपलब्धिहरू चाहिँ ब्लुम टेक्सोनोमीको तर्क गर्नुसँग सम्बन्धित रहेका छन् अनि दिइएका विषय वा शीर्षकमा समूहगत छलफल एवम् प्रस्तुतीकरण गर्नु चाहिँ ब्लुम टेक्सोनोमीका तर्क गर्नु, निष्कर्षमा पुग्नु जस्ता क्षमतासँग सम्बन्धित छन् । यी तीनओटा सिकाइ उपलब्धिहरू उच्च अनुक्रम चिन्तनअन्तर्गत मूल्याङ्कन तहका अभ्यासात्मक कार्यको अपेक्षा राख्ने खालका छन् ।

पढाइ सिपअन्तर्गत रहेका आठओटा सिकाइ उपलब्धिमध्ये लिखित सामग्रीलाई गति, यति, लय मिलाई शुद्धसँग पढ्ने र लिखित सामग्रीको सस्वर तथा मौन पठनद्वारा पढाइको गति विकास गर्ने गरी दुईओटा सिकाइ उपलब्धि वाचन गर्ने क्षमतासँग सम्बन्धित भएकाले ब्लुम टेक्सोनोमीको ज्ञानपरक अभ्यासात्मक कार्यको अपेक्षा राखेका छन् । त्यस्तै विविध क्षेत्रसँग सम्बन्धित पाठहरू पढी बोध गर्ने, पाठमा प्रयोग भएका शब्दको हिज्जे र अर्थबोधका लागि शब्दकोशको प्रयोग गर्ने सिकाइ उपलब्धिहरू ब्लुम टेक्सोनोमीको अर्थ्याउने क्षमतासँग सम्बन्धित रहेकाले बोधपरक अभ्यासात्मक कार्यको अपेक्षा गर्ने खालका छन् । साहित्यिक तथा प्रयोजनपरक पाठहरू पढी पारिभाषिक/प्राविधिक शब्दलाई वाक्यमा प्रयोग

गर्ने सिकाइ उपलब्धि चाहिँ ब्लुम टेक्सोनोमीको प्रयोग गर्ने क्षमतासँग सम्बन्धित रहेको अनि लिखित सामग्रीका आधारमा सन्दर्भको अनुमान, घटना, चरित्र र परिवेशको बोध गरी पढ्न सक्ने सिकाइ उपलब्धि चाहिँ ब्लुम टेक्सोनोमीको अर्थ्याउनु, वर्णन गर्नु जस्ता क्षमतासँग निकट रहेका र बोधपरक अभ्यासात्मक कार्यको अपेक्षा गर्ने खालका छन् । यसरी हेर्दा पढाइ सिपअन्तर्गतका छओटा सिकाइ उपलब्धिहरू निम्न अनुक्रम चिन्तन तहसँग सम्बन्धित देखिन्छन् ।

विभिन्न पाठ तथा तिनका विशिष्ट अंशको व्याख्या एवम् समीक्षा गर्न सक्ने गरी पढ्ने सिकाइ उपलब्धि ब्लुम टेक्सोनोमीका विश्लेषण गर्ने र आलोचना गर्ने, स्तर निर्धारण गर्ने जस्ता क्षमतासँग सम्बन्धित मूल्याङ्कन तहका अभ्यासात्मक कार्यको अपेक्षा गर्ने देखिन्छ । त्यस्तै पूर्वानुमान, निष्कर्ष, सारांश, संश्लेषण, प्रतिक्रिया व्यक्त गर्न सक्ने गरी पाठहरू पढ्ने सिकाइ उपलब्धि ब्लुम टेक्सोनोमीका सार निकाल्नु, आकलन गर्नु, निष्कर्षमा पुग्नु जस्ता विश्लेषण तहका क्षमतासँग सम्बन्धित अभ्यासात्मक कार्यको अपेक्षा गर्ने खालका छन् । यसरी पढाइ सिपअन्तर्गतका दुईओटा सिकाइ उपलब्धिहरू उच्च अनुक्रम चिन्तनसँग सम्बन्धित देखिन्छन् ।

यस पाठ्यक्रममा सबैभन्दा बढी लेखाइ सिप सम्बद्ध एघारओटा सिकाइ उपलब्धिहरू रहेका छन् । तीमध्ये नेपाली वर्णको पहिचान र वर्गीकरण गरी लेख्ने सिकाइ उपलब्धि ब्लुम टेक्सोनोमीका सूची बनाउनु र वर्गीकरण गर्नु जस्ता क्षमतासँग सम्बन्धित रहेको अनि ज्ञान र बोधपरक अभ्यासात्मक कार्यको अपेक्षा गर्ने खालको छ । त्यस्तै देखेसुनेका, पढेका र अनुभव गरेका विषयवस्तुका बारेमा सिलसिला मिलाएर लिखित वर्णन गर्ने सिकाइ उपलब्धि चाहिँ ब्लुम टेक्सोनोमीको ठम्याउनु/पहिचान गर्न जस्ता क्षमतासँग सम्बन्धित रहेकाले यो ज्ञानपरक अभ्यासको अपेक्षा गर्ने खालको देखिन्छ । कोशीय प्रविष्टिअनुसार शब्दक्रम मिलाई लेख्ने सिकाइ उपलब्धि ब्लुम टेक्सोनोमीका जोडा मिलाउनु, ठम्याउनु/पहिचान गर्नु जस्ता बोधपरक क्षमतासँग सम्बन्धित छ । वर्णविन्यास र लेख्यचिह्नहरूको शुद्ध प्रयोग गर्ने सिकाइ उपलब्धि लेखाइ क्षमतासँग सम्बन्धित रहेकाले प्रयोगपरक अभ्यासात्मक कार्यको अपेक्षा गर्ने खालको छ । लिखित अभिव्यक्तिका क्रममा व्याकरणका आधारभूत नियम पालना गरी लेख्ने सिकाइ उपलब्धि ब्लुम टेक्सोनोमीका ठम्याउनु/पहिचान गर्नु र लागु गर्नु क्षमतासँग सम्बन्धित भएकाले यो बोध र प्रयोगपरक अभ्यासात्मक कार्यको अपेक्षा गर्ने तथा यो निम्न अनुक्रम चिन्तन तहको प्रतिनिधित्व गर्ने खालको छ ।

मौखिक एवम् लिखित अभिव्यक्तिको बुँदाटिपोट गर्ने र सारांश लेख्ने सिकाइ उपलब्धि सार निकाल्ने क्षमतासँग सम्बन्धित रहेको अनि साहित्यिक विधा र पाठहरूको विश्लेषण गर्ने र विशिष्ट अंशको व्याख्या गर्ने सिकाइ उपलब्धि विश्लेषण गर्ने क्षमतासँग सम्बन्धित रहेकाले यी दुवै सिकाइ उपलब्धि विश्लेषणपरक अभ्यासको अपेक्षा गर्ने खालका देखिन्छन् । व्यावहारिक लेखन (घरायसी पत्र, निमन्त्रणा, बधाई, शुभकामना, सम्मानपत्र, सूचना, विज्ञापन, श्रद्धाञ्जली, समवेदना) गर्ने सिकाइ उपलब्धि ब्लुम टेक्सोनोमीका अँगाल्नु, सिर्जना गर्नु, निर्माण गर्नु, रच्नु, ढाँचा निर्माण गर्नु जस्ता क्षमतासँग सम्बन्धित रहेको त्यस्तै कुनै पनि विषय शीर्षकमा अर्थपूर्ण, क्रमबद्ध तथा प्रभावकारी रूपमा अनुच्छेद रचना गर्ने

सिकाइ उपलब्धि ब्लुम टेक्सोनोमीका सिर्जना गर्नु, निर्माण गर्नु जस्ता क्षमतासँग सम्बन्धित रहेकाले ती दुवै सिर्जनापरक अभ्यासात्मक कार्यको अपेक्षा गर्ने खालका छन् । त्यस्तै, विभिन्न विधामा आधारित भई निर्देशित र स्वतन्त्र सिर्जना गर्ने सिकाइ उपलब्धि ब्लुम टेक्सोनोमीका सिर्जना गर्नु, निर्माण गर्नु जस्ता सिर्जनापरक अभ्यासात्मक कार्यको अपेक्षा गर्ने खालको छ ।

यसरी लेखाइ सिप सम्बद्ध सिकाइ उपलब्धिमध्ये पाँचओटा सिकाइ उपलब्धि ज्ञान, बोध र प्रयोगपरक क्षमता विकास गर्ने खालका भएकाले ती निम्न अनुक्रम चिन्तन तहका अभ्यासात्मक कार्यको अपेक्षा गर्ने खालका देखिन्छन् । एउटा सिकाइ उपलब्धि प्रयोग र विश्लेषणसम्बद्ध मिश्रित प्रकृतिको र दुईओटा विश्लेषणपरक क्षमता विकास गर्ने खालको देखिन्छ । तीनओटा सिकाइ उपलब्धि सिर्जनापरक अभ्यासको अपेक्षा गर्ने खालका छन् । उक्त छओटा सिकाइ उपलब्धिहरू उच्च अनुक्रम चिन्तन तहका अभ्यासात्मक कार्यको अपेक्षा गर्ने खालका देखिन्छन् ।

चिन्तन तहका आधारमा कक्षा ९ का सिकाइ उपलब्धिहरूको विश्लेषण

कक्षा ९ को नेपाली भाषा पाठ्यक्रममा रहेका २२ ओटा सिकाइ उपलब्धिमध्ये स्वर र व्यञ्जन वर्णहरू पहिल्याई शब्दको शुद्ध र स्पष्ट उच्चारण गर्न तथा मातृभाषाको सन्दर्भ ख्याल गरी विभिन्न नेपाली शब्दको शुद्ध उच्चारण गर्न समेत गरी दुईओटा सिकाइ उपलब्धिहरू ब्लुम टेक्सोनोमीअनुसार स्मरण गर्नु, चिन्नु, दोहोऱ्याउनु जस्ता अभ्यासात्मक कार्यहरूको अपेक्षा राख्ने हुनाले ज्ञान तहका हुन् । देखेका, सुनेका, पढेका र अनुभव गरेका विषयमा सिलसिला मिलाई मौखिक वर्णन गर्न; विभिन्न माध्यमबाट कथा, कविता जस्ता सामग्री सङ्कलन गरी सुनाउन; व्यक्ति, सन्दर्भ र परिवेश अनुरूप प्रत्यक्ष/प्रविधिमा दोहोरो सञ्चार गर्न जस्ता सिकाइ उपलब्धिहरू ब्लुम टेक्सोनोमीअनुसार दोहोऱ्याउनु, अर्थ्याउनु व्यक्त गर्नु जस्ता अभ्यासात्मक कार्यहरूको अपेक्षा राख्ने हुनाले ज्ञान तहका हुन् । पाठ सुनी त्यसका आधारमा प्रश्न निर्माण गर्ने सिकाइ उपलब्धि चाहिँ निर्माण गर्ने सिपसम्बद्ध भएकाले यसले प्रयोग तहको अभ्यासात्मक कार्यको अपेक्षा गर्दछ । गति, यति, लय, अभिनय तथा बोलाइमा विषयवस्तुको सन्दर्भ ख्याल गरी मौखिक अभिव्यक्ति दिनु, उत्तर पहिचान गर्नु; गति, लय र भाव ख्याल गरी शब्दहरूको शुद्ध र स्पष्ट उच्चारण गर्न तथा शब्दको अर्थबोध गरी वाक्य रचना गर्न जस्ता सिकाइ उपलब्धिले ब्लुम टेक्सोनोमीका ठम्याउनु/पहिचान गर्नु, प्रयोग गर्नुसम्बद्ध अभ्यासात्मक कार्यको अपेक्षा गर्ने भएकाले यी ज्ञान र प्रयोग तहमा पर्दछन् । विभिन्न क्षेत्रमा योगदान पुऱ्याउने राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय व्यक्तिको व्यक्तिवृत्त वर्णन गर्न सिकाइ उपलब्धिले चाहिँ व्यक्तित्व पहिचानसँग सम्बन्धित ठम्याउनु/पहिचान गर्नु जस्ता अभ्यासात्मक कार्यको अपेक्षा गर्ने भएकाले ब्लुम टेक्सोनोमीअनुसार यस्ता कार्य ज्ञान तहअन्तर्गत पर्दछन् । मौखिक अभिव्यक्तिका क्रममा सन्दर्भअनुसार उखान, टुक्का, युक्ति, निपात र अनुकरणात्मक शब्द र पारिभाषिक शब्द प्रयोग गर्नु; पाठमा प्रयुक्त शब्दको अर्थबोध गरी वाक्य रचना गर्ने जस्ता सिकाइ उपलब्धिहरूले ब्लुम टेक्सोनोमीको प्रयोग तहको अभ्यासात्मक कार्यको अपेक्षा गर्दछन् ।

अरूले भनेका कुरा ध्यानपूर्वक सुनेर शिष्ट भाषामा प्रतिक्रिया व्यक्त गर्ने; सञ्चार माध्यमबाट प्रसारित विभिन्न सामग्री सुनी/हेरी मौखिक प्रतिक्रिया व्यक्त गर्ने; उद्घोषण, समाचार वाचन, वक्तृता, संवाद, छलफलमा सक्रियतापूर्वक सहभागी भई शिष्ट भाषाशैलीमा प्रस्तुति दिने र प्रस्तुत भएका विचारहरू पहिचान गरी प्रतिक्रिया दिनु जस्ता सिकाइ उपलब्धिहरू ब्लुम टेक्सोनोमीका आत्मसात गर्नु, तर्क गर्नु जस्ता कार्यमा आधारित मूल्याङ्कन तहका अभ्यासको अपेक्षा गर्ने खालका छन् । पाठमा प्रयुक्त शीर्षक, घटना, परिवेश, चरित्र, भावका बारेमा छलफल र प्रश्नोत्तर गर्ने; समूह छलफलमा सहभागी भई तार्किक विचार प्रस्तुत गर्ने; आफूले भन्न चाहेका विषयवस्तुलाई समाज, समुदाय, सभा, गोष्ठी र सम्मेलनमा औपचारिक रूपमा शिष्टतापूर्वक अभिव्यक्ति दिने; श्रोताहरूको अवस्था, सामाजिक, सांस्कृतिक परिवेशअनुसार प्रस्तुतिको योजना बनाई विचार प्रस्तुत गर्ने सिकाइ उपलब्धिहरू ब्लुम टेक्सोनोमीका तर्क गर्नु, निष्कर्षमा पुग्नु, आलोचना गर्नु जस्ता अभ्यासात्मक कार्यसँग सम्बन्धित भएकाले मूल्याङ्कन तहका हुन् । भाषाको प्रयोजनपरक भेदका आधारमा प्रतिक्रिया व्यक्त गर्न सक्ने गरी अर्थबोध गर्ने सिकाइ उपलब्धि ब्लुम टेक्सोनोमीको अर्थबोध सहित प्रतिक्रियापरक तर्क गर्ने सिपसँग सम्बन्धित भएकाले मूल्याङ्कन तहमा पर्दछ । पाठ तथा प्रस्तुति सुनी आफ्नै शब्दमा मुख्य मुख्य विषयवस्तु भन्न; विषयवस्तु, घटना, समाचार र कार्यक्रम सुनेर धारणा निर्माण, तर्क, अनुमान र तुलना गर्न; दैनिक जीवनका घटना तथा सामाजिक, सांस्कृतिक र प्राकृतिक परिवेशको मौखिक वर्णन गर्न जस्ता सिकाइ उपलब्धिहरूले ब्लुम टेक्सोनोमीका अँगाल्नु, सिर्जना गर्नु जस्ता अभ्यासात्मक कार्यको अपेक्षा गर्ने भएकाले यी सिर्जना तहका हुन् ।

उपर्युक्त तथ्यलाई दृष्टिगत गर्दा सुनाइ बोलाइ सिपअन्तर्गतका जम्मा एघारओटा सिकाइ उपलब्धिहरू निम्न अनुक्रम चिन्तन तहका अभ्यासको अपेक्षा गर्ने खालका छन् भने बाँकी एघारओटा सिकाइ उपलब्धिहरू उच्च अनुक्रम चिन्तन तहका अभ्यासात्मक कार्यहरूको अपेक्षा गर्ने खालका छन् भन्ने निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ ।

यस पाठ्यक्रममा समावेश गरिएका पढाइ सिप सम्बद्ध १९ ओटा सिकाइ उपलब्धिमध्ये लिखित सामग्रीलाई गति, यति, लय र हाउभाउ मिलाई शुद्ध र स्पष्टसँग सस्वर वाचन गर्न; पाठमा प्रस्तुत मुख्य घटनालाई क्रम मिलाई अभिव्यक्त गर्न सक्ने गरी पढ्न; लिखित सामग्रीलाई सन्दर्भ र संवेग मिलाई पढ्न; पढाइको गति विकास गर्ने गरी मौन पठन गर्ने जस्ता सिकाइ उपलब्धि ठम्याउनु/ पहिचान गर्नु, वाचन गर्नु आदि कार्यसँग सम्बन्धित भएकाले ब्लुम टेक्सोनोमीअनुसारका ज्ञान तहमा पर्छन् । विधागत पाठमा प्रयुक्त विशिष्ट अंश पहिचान गरी भावबोध गर्न सक्ने गरी पढ्न; पाठको शीर्षक, संरचना, परिवेश, उद्देश्य तथा विषयवस्तुको अभिप्राय पहिल्याउन सक्ने गरी पढ्न; पाठ पढी विषयवस्तुको सन्देश बोध गर्न; मुद्रित तथा विद्युतीय सामग्री रूचिपूर्वक पढी विषयवस्तु बोध गर्न; लिखित सामग्रीको सन्दर्भ र उद्देश्य बोध गर्ने गरी पढ्न; सञ्चार माध्यमका समाचार/विचार बोध गर्न सक्ने गरी पढ्न जस्ता सिकाइ उपलब्धि ब्लुम टेक्सोनोमीका फरक छुट्याउनु, ठम्याउनु/पहिचान गर्नु जस्ता अभ्यासको अपेक्षा गर्ने खालका भएकाले ज्ञान र बोध तह अन्तर्गत पर्दछन् । निर्धारित पाठ पढी सन्दर्भ र परिवेशमा आधारित भई प्रश्नोत्तर गर्ने;

साहित्यिक विधाका पाठमा व्यक्त भएका सामाजिक र सांस्कृतिक सन्दर्भका बारेमा प्रतिक्रिया दिन सक्ने गरी पढ्ने सिकाइ उपलब्धिले चाहिँ ब्लुम टेक्सोनोमीको विचार व्यक्त गर्नुसँग सम्बन्धित अभ्यासात्मक कार्यको अपेक्षा गर्ने भएकाले यी बोध तहमा पर्दछन् । व्यावहारिक लेखनका विषयवस्तु र ढाँचा बोध गर्ने तथा पाठ पढी शब्दभण्डार वृद्धि गर्ने सिकाइ उपलब्धिले चाहिँ ब्लुम टेक्सोनोमीका ठम्याउनु/पहिचान गर्नु, अर्थ्याउनुसँग सम्बन्धित अभ्यासात्मक कार्यको अपेक्षा गर्ने भएकाले यी ज्ञान र बोध तहमा पर्दछन् । त्यस्तै लेख्य चिह्न, हिज्जे र सङ्केतका आधारमा शुद्धसँग पढ्ने सिकाइ उपलब्धिले चाहिँ ब्लुम टेक्सोनोमीका वाचन गर्नुसँग सम्बन्धित कार्यको अपेक्षा गर्ने भएकाले यी ज्ञान तहमा पर्दछ ।

अनुमान, निष्कर्ष, सारांश, सन्देश र संश्लेषणको प्रयोजन व्यक्त गर्न सक्ने गरी पाठहरू पढ्न; पाठमा प्रयुक्त भावनात्मक र तार्किक पक्षको पहिचान गर्न सक्ने गरी पढ्न; पाठ पढी विषयवस्तुको व्याख्या र विश्लेषण गर्न जस्ता सिकाइ उपलब्धिहरूले ब्लुम टेक्सोनोमीका विश्लेषण गर्नु, निष्कर्षमा पुग्नु, आलोचना गर्नु, निर्माण गर्नु आदि सम्बद्ध अभ्यासको अपेक्षा गर्ने भएकाले यी मूल्याङ्कन तहमा पर्दछन् भने तार्किक सोचको निर्माण गर्ने गरी विभिन्न प्रकारका लिखित सामग्री पढ्ने सिकाइ उपलब्धि चाहिँ सिर्जना तहमा पर्छ ।

यस आधारमा हेर्दा पढाइ सिप अन्तर्गतका जम्मा १९ ओटा सिकाइ उपलब्धिहरू रहेकामा १५ ओटा निम्न अनुक्रम चिन्तन तहका अभ्यासको अपेक्षा गर्ने खालका छन् । त्यस्तै चारओटा सिकाइ उपलब्धिहरू उच्च अनुक्रम चिन्तन तहका अभ्यासात्मक कार्यहरूको अपेक्षा गर्ने खालका देखिन्छन् ।

कक्षा नौको वर्तमान नेपाली भाषा पाठ्यक्रममा लेखाइ सिप सम्बद्ध २१ ओटा सिकाइ उपलब्धिहरू रहेका छन् । तीमध्ये वर्णविन्यास र लेख्यचिह्न मिलाई स्पष्टसँग लेख्न; पाठको श्रुतिलेखन र अनुलेखन गर्न; विभिन्न प्रकारका तथ्य सङ्कलन गरी सूचनात्मक लेखन गर्न; वाक्य सङ्गति मिलाई शुद्धसँग लेख्न; पदवर्ग, काल, पक्ष, भाव, कारक र विभक्ति पहिचान र प्रयोग गरी लेख्न; वाक्य, करण अकरण, वाच्य, प्रेरणार्थक र व्याकरणिक कोटिका आधारमा वाक्य रूपान्तरण गरी लेख्न; कवितालाई व्याकरणिक पदक्रमअनुसार रूपान्तरण गरी लेख्न; लिखित अभिव्यक्तिका क्रममा भाषिक संरचनाका आधारभूत पक्ष ख्याल गरी लेख्न; विभिन्न प्रयोजनपरक क्षेत्रका शब्द तथा प्रचलित उखान, टुक्काको सन्दर्भअनुसार अर्थ स्पष्ट हुने गरी वाक्यमा प्रयोग गर्न जस्ता सिकाइ उपलब्धि ब्लुम टेक्सोनोमीका पहिचान गर्नु, प्रयोग गर्नुसम्बद्ध अभ्यासात्मक कार्यको अपेक्षा राख्ने हुँदा प्रयोग तहका हुन् । त्यस्तै देखेका, सुनेका, पढेका र अनुभव गरेका घटना र परिवेशका बारेमा सिलसिला मिलाई वर्णन गर्न; पाठमा आधारित भई प्रश्नोत्तर गर्न; सूचना तथा सन्देशमूलक विषयवस्तुका बारेमा प्रतिक्रिया र प्रत्युत्तर लेख्न; पाठ पढेर मुख्य मुख्य विषयवस्तु टिपोट गर्ने र सारांश लेख्ने सिकाइ उपलब्धिहरू ब्लुम टेक्सोनोमीका वर्णन गर्नु, व्याख्या गर्नु, व्यक्त गर्नु आदिसम्बद्ध कार्यको अपेक्षा गर्ने भएकाले बोध तहका हुन् ।

दैनिक व्यवहारमा प्रयोग हुने निवेदन, चिठी, निमन्त्रणा, शुभकामना, बधाई तथा समवेदना तयार पार्न र विद्युतीय पत्र लेख्न; उपयुक्त ढाँचा र शैलीमा टिप्पणी, वक्तृता, संवाद र वादविवाद लेख्न जस्ता

सिकाइ उपलब्धिले ब्लुम टेक्सोनोमीका समाधान गर्नु, उत्पादन वा निर्माण गर्नु, प्रयोग गर्नुसम्बद्ध अभ्यासको अपेक्षा राख्ने हुँदा यी प्रयोग तहका सिकाइ उपलब्धि हुन् । सन्दर्भ पुस्तक पढेर समीक्षा गर्ने; विभिन्न विषयमा विवरणात्मक, वर्णनात्मक, तार्किक, विश्लेषणात्मक र समीक्षात्मक अभिव्यक्ति दिने जस्ता सिकाइ उपलब्धिहरूले ब्लुम टेक्सोनोमीका आलोचना गर्नु, निर्णय दिनु, स्तर निर्धारण गर्नुसम्बद्ध अभ्यासात्मक कार्यको अपेक्षा राख्ने भएकाले यी मूल्याङ्कन तहका सिकाइ उपलब्धि हुन् । पाठका आधारमा विषयवस्तुको वर्णन, समीक्षा र विश्लेषण गर्ने; कुनै पनि विषय शीर्षकमा अर्थपूर्ण, क्रमबद्ध तथा प्रभावकारी रूपमा अनुच्छेद रचना गर्ने; विभिन्न विधा तथा पाठमा आधारित भई लिखित रूपमा निर्देशित, स्वतन्त्र र सिर्जनात्मक लेखन गर्ने; लिखित सामग्रीलाई सम्पादन र पुनः सम्पादन गरी लेख्न जस्ता सिकाइ उपलब्धिहरूले ब्लुम टेक्सोनोमीका सिर्जना गर्नु, प्रतिपादन गर्नु, तयार पार्नुसम्बद्ध अभ्यासात्मक कार्यको अपेक्षा गर्ने भएकाले यी सिर्जना तहका सिकाइ उपलब्धि हुन् ।

लेखाइ सिप अन्तर्गतका जम्मा २१ ओटा सिकाइ उपलब्धिहरू रहेकामा १३ ओटा निम्न अनुक्रम चिन्तन तहका अभ्यासको अपेक्षा गर्ने खालका छन् भने आठओटा सिकाइ उपलब्धिहरू उच्च अनुक्रम चिन्तन तहका अभ्यासात्मक कार्यहरूको अपेक्षा गर्ने खालका देखिन्छन् ।

चिन्तन तहका आधारमा कक्षा ६ का सिकाइ उपलब्धिहरूको विश्लेषण

कक्षा छको वर्तमान नेपाली भाषा पाठ्यक्रममा सुनाइ र बोलाइ सिपका सातओटा सिकाइ उपलब्धिमध्ये अरूले भनेका, देखेका, सुनेका वा अनुभव गरेका विषयमा कुराकानी, छलफल र प्रश्नोत्तर गर्ने; सन्दर्भ र परिवेशअनुरूप मौखिक सञ्चार गर्ने; पाठगत सन्दर्भमा आधारित छलफल र अन्तरक्रिया गर्ने समेत गरी तीनओटा सिकाइ उपलब्धिहरू ब्लुम टेक्सोनोमीअनुसार व्यक्त गर्नु, वर्णन गर्नु आदिका साथै बोधपरक कार्यको अपेक्षा गर्ने खालका छन् ।

कल्पना वा यथार्थमा आधारित भई व्यक्ति र विषयवस्तुको वर्णन गर्ने सिकाइ उपलब्धि चाहिँ ब्लुम टेक्सोनोमीको विश्लेषण गर्नुसम्बद्ध अभ्यासको अपेक्षा गर्ने खालको छ । त्यस्तै सञ्चारका विभिन्न माध्यमबाट विषयवस्तु सुनी प्रतिक्रिया जनाउन; विषयवस्तु सुनी त्यसको शैली, सन्देश र सार बताउन; सामाजिक, सांस्कृतिक परिवेशको जानकारी लिनदिन र सान्दर्भिक प्रतिक्रिया जनाउन गरी जम्मा तीनओटा सिकाइ उपलब्धिहरूले ब्लुम टेक्सोनोमीका तर्क गर्नु, सार निकाल्नु, आत्मसात गर्नु आदि मूल्याङ्कन तहका अभ्यासात्मक कार्यको अपेक्षा गरेको देखिन्छ । यस पाठ्यक्रममा सुनाइ र बोलाइ सिपअन्तर्गतका जम्मा सातओटा सिकाइ उपलब्धिहरू रहेकामा तीनओटा निम्न अनुक्रम चिन्तन तहका अनि चारओटा सिकाइ उपलब्धिहरू उच्च अनुक्रम चिन्तन तहका रहेका छन् ।

पाठ्यक्रममा पढाइ सिपअन्तर्गत छओटा सिकाइ उपलब्धि रहेकामा लिखित सामग्रीलाई गति, यति र लय मिलाई पढ्न; सस्वरपठन र मौनपठन गरी भावबोध गर्न समेत गरी दुईओटा सिकाइ उपलब्धिले ब्लुम

टेक्सोनोमीका स्मरण गर्नु, वाचन गर्नुसम्बद्ध अभ्यासात्मक कार्यको अपेक्षा राख्ने खालका भएकाले ती ज्ञान तहका हुन् । त्यस्तै, लिखित सामग्रीको पठनबोध गरी मौखिक प्रश्नोत्तर गर्न; व्यावहारिक रचनाको विषयवस्तु र ढाँचा बोध गर्न; मुद्रित एवम् विद्युतीय सूचनामूलक सामग्री पढी विषयवस्तु बोध गर्न गरी जम्मा तीनओटा सिकाइ उपलब्धिहरू ब्लुम टेक्सोनोमीका अर्थ्याउनु, वर्णन गर्नु जस्ता कार्य बोध तहसँग सम्बन्धित छन् ।

विभिन्न प्रकारका पाठहरूको संरचना र सन्देश बोध गर्ने सिकाइ उपलब्धिले चाहिँ ब्लुम टेक्सोनोमीका सार निकाल्नु, अड्कल/आकलन गर्नुसँग सम्बन्धित अभ्यासात्मक कार्यको अपेक्षा राख्ने भएकाले यो विश्लेषण तहको उपलब्धि हो ।

उपर्युक्त वर्गीकरणअनुसार पढाइ सिपका जम्मा छओटा सिकाइ उपलब्धिहरू मध्ये पाँचओटा निम्न अनुक्रम चिन्तन तहका अभ्यासको अपेक्षा गर्ने खालका छन् भने एउटा सिकाइ उपलब्धि उच्च अनुक्रम चिन्तन तहका अभ्यासात्मक कार्यहरूको अपेक्षा गर्ने खालका रहेको देखिन्छ ।

कक्षा छको नेपाली भाषा पाठ्यक्रममा लेखाइ सिपका दशओटा सिकाइ उपलब्धिमध्ये निर्दिष्ट पाठ वा अनुच्छेदको अनुलेखन र श्रुतिलेखन गर्न; निर्धारित लेख्यचिह्न र वर्णविन्यासको समुचित प्रयोग गर्न जस्ता उपलब्धि अनुकृत ढाँचामा लेखन सिप विकास केन्द्रित छन् । तिनले ब्लुम टेक्सोनोमीका पहिचान गर्नु, दोहोर्‍याउने प्रकृतिका अभ्यासको अपेक्षा राख्ने हुँदा यी ज्ञान तहका सिकाइ उपलब्धि हुन् । पाठमा प्रयुक्त नयाँ शब्दको अर्थ लेख्ने, शब्दको बनोट पहिचान गर्न र वाक्यमा प्रयोग गर्ने; विभिन्न पद्य पाठ वा रचनालाई गद्यमा रूपान्तरण गर्ने सिकाइ उपलब्धिहरू चाहिँ ब्लुम टेक्सोनोमीका लागु गर्नु, समाधान गर्नु, प्रयोग गर्नु जस्ता कार्यसँग सम्बद्ध भएकाले यी ज्ञान तथा प्रयोगात्मक तहका सिकाइ उपलब्धि हुन् । त्यस्तै, पाठ पढी विषयवस्तुको भाव प्रस्तुत गर्न; सम्बन्धित पाठमा आधारित प्रश्नको उत्तर लेख्न; आफूले सुनेका, देखेका र अनुभव गरेका घटना वा वस्तुको लिखित वर्णन गर्ने सिकाइ उपलब्धि चाहिँ ब्लुम टेक्सोनोमीका अर्थ्याउनु, वर्णन गर्नु, व्याख्या गर्नुसम्बद्ध अभ्यासको अपेक्षा राख्ने खालका भएकाले यी बोध तहका सिकाइ उपलब्धि हुन् ।

भाषातत्त्वको समुचित प्रयोगसहित सङ्गति मिलाई पाठ रचना गर्न; विभिन्न विषयमा आधारित भई स्वतन्त्र तथा निर्देशित रचना तयार गर्न; दैनिक जीवनमा आधारित भई व्यावहारिक लेखन गर्न समेत गरी तीनओटा सिकाइ उपलब्धिहरू ब्लुम टेक्सोनोमीका सिर्जना गर्नु, निर्माण गर्नु, ढाँचा निर्माण गर्नु जस्ता अभ्याससँग सम्बन्धित भएकाले सिर्जनात्मक तहका सिकाइ उपलब्धि हुन् ।

लेखाइ सिपका जम्मा दशओटा सिकाइ उपलब्धिमध्ये सातओटा निम्न अनुक्रम चिन्तन तहका अभ्यासको अपेक्षा गर्ने खालका छन् भने तीनओटा सिकाइ उपलब्धि उच्च अनुक्रम चिन्तन तहका अभ्यासहरूको अपेक्षा गर्ने खालका देखिन्छन् ।

निष्कर्ष

प्रस्तुत अध्ययनबाट विद्यालय तहका पाठ्यक्रमका सिकाइ उपलब्धिहरूलाई ब्लुम टेक्सोनोमीका आधारमा हेर्दा उच्च अनुक्रमभन्दा निम्न अनुक्रम चिन्तन तहमा बढी केन्द्रित छन् । भाषिक सिपका आधारमा हेर्दा कक्षा ६ र ११ का तुलनामा कक्षा ९ को पाठ्यक्रममा सिकाइ उपलब्धिहरू बढी विशिष्टीकृत रूपमा प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । सिपगत रूपमा हेर्दा सुनाइ र बोलाइ सिपलाई एकीकृत गरेर दिइएको अनि तीमध्ये बोलाइ सिपका सिकाइ उपलब्धिमा जोड दिइएको छ । समग्रमा हेर्दा सिकाइ उपलब्धिहरू लेखाइ सिपमा नै बढी केन्द्रित देखिन्छन् । तिनओटै पाठ्यक्रममा सिकाइ उपलब्धिहरूको प्रस्तुतिमा भने एकरूपता पाइन्छ ।

कृतज्ञता

प्रस्तुत अध्ययन विश्वविद्यालय अनुदान आयोग, सानोठिमी, भक्तपुरको फ्याकल्टी अनुसन्धान अनुदानमा आधारित रहेर गरिएको हुँदा आयोगप्रति म र मेरो अनुसन्धान समूहका तर्फबाट कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

सन्दर्भ ग्रन्थसूची

गिरी, तिलकदेव (सन् २०२२), भाषा पाठ्यक्रममा ब्लुम टेक्सोनोमीको उपयोग, *जर्नल अफ टिकापुर मल्टिपल क्याम्पस*, अङ्क ५, पृपृ. २१६-२३१ ।

घिमिरे, दिनेश (२०७६), *ऐतिहासिक र वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तक*, (अप्रकाशित विद्यावारिधि शोध प्रबन्ध), शिक्षाशास्त्र सब्काय, डिनको कार्यालय, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर ।

घिमिरे, दिनेश (२०७९), ब्लुम टेक्सोनोमीका आधारमा अनिवार्य नेपाली (कक्षा ११) का प्रश्नपत्र विश्लेषण, *शिक्षाशास्त्र सौरभ*, अङ्क २२, पृपृ. २८-४१ ।

निउरे, ध्रुव प्रसाद (२०६९), *पाठ्यक्रम, योजना र अभ्यास*, (छैठौँ संस्क.), काठमाडौँ : सनलाइट पब्लिकेसन ।

पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०७७), *माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम (कक्षा ९-१०)*, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र ।

Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R., (Ed.). Airasian, P.W., Cruikshank, K.A., Mayer, R.E., Pintrich, P.R., Raths, J., & Wittrock, M.C. (2001). *A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom's Taxonomy of educational objectives.* New York, New York: Longman.

Bloom, B., Englehart, M. Furst, E., Hill, W., & Krathwohl, D. (1956). *Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals.* Handbook I: Cognitive domain. New York, Toronto: Longmans, Green.

Ibrahim, A. S., Dehham, S. H., Hasan, Abd A.N. (2021). *Evaluating Reading Activities Of Intermediate Grade-1 (English For Iraq Textbook) For In The Light Of Higher-Order Thinking Skills.* Turkish Journal of Computer and Mathematics Education. Vol.12 No. 7, pp. 2809-2816

Krathwohl, D.R. (2002). A Revision of Bloom's Taxonomy: An Overview. *Theory into practice.* Volume 41, Number 4, The College of Education. Ohio State University.

Mizbani, M. and Chalak, A. (2017). Analyzing listening and speaking activities of Iranian EFL textbook prospect 3 through Bloom's Revised Taxonomy. *Advances in Language and Literary Studies*.Vol. 8 No. 3. URL: http://dx.doi.org/10.7575/aiac.alls.v.8n.3p.38

Zorluoglu, S. L., Kizilaslan, A., & Yapucuoglu- Donmez, M. (2020). Taxonomical analysis of the chemistry curriculum. Cypriot Journal of Educational Science. 15(1), 009–020. https://doi.org/10.18844/cjes.v15i1.3516

Volume 2, Issue 1, 81-94
DOI: https://doi.org/10.3126/tmj.v2i1.53230

उत्तरवर्ती नेपाली कथामा प्रयुक्त भाषाशैली

शान्तिमाया गिरी (पिएचडी)[1]

Received: March 2022 **Revised:** Sept 2022 **Accepted:** Dec 2022

लेखसार

प्रस्तुत लेखमा कथामा निहित कथाकलाको सौन्दर्य प्रस्फुटित गर्ने क्रममा कथाकारको के कस्तो भाषिक अभिव्यक्ति कौशलको प्रयोग भएको छ भन्ने विषयमा केन्द्रित भई कथामा प्रकट भएको भाषाबारे अध्ययन गरिएको छ । उत्तरवर्ती नेपाली कथामा प्रयुक्त भाषाले कथामा अभिव्यक्त घटना, विचारलगायतका विभिन्न कुरा बुझाउन के कत्तिको सामर्थ्य राख्दछ भन्ने जिज्ञासाको शमनतर्फ यो अध्ययन केन्द्रित छ । विभिन्न विद्वान्हरूले कथा सिद्धान्तअन्तर्गत व्यक्त गरेका भाषासम्बन्धी सैद्धान्तिक ज्ञानलाई आधार मानेर उत्तरवर्ती नेपाली कथामा अभिव्यक्त भाषाको अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ। प्रस्तुत लेखमा उत्तरवर्ती नेपाली कथामा प्रयुक्त भाषाले कथा बोधगम्य, विश्वसनीय, आकर्षक, कलात्मक, सम्प्रेषणीय, संवेद्य र सौन्दर्यमय बनेको छ भन्ने निचोड निकालिएको छ ।

शब्दकुञ्जी : *कथाकला, अलङ्कार, प्रतीक, विम्ब, व्यञ्जना*

विषय परिचय

प्रस्तुत अध्ययनका सन्दर्भमा नेपाली कथाको आधुनिक कालको उत्तरवर्ती कालखण्डअन्तर्गत पर्ने वि.सं. २०४६ सालयताको समयमा रचित तथा प्रकाशित कथाहरूलाई उत्तरवर्ती नेपाली कथाका रूपमा लिएर तिनको अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । कथा आफैँमा साहित्यको एउटा सशक्त विधा भएकाले यसको भाषा पनि कलात्मक हुनुपर्छ र यसको परिवेश तथा वैचारिक पक्षले पनि कस्तो भाषाको प्रयोग गर्ने भन्ने कुरालाई निर्धारण गर्छ । भाषाकै माध्यमबाट कथामा अभिव्यक्त विभिन्न विषयवस्तुलाई विभिन्न दृष्टिकोण, गहिराइ र अनेकौँ आयाममा अनुभूत गर्न सकिन्छ । नेपाली कथाको संरचनात्मक विधि र प्रक्रियाको

1 Dr. Giri teaches at Nepal Mega College, Kathmandu. Email: giri.shantimaya@yahoo.com

विन्यासअन्तर्गत भाषाको कलात्मक प्रयोगले विषयवस्तुको सम्प्रेषणमा प्रभावकारी भूमिका खेलेको हुन्छ । भाषाले नै कथाको कलामूल्य निर्धारण भएको हुन्छ । कथामा प्रयुक्त भाषाले कथा लोकप्रिय अलोकप्रिय दुवै बन्न पुग्दछ । अतः उत्तरवर्ती नेपाली कथामा कथालाई कलात्मक र पाठकप्रिय बनाउन कथाकारद्वारा रचनात्मक अभिव्यक्तिका क्रममा भाषा प्रयोगको के कस्तो कला र कुशलताको प्रयोग गरिएको छ भन्ने जिज्ञासालाई प्रमुख समस्या मान्दै उत्तरवर्ती नेपाली कथाहरूले अवलम्बन गरेका भाषा प्रयोगका विशिष्टताहरूको अध्ययन विश्लेषण गरी भाषा प्रयोगको कोणबाट तिनको कलात्मक पक्षको मूल्याङ्कन गर्ने उद्देश्य राखी यो लेख तयार पारिएको छ ।

अध्ययन विधि

उत्तरवर्ती नेपाली कथाका संरचनागत वैशिष्ट्यको मूल्याङ्कनसँग सम्बन्धित प्रस्तुत लेख भाषाको अध्ययनमा मात्र केन्द्रित छ । विभिन्न विद्वान्हरूले कथा सिद्धान्तका सन्दर्भमा व्यक्त गरेका आख्यानीकरणका विभिन्न उपकरणमध्ये भाषाको चर्चाको क्रममा व्यक्त गरेका भाषासम्बन्धी सैद्धान्तिक ज्ञानलाई कथाको विश्लेषण गर्ने आधार बनाइएको छ । 'सरलता, सहजता तथा सम्प्रेषणात्मकता', 'स्वाभाविकता', 'विम्बात्मकता', 'आलङ्कारिकता', 'प्रतीकात्मकता', 'व्यङ्ग्यात्मकता', 'व्यञ्जनात्मकता', 'तटस्थता', 'कौतूहलता', 'उखानटुक्का' र 'शीर्षक' बुँदाहरूमा केन्द्रित रही कथामा विन्यस्त भाषिक विशिष्टताको अध्ययन गरिएको छ । विभिन्न विद्वान्हरूका पुस्तक, अनुसन्धानमूलक तथा समालोचनात्मक लेखको सङ्कलन गरी तिनको सूक्ष्म पठनबाट कथामा भाषाको महत्त्व र सामर्थ्यबारेको सिद्धान्तको निरूपण गरी आधारभूत मान्यतालाई सङ्क्षेपमा प्रकाश पारिएको छ । पाठपरक, विश्लेषणात्मक र व्याख्यात्मक विधिको प्रयोग गरी तयार पारिएको यस सैद्धान्तिक लेखलाई अनुसन्धानात्मक पद्धति अवलम्बन गरी प्रामाणिक तुल्याइएको छ । शोध्य विषयअनुरूप वि.सं. २०४६ साल यताको समयभित्र रचित तथा प्रकाशित कथासङ्ग्रह तथा पत्रपत्रिकामा फुटकर रूपमा प्रकाशित नेपाली कथाहरू यस अध्ययनका आधारभूत अथवा प्राथमिक सामग्रीका रूपमा लिई तिनै कथाहरूबाट विश्लेष्य सामग्रीको सोद्देश्यमूलक नमुना छनोट गरिएको छ ।

कथा संरचनामा भाषाको महत्व

भाषालाई अनुभूति व्यक्त गर्ने सबैभन्दा सशक्त माध्यम मानिन्छ । प्रत्येक रचनाकारले भाषाको प्रयोगद्वारा आफ्नो कृतिलाई प्रभावकारी र कलात्मक बनाउने प्रयास गर्दछ । भाषा अन्य विधा झैँ कथाको पनि शरीर तत्व हो । कथामा कथाकारको भाषिक अभिव्यक्ति कौशलको आवेष्टनले कथा कलाको सौन्दर्य प्रस्फुटित हुन्छ । कथाको विकास प्रक्रियामा मोहनराज शर्माले भनेका छन्- "भाषा साहित्यिक अभिव्यक्तिको माध्यम हो । यस माध्यमले नै वाङ्मय र अन्य कलालाई छुट्याउँछ । यस माध्यमका अभावमा कथा लगायत साहित्यका कुनै पनि विधाले रूपाकार र मूर्तता पाउँदैन । यो नहुँदा रचनामार्फत केही दिने साहित्य साधक र रचनामार्फत केही लिने पाठकको पारस्परिक क्रियाकलाप अर्थात् सम्प्रेषण कार्य ठप्प हुन्छ । यस प्रकारको आदानप्रदान अर्थात सम्प्रेषण कार्य भाषामा नै आधारित हुन्छ" (शर्मा, २०५८, पृ. ३५) ।

आख्यानको भाषासम्बन्धमा घनश्याम नेपाल भन्छन् - "साहित्य भाषाद्वारा मूर्तता प्राप्त गर्ने वा स्वरूप धारण गर्ने कला हो, आख्यान त्यही कलाको विशिष्ट रूप हो । त्यसैले आख्यानको संसार वस्तुतः भाषिक संसार हो । त्यहाँभित्र मुलुक आबाद गर्ने चरित्रहरू, ती बस्ने ठाउँ, समय-परिस्थिति, परिवेश, मनस्थिति, घटना, तिनका कार्यव्यापार, त्यहाँभित्र हुने द्वन्द्व, सङ्घर्ष, लडाइ, प्रेम, आनन्द आदि सबै थोक भाषिक निर्मित मात्रै हुन् । भाषादेखि बाहिर गद्याख्यानको मुलुक बस्नै सक्दैन । त्यहाँ प्रत्येक थोकको मूल्य र मर्यादा भाषिक विधानअनुसार सङ्घटित हुन्छ" (नेपाल, २००५, पृ. १३८) । सहज र सरल भाषाको प्रयोगले कथा भाव सम्प्रेषणमा सहज र विश्वसनीय बन्दछ । कथालाई कलात्मकता प्रदान गर्न कथाकारहरू उखान, टुक्का, आलङ्कारिक आदि अनेक भाषा प्रयोगहरू गर्दछन् । पाठकमा स्थायी प्रभाव पार्न कथामा विषय र चरित्र अनुसारको भाषा प्रयोग आवश्यक हुन्छ । गम्भीर र चिन्तनशील विषयहरूको अभिव्यक्तिमा गम्भीर परिष्कृत भाषाको प्रयोग प्रभावकारी मानिन्छ । यस प्रकारको भाषा कथामा विचारको जटिलतालाई अभिव्यक्त गर्न सक्षम रहेको हुन्छ । भावलाई प्रभावकारी रूपमा सम्प्रेषण गर्न अलङ्कार प्रभावकारी माध्यम हो । आलङ्कारिकयुक्त भाषाको प्रयोगले कथा सम्प्रेषणीय र आल्हादकारी बन्न पुग्दछ । सौन्दर्यमूलक, रागात्मक, आलङ्कारिक भाषा प्रयोगले कथालाई प्रभावकारी बनाउँछ । बिम्बात्मक, लाक्षणिक शब्द प्रयोगले भनाइलाई प्रभावकारी बनाउँछ । अलङ्कार, अनुप्रास र शब्दगत सौन्दर्यको प्रयोगद्वारा काव्यिकतालाई अँगालिएको भाषामा पाठकलाई आकर्षित गर्ने शक्ति हुन्छ । कथामा घटना, पात्रको स्थिति, चित्तवृत्ति र वातावरणलाई प्रभावात्मक ढङ्गमा प्रस्तुत गर्न ध्वन्यात्मक भाषा प्रयोग राम्रो मानिन्छ । विभिन्न ध्वनिहरूको सूक्ष्म र सार्थक प्रयोगले कथामा बिम्बको सिर्जना गरी सौन्दर्य प्रदान गर्दछ । ध्वनी सुनिने कुरा हो तर साहित्यमा भाषाको प्रयोगले सुनिने बनाउँछ । अमूर्त भावलाई मूर्तता दिन यस्तो ध्वन्यात्मक भाषा प्रयोग उचित मानिन्छ । यसले कथामा अभिव्यक्त वातावरणलाई जीवन्त र वास्तविक बनाउँछ । जनसाधारणले बोल्ने सजिलो भाषा (उखान, टुक्का, अनुकरणात्मक शब्द) लोक जीवनमा प्रचालित लोकभाषाको प्रयोगले स्थानीयता झल्काउँछ । कथालाई स्वाभाविक र विश्वासिलो बनाउँछ (थापा, २०६६, पृपृ. १५९-१६२) ।

भाषाशैलीका दृष्टिकोणबाट उत्तरवर्ती नेपाली कथाको अध्ययन

मानिसका फरकफरक रूचि भएजस्तै भाषाको माध्यमबाट आफ्नो मनोभावना व्यक्त गर्ने व्यक्तिको आआफ्नो ढङ्ग र विधिमा पनि भिन्नता र विविधता रहेको हुन्छ । कथामा पनि विभिन्न विषय र भावभूमिअनुसार भाषा प्रयोगको शैलीमा भिन्नता र विविधता देखिन्छ । उत्तरवर्ती नेपाली कथामा कथालाई कलात्मक र पाठकप्रिय बनाउन कथाकारद्वारा रचनात्मक अभिव्यक्तिका क्रममा के कस्तो भाषिक कुशलताको प्रयोग गरिएको छ भन्ने जिज्ञासालाई केन्द्र मानेर प्रस्तुत लेखमा भाषा प्रयोगको कुशलतासम्बन्धी विभिन्न विद्वान्‌हरूका दृष्टिकोण, विचारधारालाई आवश्यकतानुसार तलका विभिन्न बुँदाअन्तर्गत सार संक्षेपमा प्रस्तुत गर्दै उत्तरवर्ती नेपाली कथाको अध्ययन विश्लेषण गरी कथामा प्रयुक्त भाषाको अभिव्यक्तिगत कलात्मकताको संक्षेपमा मूल्याङ्कन गरिएको छ ।

सरल, सहज, स्वाभाविक र सम्प्रेषणीय

विषयको अवस्था, पात्रका पृष्ठभूमि र स्वभाव, परिवेशगत विशेषता आदिलाई आख्यान सूत्रमा उनेर प्रभावकारी ढङ्गले अभिव्यक्त तथा प्रस्तुत गरिएको भाषिक अभिव्यक्तिले कथालाई सरल सहज र सम्प्रेषणीय बनाउँछ । कथाको भाषा मूल रूपमा लेखककै हुने भए तापनि लेखकले पात्रहरूको आवश्यकता र स्तर सुहाउँदो किसिमबाट चलनचल्तीका शब्द, छोटा र सरल वाक्य प्रयोग गरेको कथा बढी सम्प्रेषणीय हुन्छ ।

उत्तरवर्ती नेपाली कथाहरूमा सामान्य जीवनमा मानिसले प्रयोग गर्ने खालको सरल, सहज, बोधगम्य, सम्प्रेषणीय र छोटो वाक्यको प्रयोग भएको छ । नयनराज पाण्डेद्वारा लिखित 'भूत' कथाबाट लिइएको तलको कथांशले सरल, छोटो वाक्य तथा अनुच्छेद प्रयोगको प्रतिनिधित्व गर्दछ :

> *मध्यरात । मृदु वचन । र, महिला । मैले ब्रेक लगाएँ । उनी मनेर आइन् । म मुग्ध भएँ । स्त्री-बास्नाले मन प्रफुल्लित भयो । मनभित्र मौसमी र बेमौसमी सबै थरिका फूलहरू ढकमक्कै फुले । मन बोटानिकल गार्डेनभन्दा कम्ता थिएन (पृ.३१) ।*

यस कथामा छोटा छोटा वाक्य गठन, सङ्क्षिप्त र सूत्रात्मक वर्णन पाइने हुनाले कथाको शैली सरल छ । पात्रको बोलचालको भाषा नै बढी प्रयोग गरी सामान्य स्तरको शब्द र थेगोका साथै पात्रहरूको स्तर र परिवेश सुहाउँदो संवादले कथालाई स्वाभाविक बनाएको छ । शिष्ट नेपाली भाषाको प्रयोगभन्दा पात्र अनुकूलको भाषा प्रयोगले कथा बढी सम्प्रेषणयुक्त छ । यसले कथामा रोचकता थपी विश्वसनीय र प्रभावकारी बनाएको छ ।

नवीन विभासद्वारा लिखित 'एउटा बूढो रूख' कथा (आधा बाटो हिँडेपछि) बाट अर्को एउटा उद्धरण हेरौँ :

> *यकी ज्याकी रारोको हात कोर्ले दल्लिने,...चाराप्चोरोप जाने,..गरी निठ्ठीली जाने, ..तेको घरबाट जुम्ले मोरा निकाल्ने.., मेरो गालीले सक्क जाला र, आजको रात काट्न नपाओस् । हेर सुकमालीकी जेई ! ऊ तो बड्डा ऐयार छ नि ! पुर्सा ऐयारको रूख, हो तो रूख सुको भने आन्छ गरीपको राज । हाम्रा छाप्राँ नि घाम लाग्ने रे । देशका ज्वानहरू, हट्टाकट्टा मान्छेहरू तो रूख ढाल्न बन्चरो बोकेर, खुर्पा उध्याएर, खुक्री बोकेर गैगे । मेरी जेई नि ! अस्ति मेरै आँखाले देखैँ । (पृ.८-९) ।*

कथ्य भाषाको प्रयोग तथा स्थानीय भाषिकाको प्रयोगले कथाका संवादहरू आकर्षक र विश्वसनीय बनेका छन् । कतिपय कथामा स्थान र वक्ताअनुसारको भाषाको प्रयोग छ । जस्तै नवीन विभासको 'बादलभित्र' कथामा पनि जेई, माछोरा, चाँखी, कक्कर, सुल्पा बासा, भाङ्ग्रा, छक्कालै, खाप्चा, स्वान्चीरी जस्ता रोल्पाका मानिसले बोल्ने भाषाको प्रयोग छ । कथामा ठाउँठाउँमा अपठित र निम्नवर्गका पात्रले प्रयोग गर्ने सामाजिक भाषिकाको प्रयोग पनि कथामा छ । कथामा कुनै भनाइलाई पुष्टि गर्नुपर्दा मूल भनाइलाई

पुष्टि गर्ने खालका अन्य उक्तिका साथै विगतका घटना, प्रमाण, उदाहरण, तर्क ल्याएर र त्यसलाई आवश्यक ठाउँमा जोडेर पनि पाठकलाई स्पष्ट पार्ने प्रयास गरिएको पाइन्छ । इस्मालीको 'बहुजनको बुझाइ', महेशविक्रम शाहको 'खुमा', 'सन्त्रस्त मनहरू', 'किडी जियाले कर्नालीमा फाल हानिन्', रमेश विकलको 'ती दुई निर्दोष आँखाहरू' आदि कथा यसका उदाहरण हुन् । कतिपय कथामा व्याकरणिक भाषालाई भन्दा बढी पात्र अनुरूप बोलीचालीको अनौपचारिक भाषा प्रयोगलाई विशेष जोड दिएकाले भाषा स्वाभाविक लाग्दछ । शिष्ट र व्याकरणिक भाषा प्रयोगका दृष्टिले कथाका भाषा बढी विचलनयुक्त भए पनि त्यसमा पनि सरलता, मिठास र लाक्षणिकता भएकाले कथानक र कथ्यको प्रभावकारी प्रस्तुति छ । कथ्य, स्थानीय भाषिका र परिवेशअनुसारको भाषा प्रयोगले उत्तरवर्ती नेपाली कथाका संवादहरू आकर्षक र विश्वसनीय बनेका छन् । जातीय पृष्ठभूमि अनुसार गैरनेपाली मातृभाषीका कोणबाट पनि कथामा प्रयुक्त भाषा पात्रसुहाउँदो छ । जहाँ बाट जुन परिवेशबाट र जुन चेतनाका हिसाबले टिपिएका पात्र हुन्, तिनले त्यहीअनुरूपको भाषा पनि बोलेका छन् । यसले पात्र तथा चरित्रचित्रणको विश्वसनीयतालाई बढाएको छ र भाषालाई पनि सजीव बनाएको छ । कथामा विषयवस्तुको याथार्थिक चित्रणले भाषा सरल एवं सहज बनेको छ । धेरैजसो कथामा सामान्य जीवनमा मानिसले प्रयोग गर्ने खालको सरल, सहज, बोधगम्य र सम्प्रेषणीय भाषाको नै प्रयोग भएको छ ।

विम्बात्मकता

सर्जकका मानसपटलमा रहेको मानसिक तस्वीरलाई सम्मूर्तित बनाउने चित्रात्मक भाषालाई विम्ब भनिन्छ । विम्बले मूर्त चित्र भन्ने बुझाउँछ । जोन लाईका अनुसार भौतिक दृश्यावली र आलङ्कारिक भाषा गरी विम्ब मुख्य रूपले दुई प्रकारका हुन्छन् । साहित्यमा भौतिक दृश्यावलीले भन्दा आलङ्कारिक भाषाका रूपमा प्रयुक्त विम्बले धेरै महत्व राख्दछ । विम्बको प्रयोगले पाठकको मस्तिष्कमा दीर्घकालीन प्रभावकारी चित्र बन्दछ (बराल, २०६९ : ९३) । विम्बले काल्पनिक चित्रको निर्माणलाई बुझाउँछ । विम्बले कुनै स्थानविशेष, दृश्य वा परिवेश मण्डल, व्यक्तिचरित्र, सामाजिक नैतिक, मानक इत्यादिलाई चित्रोपम बनाएर जीवित रूपमा उपस्थापन गराउँदछ र पाठकको अनुभूतिलाई गहनता प्रदान गर्दछ (श्रेष्ठ, २०६६, पृ. ४४) ।

उत्तरवर्ती नेपाली कथामा पनि विम्बबहुलताको प्रवृत्ति देखिन्छ । अनेक विम्ब प्रयोगको विशिष्टताले उत्तरवर्ती नेपाली कथाको कलात्मकतालाई उच्च पारेको छ । महेशविक्रम शाहको 'भुइँखाट' कथाको निम्नलिखित कथांशमा विम्ब खोज्न सकिन्छ :

> *मैले मीठो कल्पना गरेँ – म हरियो दुबोको चौर हूँ । ऊ मदमस्त साँढे हो, जो आफ्नो शरीर थर्काउँदै जुरो हल्लाउँदै, पुच्छर डोलाउँदै र खुट्टा बजार्दै चौरको दुबो चरिरहेछ । हरियो दुबोका मुन्टा चपाएर ऊ तृप्त भइरहेछ (पृ.७) ।*

माथिको उदाहरणमा हरियो दुबोको चौरले यौवना नारी र मदमस्त साँढेले यौवना पुरूषलाई, जुरो हल्लाउँदै, पुच्छर डोलाउँदै र खुट्टा बजार्दै चौरको दुबो चरिरहनुले पितृसत्तात्मक अहं, चरम यौनआवेग र परपीडक ग्रन्थीको उद्घाटन गरेको छ । नयनराज पाण्डेको 'फूलको विजनेस' कथाको निम्नलिखित अंशमा प्रयुक्त विम्बले पनि कथामा विम्बप्रयोगको विविधतालाई दर्साउँछ :

दयाराम फूलैफूलबीच हुर्केको मान्छे । फूलको बास्ना सुँघदै हुर्केको मान्छे । ऊ सयौँ थरी फूललाई चिन्छ । कुन फूल कुन मौसममा फुल्छ भन्ने थाहा छ उसलाई । कुन फूललाई कसरी स्याहार्नुपर्छ, कसरी गोडमेल गर्नुपर्छ र कसरी हुर्काउनुपर्छ भन्ने थाहा छ उसलाई (पृ.९७) ।

उपर्युक्त कथांशमा दायराम पात्रको व्यक्तिचरित्रलाई चित्रोपम बनाएर उसको प्रवृत्तिलाई उपस्थापन गरिएको छ । माथिका यी सन्दर्भहरू उत्तरवर्ती नेपाली कथामा प्रयोग गरिएका विम्बका केही उदाहरण हुन् । उत्तरवर्ती नेपाली कथाहरूमा यस्ता अनेकौ विम्बहरूको प्रयोग पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त अनेकौँ विम्बले पाठकका मनमा कुनै इन्द्रियजन्य प्रभाव सिर्जना गर्ने खालका प्रतिमाको निर्माण गर्ने भनाइ तथा मानिसका मनमा अवस्थित मानस प्रतिमालाई निर्माण गर्न सघाउ पुऱ्याएको छ ।

आलङ्कारिकता

कथामा अलङ्कारको कार्य सौन्दर्यविधान गर्नु हो । अलङ्कारको प्रयोगले कथा बढी रोचक र प्रभावपूर्ण बन्न जान्छ । कथामा कुनै विषयलाई सोझै यथातथ्य रूपमा भनिदिने हो भने त्यसको प्रभाव त्यति गम्भीर हुँदैन । त्यसैले कथाकारले आफ्नो अनुभूतिलाई कल्पनामिश्रित अतिरञ्जित वाणीमा अभिव्यक्त गर्दछ । अर्थमा वैचित्र्य गराउने साधारण उक्तिभन्दा माथि उक्लेर विशेष स्वाद दिलाउन बनेको उक्तिको मनोहर शैली अलङ्कार हो । अलङ्कार भनेको काव्यलाई सिँगारी त्यसलाई मनोहर एवम् रूचिकर तुल्याउने सुन्दर उपदान हो (उपाध्याय, २०६७, पृ. १९७) । कथा गद्य विधा नै भए पनि कथामा प्रस्तुत कतिपय विषयलाई उत्कर्षता प्रदान गर्न अलङ्कार प्रयोग हुन्छ । उत्तरवर्ती नेपाली कथाका अधिकांश कथाको भाषा प्रयोगको शिल्प मूलतः अलङ्कारिक स्वरूपको छ । अलङ्कार विधानको विशिष्टता भएको ऋषिराजबरालको 'अब लडाइँ सुरूभयो', कथामा प्रयोग भएको आलङ्कारिक भाषाको एउटा दृष्टान्त :

बिउँझँदा उनी रगतको आहालमा थिइन् । पहिले त आफू कुनै पोखरीमै छु कि झैँ लाग्यो उनलाई । टाउको उठाउन खोजिन्, अहँ उठेन । आँखा त पट्टी बाँधेझैँ भए । कम्मरमुनि हलनचलनको स्थिति थियो । टाउकोमा यामनको जाँतो बाँधेझैँ लाग्यो उनलाई । बल्लतल्ल आँखा खोलिन् । निकै बेर लाग्यो आँखा खोल्न पनि । सपनाबाट बिउँझेझैँ लाग्यो उनलाई (पृ.७) ।

यस्तो अलङ्कारको विशिष्टताले कथाको कलात्मकतालाई उच्च पारेको छ । यसले घटनाको वर्णनलाई भावपूर्ण र मर्मस्पर्शी तुल्याएको छ । आलङ्कारिक अभिव्यक्तिका कारण भनाइलाई स्पष्ट, आकर्षक र सम्प्रेषणीय तुल्याउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको सरस्वती शर्माको 'विक्षिप्तता' कथाको एउटा अशंबाट

पनि कथाको शिल्पप्रयोगलाई बुझ्न सकिन्छ :

> *ती गोलीहरू कतिखेर बिजुली चम्केझैँ र कतिखेर डाँडै पैरो गएझैँ गरी मेरो घरकै छउबाट जान्थे ।...होस खुल्दा चकमन्न रात परेको थियो । बाहिर चूक घोप्ट्याएजस्तै अन्धकार थियो (पृ.१९६) ।*

उत्तरवर्ती चरणका अधिकांश नेपाली कथाहरूमा अलङ्कारको उपयोग छ । यसले कथाको कलात्मक मूल्य र आलङ्कारिक शिल्पलाई चिनाएको छ

प्रतीकात्मकता

प्रतिमा, चिन्ह, लक्षण, प्रतिमूर्तिलाई प्रतीक भनेर बुझिन्छ । कथामा प्रतीक मूर्त वस्तुका रूपमा देखाइन्छ र त्यस वस्तुले कुनै अमूर्त कुरालाई जनाउँदछ । प्रतीक अमूर्तको विधान हो । प्रतीक कुनै एउटा कुरा वा चिजले कुनै अर्को कुरा वा चिजलाई प्रतिनिधित्व गर्ने तत्वविशेष हो । प्रतीक र विम्बले अभिधाभन्दा निकै टाढाका भिन्न भिन्न र अमूर्त अर्थ बुझाउँछ । प्रतीकको अर्थ प्राकृतिक नभई मानिसले थपेको हुनाले यो संस्कृति, स्थान, समय, परम्परा आदिका आधारमा फरक पर्न सक्छ (एटम, २०७४, पृ. १५९) । प्रतीकको उपस्थितिमा कथामा अर्थक्षेपण तीव्र बन्दछ । प्रतीक व्यञ्जनात्मक हुन्छ र अनिश्चिततातिर उन्मुख हुन्छ (बराल, २०६९, पृ. ९६) ।

उत्तरवर्ती नेपाली कथामा पनि अभिव्यक्तिलाई प्रतीकात्मकता प्रदान गर्ने कौशल पाइन्छ । सशस्त्र द्वन्द्वकालमा क्रान्ति गर्ने र देश चलाउने दुवै पक्ष जड र हृदयशून्य भएको कुरालाई प्रतीकात्मक ढङ्गले भनिएको उदाहरणका रूपमा अविनाश श्रेष्ठको 'एकालापहरू' कथाको एउटा अंश :

> *समय गुन्डो बनेको छ । समय नृशंस दमनकारी बनेको छ । समय क्रूर आततायीको भेषमा गस्ती गदै छ मानव बस्ती-बस्तीमा । समय पाशविक बनेको छ र राजनीतिको मुखुन्डो भिरेर नरसंहारलाई वैधता प्रदान गराउँदो छ । पथभ्रष्ट समयको आडमा कसैले घृणित, कुटिल, महानीच अपेक्षा साँचेको छ । ऊ सबैलाई मारिनयोग्य र आफूलाई मात्र बाँच्नलायक ठान्ने अमानवीय मनोभ्रमको कमारो बनेको छ (पृ.१३४) ।*

प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त समय शब्दले शारीरिक र मानसिक यातना दिई पीडितलाई अभिघातको अवस्थामा पुऱ्याउने द्वन्द्वरत पक्षलाई जनाएको छ । सीधासाधा, निर्दोष र बेकसुर मानिसलाई सुराकीको आरोप र चन्दा नदिएको बहानाजस्ता विषय देखाउँदै द्वन्द्वरत पक्षले निर्मम यातना दिने गरेको कुरालाई यस कथामा प्रतीकात्मक ढङ्गले उल्लेख गरिएको छ । सिर्जना शर्माको 'आकाश अझै धुम्म थियो', अमोद भट्टराईको 'मैले कुखुरा बासेको सुनेँ' महेशविक्रम शाहको 'गाउँमा गीतहरू गुन्जिँदैनन्', 'वधशालामा बुद्ध', 'पशुअवतार', 'सडकमा गान्धीहरू' लगायत अन्य कतिपय कथाहरूमा घटना र त्यस घटनाका पीडक तथा

पीडितका जीवनस्थिति र चारित्रिक प्रवृत्तिलाई सङ्केत गर्दा सहारा लिइएको शब्द, वाक्य र भावसम्बद्ध भाषा प्रतीकात्मक प्रकृतिको छ । यसरी कथामा प्रयुक्त अनेक प्रतीकले कथामा पात्रको स्थितिलाई बोध गराउने भूमिका खेलेको छ ।

व्यङ्ग्यात्मकता

जीवनको विविध पक्षको यथार्थ अभिव्यक्तिका लागि व्यङ्ग्य एक प्रभावशाली माध्यम हो । व्यङ्ग्य भावाभिव्यक्तिको प्रभावकारी साधन हो । वर्णनात्मक, संवादात्मकजस्ता अभिव्यक्तिबाट भाव वा विचार प्रभावकारी बन्न नसकेको अवस्थामा व्यङ्ग्यात्मक शैलीबाट गरिएको अभिव्यक्ति अधिक प्रभावशाली बन्न सक्छ । कठिन परिस्थिति र जटिल कुरालाई प्रभावकारी ढङ्गले अभिव्यक्त गर्नका लागि व्यङ्ग्यात्मक शैली उपयुक्त हुन्छ ।

उत्तरवर्ती नेपाली कथामा पनि व्यङ्ग्यात्मक शैलीको प्रशस्त प्रयोग देख्न सकिन्छ । मोहनराज शर्माको 'एउटी रा, एउटा मो' कथामा सशस्त्र द्वन्द्वकालमा गाउँसहर जताततै बेबारिसे अवस्थामा बमहरू फालिएको र बाल, वृद्धवृद्धा र युवा सबै बमको सिकार भई शारीरिक अभिघात भोगेर बाँचेको एवम् कतिपयले त मृत्यु वरण नै गर्न पुगेको घटना सन्दर्भलाई व्यङ्ग्य गरिएको छ । पुण्यप्रसाद खरेलद्वारा लिखित 'जनकार्बाही' कथामा समाजका मानिसमा देखिएका विकृति र विसङ्गतिपूर्ण व्यवहारलाई सुधार्नका लागि सर्वसाधारण निमुखा जनतामाथि विद्रोही क्रान्तिकारी समूहले सुधारात्मक कारबाहीका नाममा निर्मम शारीरिक यातना दिई ज्यानै लिएको कुरालाई व्यङ्ग्य गरिएको छ । यस कथामा क्रान्तिकारीद्वारा सुधार र कारबाहीको नाममा निर्मम शारीरिक यातना दिई निम्नवर्गीय, अशिक्षित र सोझासाझा मानिसको जीवन नै सधैँका लागि अन्त्य भएको कुरालाई व्यङ्ग्य गरिएको छ । ऋषिराज बरालद्वारा लिखित 'खत्री बालाई आजभोलि निद्रा लाग्दैन' कथामा खत्री बाको विगतको आफ्नै सामन्ती र शोषणमूलक प्रवृत्तिप्रति व्यङ्ग्य गरिएको छ । ऋषिराज बरालकै 'क्यान्टोनमेन्ट नम्बर ३७३०' कथामा सशस्त्र द्वन्द्व तथा युद्धविरामपछि माओवादी पार्टीले खुला हुने अवसर पाएपछिको अवस्थामा पनि क्यान्टोनमेन्टभित्र बन्दी जीवन बिताएका पूर्वविद्रोही लडाकु पटक्कै खुसी हुन नसकेको अवस्थालाई व्यङ्ग्य गरिएको छ । घनश्याम ढकालको ' आतङ्कवादी' राजवको 'हस् त हजुर म कम्युनिस्ट होइन', आन्विका गिरीको 'चलाखीवाद' लगायत अरू पनि धेरै कथाहरू व्यङ्ग्य प्रधान छन् ।

व्यञ्जनात्मकता

शब्द वा वाक्यको अर्थ वाच्यार्थ र लक्ष्यार्थबाट बुझ्न नसक्दा त्यसको अर्थ खोज्न अर्को शब्द शक्तिको खोजी गर्ने क्रममा वाच्यार्थ र लक्ष्यार्थभन्दा माथिल्लो तहमा गएर अर्थ खुलाउने अभिधा र लक्षणा पछिको तेस्रो शब्द शक्तिलाई व्यञ्जना वृत्ति भनिन्छ । शब्दले मुख्य अर्थ र कहीँ लक्षणा वृत्तिले लक्ष्य अर्थ पनि बुझाइसकेपछि कहीँ यी दुईभन्दा बेग्लै विशेष भित्री अर्थ पनि बुझिने हुन्छ । अभिधा र लक्षणाले नबुझाउने अर्थान्तरलाई मौका अनुसार व्यञ्जनाले बुझाउँछ । व्यञ्जना वाच्यार्थ र लक्ष्यार्थदेखि फरक कुनै विशेष अर्थ प्रकट गर्ने शब्दशक्ति हो (शर्मा तथा लुइटेल, २०६७, पृ. २०) ।

उत्तरवर्ती नेपाली कथामध्ये कतिपय कथामा स्रष्टाको अभिव्यक्ति विशिष्ट भएको हुँदा अभिधात्मक र लक्षणात्मक अर्थले मात्र कृतिमा प्रकट गर्न खोजेको अभिप्राय नबुझिने खालको छ । ती कथाहरूमा व्यञ्जना शक्तिद्वारा प्रकट भएको ध्वन्यार्थबाट अभिप्राय बुझ्न कोसिस गनुपर्ने देखिन्छ । उदाहरणका लागि महेशविक्रम शाहको 'वधशालामा बुद्ध' कथाको 'ऊ' पात्र खुला आकाशको खोजीमा दौडिनु पदावलीलाई सर्वप्रथम मुख्यार्थबाट अर्थ स्पष्ट हुनुमा बाधा पुगेको छ किनभने सधैंभरि कुनै पनि मानिसले कुनै पनि ठाउँबाट आफूमाथिको आकाश देखेकै हुन्छ अर्थात् आकाशमुनिकै धर्तीमा ऊ बसिरहेको हुन्छ । यसर्थ 'ऊ' पात्रले आकाश नदेखेर, नभेटाएर खुला आकाश खोज्दै दौडिएको हो भन्ने अर्थमा बुझ्दा अभिव्यक्तिमा असङ्गतिबोध पैदा भई कथाको तात्पर्य वा भाव बुझ्नमा बाधा पर्ने देखिन्छ । त्यसैले खुला आकाशलाई लक्ष्यक शब्द मानेर अर्थ्याउँदा खुला आकाशको खोजी भन्नाले स्वतन्त्र वातावरणको चाहना राखेको बुझिन्छ । वधशालाबाट भागेर त्यहाँको बीभत्स र भयावह वातावरणबाट आफूलाई मुक्त गर्न खोजेको कथाको सन्दर्भलाई हेर्दा लक्ष्यार्थबाट पनि अझ आशय खुल्न बाँकी रहेको देखिन्छ । 'ऊ' पात्रले शसस्त्र द्वन्द्वको समयमा हतियार लिई हिंसामा संलग्न भएका व्यक्तिहरूको प्रतिनिधित्व गरेको छ । 'ऊ' पात्र वधशालाबाट भागेको र उसलाई पुनः बन्दी बनाएर वधशालामै फर्काइएको कारणलाई आधार मान्दा उसलाई वधशालाको बन्दी जीवन र हतियारको परित्याग गर्ने चाहना भएको बुझिन्छ । वधशालाभित्रको हत्या र हिंसात्मक कार्यबाट हार खाएर सन्तापित एवम् प्रताडित भएर त्यसबाट छुटकारा चाहेको तर ' ऊ' पात्रले द्वन्द्व, हत्या, झगडा, वैमनस्यताबाट उम्कने अन्य कुनै युक्ति, उपाय नपाएर त्यसैको खोजीमा भौतारिएको आशय बुझिनुलाई व्यंग्यार्थको रूपमा लिन सकिन्छ । उत्तरवर्ती नेपाली कथामध्येका धेरैजसो कथामा विषयवस्तुको अभिव्यक्तिको खास अभिप्राय पत्ता लगाउन र कथाको ध्वन्यार्थलाई बाहिर प्रकट गर्न व्यञ्जना शक्तिको सहयोग लिनु पर्ने देखिन्छ । कतिपय उत्तरवर्ती नेपाली कथाहरूमा अभिव्यक्त विषयवस्तुलाई अभिधा र लक्षणाले अर्थ्याउन सकेका छैनन् । तिनलाई व्यञ्जनाले अर्थ्याएपछि मात्र अभिव्यक्तिमा लुकेर बसेको अर्थ बाहिर प्रकट हुन सकेको देखिन्छ ।

तटस्थता

साहित्यमा कुनै पनि विषयलाई आग्रह र पक्षधरताभन्दा माथि उठेर साझा मानवीय भावना र नैतिक दृष्टिकोणबाट प्रस्तुत गर्नुलाई अभिव्यक्तिमा तटस्थता कायम रहेको मानिन्छ । जाति, धर्म, भाषा, क्षेत्र, राजनीति आदि विविध पक्षधरताका दृष्टिकोण लिएर कुनै विषयलाई अभिव्यक्त गरिएको साहित्यमा लेखकको राजनीतिको चित्रण हुने सम्भावना हुन्छ । लेखकले साझा मानवीय भावना, उच्च नैतिक आदर्श र विचारबाट प्रेरित र निर्देशित भई वस्तुपरक र तटस्थतापूर्वक स्पष्टता दिने प्रयास गरेको छ भने त्यहाँ लेखकीय मध्यस्वर कायम भएको हुन्छ (लाकाप्रा, सन् २००१, पृपृ. १९-२०) । ला काप्राका अनुसार सर्जकले पक्षधरताको आग्रह नराखी मध्यस्वरलाई पालन गर्नु आवश्यक हुन्छ । मध्यस्वर भनेको तटस्थता र वस्तुपरकता प्राप्त गर्ने लेखकको स्थान हो । पात्रको स्वभाव, व्यवहार, चरित्राङ्कन र उसले भोगेका पीडादायी अवस्थाको वर्णन गर्ने समाख्याताले प्रयोग गरेको भाषाशिल्पमा सङ्कुचित, आग्रही र पक्षपाती भावना देखिनु हुँदैन । समाख्याताले तटस्थ रहेर घटना र पात्रका पीडाको वर्णन गर्ने क्रममा

प्रयोग गरेको भाषाबाट समाख्याता आफू निरीक्षकको भूमिकामा मात्र प्रस्तुत भएको बुझिनुपर्छ (ला काप्रा, सन् २००१, पृ. २१) ।

उत्तरवर्ती नेपाली कथामा पनि पीडित तथा पीडक दुवैलाई समदूरीमा राखेर तटस्थताको मार्गबाट घटनाको व्याख्या, वर्णन, विश्लेषण गरिएको पाइन्छ । उदाहरणका लागि सनत रेग्मीद्वारा लिखित 'कर्फ्यु' कथामा हिन्दू र मुस्लिमबिच दुराग्रह नराखी धार्मिक ईर्ष्या र कलह नदेखाई एकआपसमा मेलमिलाप गराउन खोजिएको छ । प्रस्तुत कथामा रामदीनले अल्लारखासँग जातीय दङ्गाप्रति विमतिको भाव प्रकट गरेको कुराले यसको पुष्टि हुन्छ । मुस्लिम र हिन्दूबिच कुनै पूर्वाग्रह नराखी जाति र धर्मविहीन समतामूलक समाजको निर्माण गर्नुपर्ने दृष्टिकोण 'कर्फ्यु' कथामा प्रस्तुत भएको छ । यस्तो दृष्टिकोण आपसी विश्वास, पारस्परिक सहयोग-सद्भाव, समानताको भावना र धार्मिक सहिष्णुताको भावनासँग सम्बन्धित छ । त्यस्तै विश्वम्भर चञ्चलद्वारा लिखित 'बन्दुकको भाषा हुँदैन' कथामा न त विद्रोही पक्षलाई दोषी देखाइएको छ न तर सरकारी पक्षलाई दोषी देखाइएको छ । द्वन्द्वरत पक्षलाई असल-खराबको पक्षधरताबाट टिप्पणी नगरी युद्धको नकारात्मकतालाई देखाइएको छ । युद्धरत दुवै पक्षबाट विशेष गरी सर्वसाधारण प्रताडित भएको कुरालाई उद्धृत कथांशमा देखाइएको छ । पद्मावती सिंहको 'हिंसाको मौनता', तुलसी भट्टराईको 'मृत्यु : वैध ! अवैध ?', हरिहर खनालको 'प्रतापपुरको छातीमा रगतको छिर्का, राजेन्द्र विमलको 'लाँकुरी फेरि फुल्नेछ', रमेश विकलको 'यतिखेर ऊ दुर्गा बनेर निस्किएकी थिई' लगायत अन्य धेरै कथाहरूमा यसखालको भाषा प्रयोग देख्न सकिन्छ ।

कौतूहलपूर्ण

कौतूहल कथाको अनिवार्य रूपले अपेक्षणीय तत्व मानिन्छ । योबिना कथा प्रायः निर्जीव नै हुन्छ । कौतूहललाई कथाको आत्मा मानिन्छ । यो पृथक रूपमा देखिने तत्व नभए पनि कथा पढ्दै जाँदा स्वतः अनुभव हुँदै जाने वस्तु हो । कथा विधामा पनि मानवीय भावना अनुभूति, संवेग र संवेदना व्यक्त हुने हुनाले कथानकको प्रभावकारितामा कौतूहलको महत्वपूण भूमिका रहेको हुन्छ । यो पात्रका क्रियाव्यापार र द्वन्द्वकै अभिन्न अङ्ग भएर कथामा उपस्थित हुन्छ । कौतूहलपूर्ण कथाले पाठकमा उत्तेजित वा संवेदनशील हुने स्थिति सिर्जना गर्दछ (श्रेष्ठ, २०६६, पृ. ८२) ।

उत्तरवर्ती नेपाली कथामा पनि जिज्ञासुयुक्त घटनाको चित्रणले कथानकमा सौन्दर्य तथा आकर्षण थपेर पाठकीय अभिरूचि सिर्जना गर्ने सामर्थ्य पाइन्छ । उत्तरवर्ती चरणका धेरैजसो कथाहरूमा कथाकारले बिचबिचमा कौतूहल जगाउने वाक्य र वाक्यांश पनि प्रयोग गरेका छन् । कतिपय कथामा भने जटिलता र चरम खण्डलाई कथाको प्रारम्भ भागमा नै ल्याएर कथानकको विकास गरिएको । कथाको सहभागी, स्थान, घटना तथा समयको चिनारी गराएपछि आकस्मिक घटना वा परिस्थितिका कारण नयाँ समस्या पैदा भई सहभागी, परिस्थिति आदिका बिचमा सङ्घर्षको थालनी भएको देखिन्छ । पात्र-पात्रबिच, व्यक्ति-समाजबिच बाह्य द्वन्द्व देखाइएका कथा पनि धेरै नै सङ्ख्यामा रहेका छन् । यस खालका कथाहरूमा

सामान्यतया दुई विरोधी शक्ति, पक्ष र तत्वहरूको प्रचुर मात्रामा संलग्नता तथा उपस्थिति गराई सङ्कट, वैषम्य, सङ्घर्ष, विरोध, तनावको सृजना गरिएको पाइन्छ । चरित्रको आफ्नै मनभित्रको मनोद्वन्द्व प्रस्तुत गरिएका कथा पनि धेरै नै छन् । कथाहरू अनेक पीडा, समस्या भोग्दै र विभिन्न सङ्कटावस्थाहरू पार गर्दै चरमसम्म पुगेका छन् । कथाहरूमा अनेक नयाँनयाँ समस्याहरू आउनाका साथै चारित्रिक परिवर्तन पनि देखापर्दै गएको पाइन्छ भने सङ्कटावस्थाहरूसँगै कथानक पनि अगाडि बढेको देखिन्छ । यिनै विभिन्न सङ्कटावस्थाहरूले पाठकमा औत्सुक्य पैदा गरी कथातिर आकर्षित गर्ने सामर्थ्य राखेको छ । सहभागीलाई निर्णायक मोड वा चरममा पुऱ्याएको पाइन्छ ।

उखानटुक्का

लोकजीवनमा चलिआएका सारपूर्ण, सूत्रात्मक र अभिव्यञ्जनात्मक अभिव्यक्तिलाई उखानटुक्का भनिन्छ । भाषिक अभिव्यक्तिलाई सटीक, प्रभावपूर्ण तथा तीखो बनाउनका लागि मानिसले उखानटुक्कालाई उपयोग गरेको हुन्छ । उत्तरवर्ती नेपाली कथामा पनि उखान र टुक्काका विविध रूपहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । कथामा घुमाउरो भाषामा भन्नु पर्ने कुरालाई संक्षिप्त रूपले रसिलो, मीठो र चिटिक्क पारी तीक्ष्ण र सङ्क्षिप्त अभिव्यक्तिका लागि उखानको प्रयोग भएको पाइन्छ । रमेश विकलको 'यतिखेर ऊ दुर्गा बनेर निस्किएकी थिई' कथाबाट केही उदाहरण यस्ता छन् : *"काम छैन काज छैन खाने बेलामा लाज छैन", "ढुङ्गो भर माटो, माटो भर ढुङ्गो", "डाँडामाथिको जुन"* (पृ.२९) । यस किसिमको प्रयोगले कथाको भाषालाई झर्रो र लाक्षणिक रूप प्रदान गरेको छ । राममणि पोखे्रलको अमरमानको बर्हिगमन कथासङ्ग्रहमा रहेको 'शोषणको एउटा रूप' कथामा प्रयोग भएको *'कालो अक्षर भैँसी बराबर'* (पृ.३६), 'रिसको भूमरीमा मान्छे' कथामा प्रयोग भएको *'हगि सको दैलो देख्यो'* (पृ.७३), आधुनिक नेपाली कथा भाग ३ मा सङ्गृहीत इस्मालीको 'माछो माछो, भ्यागुतो' (पृ. १८६) मा *'माछो माछो, भ्यागुतो'* जस्ता उखानटुक्काले कथाको भाषिक प्रयोगमा सौन्दर्य थपेको छ । उत्तरवर्ती नेपाली कथामा उखान र टुक्काका प्रयोगले कथाको भाषालाई खरो, सङ्क्षिप्त र व्यङ्ग्यपूर्ण पनि बनाएको छ ।

शीर्षक

शीर्षकलाई कथाको प्रथम आकर्षण मानिन्छ । यो जति ध्वन्यात्मक र सङ्केतात्मक हुन्छ, कथाको आकर्षण त्यति बढ्छ । शीर्षकले कथा पठनमा रूचि जागृत गर्दछ । शीर्षक चयन संवेदनशील कला हो । कथामा दिइएको शीर्षकले कथाको मूल कथ्यलाई व्यक्त गर्न सक्नुपर्दछ । शीर्षकले कथाको गूढ अन्तर्विषयलाई प्रतिविम्बित गर्न सक्नुपर्दछ । शीर्षक सुन्दर, मिठो, आकर्षक, मौलिक र रोचक पनि हुनुपर्दछ (श्रेष्ठ, २०६६, पृ. ४६) । उत्तरवर्ती नेपाली कथामा पनि विभिन्न कथाका शीर्षक हेर्दा कमभन्दा कम शब्द वा पदावलीमा सुरूमै पाठकमा एउटा मिठो प्रभाव दिने सक्ने विशेषता पाइन्छ । इन्द्रकुमार श्रेष्ठ 'सरित' को 'झाँकी', चंकी श्रेष्ठको 'सहरमा आगो', रोशन थापा 'नीरव' को 'एकल' तेजप्रकाश श्रेष्ठको 'गन्तव्य', विष्णु रिजालको 'चन्द्रग्रहण', एस्पी कोइरालाको 'कटुवाल्नी बजै', राजेन्द्र पुडासैनीको

'प्रसवपीडा', वनमाली निराकारको 'दुर्भाग्यको रूवाइ', माधव सयपत्रीको 'प्रतिविम्ब' जस्ता पद वा पदावलीको चयनले शीर्षक अर्थपूर्ण, सारगर्भित, सान्दर्भिक, र औचित्यपूर्ण बनेको छ । माया ठकुरीको 'युद्ध', कुमार नगरकोटीको 'खप्पर', लक्ष्मणप्रसाद गौतमको 'ऊहापोह' जलेश्वरी श्रेष्ठको 'मुर्दा दृष्टि', अमर न्यौपानेको 'पानीको घाम', नीलम कार्की निहारिकाको 'सेतो भात', बेन्जु शर्माको 'परिभाषित प्रेम', भुवन ढुङ्गानाको 'धर्मविम्ब', रामलाल जोशीको 'ऐना', ऋषिराज बरालको 'खत्री बालाई आजभोलि निद्रा लाग्दैन', इस्मालीको 'माछो माछो भ्यागुतो' रमेश विकलको 'ऊ यतिखेर ऊ दुर्गा बनेर निस्किएकी थिई', किशोर पहाडीको 'आतङ्कको आँसु', सरस्वती शर्माको 'विक्षिप्तता' आदि शीर्षकका कथाहरूमा शीर्षकले नै कथाको निष्कर्ष पनि सङ्केतित गरेको हुँदा पाठकलाई किन, कसरी कसले जस्ता विविध जिज्ञासा र चाँसोका साथ कथाप्रति आकर्षित पारेर पढ्नमा प्रेरित गर्ने शक्ति छ । हरिहर खनालको 'प्रतापपुरको छातीमा रगतको छिर्का', प्रदीप नेपालको 'रातो ओडारको फूल', दिलीप शाहको 'लोकतान्त्रिक फल', राजाबाबु श्रेष्ठको 'यमलोकमा सहिदहरू' आदि कथाका शीर्षकमा कथाको मर्मको सार, ध्वनि वा सङ्केत बीजाणु रूपमा रहेको पाइन्छ । यसरी अधिकांश उत्तरवर्ती नेपाली कथाको शीर्षक आकर्षक, छरितो र कथाको मर्म सापेक्ष छ ।

निष्कर्ष

उत्तरवर्ती नेपाली कथाका भाषा सरल, सहज, प्रकृतिको रहेको छ । छोटालामा दुवैखाले वाक्य र अनुच्छेदको प्रयोगले छ कथा बोधगम्य र सम्प्रेषणीय बनेको छ । कथामा प्रयोग भएका शब्द, वाक्यका अर्थ र प्रसङ्गबिचको आपसी सम्बन्ध अभिधेयार्थ स्तरकै रहेको छ । कथ्य भाषाको प्रयोग तथा स्थानीय भाषिकाको प्रयोगले कथाका संवादहरू आकर्षक र विश्वसनीय बनेका छन् । अधिकांश कथामा प्रयुक्त भाषा गाउँ, ठाउँ, समय, समाज, संस्कार, संस्कृतिसम्बद्ध पात्रका देखाइ, भोगाइ र सुनाइसँग सम्बन्धित अनुभूति नै बढी सघन भएर प्रस्तुत भएका छन् । यसले कथा वस्तुपरक, तटस्थ, स्वाभाविक, विश्वसनीय, आकर्षक र संवेद्य बनेको छ र यसले कथालाई जीवन्त र आकर्षक बनाउनमा सहयोग पुर्‍याएको छ । विम्ब, अलङ्कार, प्रतीक, व्यङ्ग्य, उखानटुक्का आदि तत्वको प्रयोगले कथाको कलामूल्यको सौन्दर्य बढाएको छ । पात्रको स्तर र परिवेश अनुरूपको भाषाशैलीले कथाको विषय र घटनालाई आकर्षक रूचिपूर्ण बनाएको छ । विचार, भाव, सन्देशलाई अभिव्यक्त गर्ने भाषिक कुशलताले पठनीय र सुन्दर बनेका उत्तरवर्ती नेपाली कथाहरूमा पाठकलाई गतिशील, आशावादी, सङ्घर्षशील, सामूहिक र रचनात्मक बन्न प्रेरित गर्ने सामर्थ्य पाइन्छ । कथाकारमा रहेको जीवन अनुभवसँगसँगै समाजमा देखिएका विभिन्नखाले विकृति, विसङ्गति, विभेद, असमानता, पीडा, समस्या, चुनौतीहरूप्रति पाठकलाई सचेत गराउँदै वैयक्तिक स्वार्थका सट्टा सामूहिक भावना अभिव्यञ्जित भएका धेरैजसो उत्तरवर्ती नेपाली कथाहरूको भाषा सुन्दर भविष्य प्राप्तिका लागि परिवर्तनधर्मी चेतनाको सम्प्रेषण गर्न सक्ने सामर्थ्य भएको र नागरिकहितसँग जोडिएको छ । भाषाका अनेकौँ कलात्मक प्रयोग सहित कथामा अभिव्यक्त जीवन, समाज, वस्तु यथार्थ, गति, सङ्घर्षका उहापोहहरूले अधिकांश उत्तरवर्ती नेपाली कथाहरू सपाट र चित्रहीन बन्नबाट जोगिँदै कलात्मक, संवेद्य, चित्ताकर्षक र सौन्दर्यमय बन्न पुगेका छन् ।

कृतज्ञता

प्रस्तुत अध्ययन कार्य विश्वविद्यालय अनुदान आयोग, सानोठिमी, भक्तपुरको लघुअनुसन्धान अनुदानमा आधारित रहेर तयार पारिएको हुँदा आयोगप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

सन्दर्भसूची

इस्माली, (२०५५), "बहुजनको बुझाइ", कलम, वर्ष ६, अङ्क ३, जेठ-साउन पृ. ७२-७४ ।

इस्माली र गौतम, लक्ष्मणप्रसाद, सम्पा. (२०७२), *प्रज्ञा आधुनिक नेपाली कथा,* काठमाडौँ : नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।

उपाध्याय, केशवप्रसाद (२०६७), *साहित्य-प्रकाश,* सातौँ संस्क. ललितपुर : साझा प्रकाशन ।

एटम, नेत्र (२०७४), *सङ्क्षिप्त साहित्यिक शब्दकोश,* काठमाडौँ : नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।

कार्की, पुण्य (२०६२), *मध्यरातमा,* काठमाडौँ : विवेक सिर्जनशील प्रकाशन प्रा. लि. ।

गजुरेल, सी.पी. (२०६०), *प्रतिरोध,* काठमाडौँ : प्रगतिशील अध्ययन केन्द्र ।

गिरी, आन्विका (२०७४), *कम्युनिस्ट,* दो.सं. काठमाडौँ : साङ्ग्रिला पुस्तक प्रा.लि. ।

गिरी, शान्तिमाया (२०७५), *आधुनिक नेपाली कथामा अभिघात,* काठमाडौँ : शब्दार्थ प्रकाशन ।

गौतम, लक्ष्मणप्रसाद, सम्पा. (२०६३), *समकालीन नेपाली द्वन्द्वकथा,* काठमाडौँ : पैरवी प्रकाशन ।

चञ्चल, विश्वम्भर (२०६१), "बन्दुकको भाषा हुँदैन", *गरिमा,* वर्ष २२, अङ्क १०, असोज पृ. ३२-३८ ।

ढकाल, घनश्याम (२०५५), *आजको महाभारत,* पोखरा : विजय ढकाल ।

थापा, मोहनहिमांशु (२०६६), *साहित्य परिचय,* ललितपुर : साझा प्रकाशन ।

दुःखी, हीरमणि (२०६८), *युद्धका कथाहरू,* ललितपुर : साझा प्रकाशन ।

नेपाल, घनश्याम (सन् २००५), *आख्यानका कुरा,* सिलगढी : एकता बुक हाउस प्रा.लि. ।

पाण्डे, नयनराज (२०६९),*चकलेट,* काठमाडौँ : साङ्ग्रिला पुस्तक प्रा.लि ।

बराल, कृष्णहरि (२०६९), *कथा सिद्धान्त,* काठमाडौँ : एकता बुक्स ।

बराल, ऋषिराज (२०५४), *वनमान्छेको कथा,* काठमाडौँ : चिन्तन प्रकाशन प्रा.लि. ।

बराल, ऋषिराज (२०६५), "क्यान्टोनमेन्ट नम्बर ३७३०", *मधुपर्क,* वर्ष ४१, अङ्क ११, चैत पृ. ३५-३७ ।

भट्टराई, गोविन्दराज र विष्णुविभु घिमिरे, सम्पा. (२०६३), *द्वन्द्व र युद्धका कथा,* काठमाडौँ : गोविन्दराज भट्टराई ।

ला काप्रा, डोमिनिक (२००१), *राइटिङ हिस्ट्री, राइटिङ ट्रमा,* बाल्टीमोर : द जोन हप्किन्स युपी ।

विभास, नवीन (२०५७), *आधा बाटो हिँडेपछि,* दाङ : अतिरिक्त प्रकाशन ।

शर्मा, मोहनराज र लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद (२०६७), *पूर्वीय र पाश्चात्य साहित्य सिद्धान्त,* काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

शर्मा, हरिप्रसाद (२०६७), *कथाको सिद्धान्त र विवेचन,* ललितपुर : साझा प्रकाशन ।

शर्मा, सरस्वती (२०६३), 'विक्षिप्तता', *समकालीन नेपाली द्वन्द्वकथा,* सम्पा. लक्ष्मणप्रसाद गौतम, काठमाडौँ : पैरवी प्रकाशन, पृपृ. १९५-१९८ ।

शाह, महेशविक्रम (२०५९), *सिपाहीकी स्वास्नी,* काठमाडौँ : समग्र प्रकाशन ।

शाह, महेशविक्रम (२०६५), *काठमाडौँमा कामरेड,* काठमाडौँ : समग्र प्रकाशन प्रा.लि. ।

शाह, महेशविक्रम (२०६६), *छापामारको छोरो,* छैटौँ संस्क., काठमाडौँ : साझा प्रकाशन ।

शाह, महेशविक्रम (२०७४), *भुइँखाट,* काठमाडौं : फाइनप्रिन्ट बुक्स ।

श्रेष्ठ, दयाराम (२०६६), *अभिनव कथाशास्त्र,* काठमाडौँ : पलुवा प्रकाशन प्रा.लि. ।

सङ्ग्रौला, खगेन्द्र (२०५९), "गाउँतिरको एउटा कथा", *वेदना,* वर्ष २९, अङ्क २, माघ पृपृ. ६-१४ ।

Volume 2, Issue 1, 95-106
DOI: https://doi.org/10.3126/tmj.v2i1.53231

"टाइपिस्ट" कथामा लैङ्गिकता

शिवशरण ज्ञवाली[1]

Received: August 2022 **Revised:** Sept 2022 **Accepted:** Jan 2023

लेखसार

प्रस्तुत आलेख भवानी भिक्षुको 'टाइपिस्ट' कथाको लैङ्गिक विश्लेषणमा आधारित रहेको छ । यो कथामा लैङ्गिक प्रतिनिधित्वको हिसाबले हेर्दा सात पुरूष र चार महिला पात्र भए पनि भूमिकाका हिसाबले महिला प्रमुख, नेतृत्वदायी हैसियतमा देखिन्छन् । यौनिक अभिमुखीकरणका कोणबाट हेर्दा यो नारी यौन मनोविज्ञानमा आधारित कथा हो । प्रमुख नारी पात्र शान्तिको अवचेतनमा रहेको यौनभावना जागृत भएपछि त्यसको परिपूर्तिको अभावमा परेको आघातलाई यसमा देखाइएको छ । लैङ्गिक रूढिप्रकारका हिसाबले विश्लेषण गर्दा यो कथाका नारी पात्रहरू आधुनिक छन्, आफैमा सक्षम छन् । आर्थिक हिसाबले बलिया रहेका देखिन्छन् । धर्म, परम्परालाई यिनीहरूले चुनौती दिएका छन् । परिचयका हिसाबले यिनीहरू दुवै कर्मचारी हुन् । आफ्नो अलग परिचय निर्माण गर्न सफल छन् । तसर्थ यो कथा लैङ्गिकताका दृष्टिकोणले महत्त्वपूर्ण प्राप्ति बन्न पुगेको छ । लेख पुस्तकालयीय अध्ययनमा आधारित छ ।

शब्दकुञ्जी : *चेतन, अवचेतन, जैविक, लैङ्गिक, कामप्रतीक, इलेक्ट्रा ग्रन्थी, इडिपस ग्रन्थी ।*

विषय परिचय

भवानी भिक्षु (वि.सं. १९७१-२०३८) मनोवैज्ञानिक कथाकार हुन् । उनको मनोविज्ञान स्वच्छन्दतावादसँग निकट रहेको पाइन्छ । भिक्षुका गुनकेसरी (२०१७), मैयाँसाहेव (२०१७), आवर्त (२०२४) र अवान्तर (२०३४) गरेर चार कथा सङ्ग्रहहरू प्रकाशित छन् । उल्लेखित कथासङ्ग्रहमा सङ्कलित विभिन्न चर्चित कथाहरूमध्ये 'टाइपिस्ट' पनि एक हो ।

1 Mr. Gyawali teaches at Dhaulagiri Multiple Campus, Baglung. Email: shiva.gyawali@hotmail.com

यो आलेखमा 'टाइपिस्ट' कथाको लैङ्गिक कोणबाट विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ । यो कथा यौनमनोविज्ञानमा आधारित छ । मनोविज्ञान पनि स्वच्छन्दतावादी यौनमनोविज्ञान हो । शान्ति यस कथाकी प्रमुख पात्र हो । ऊ कुनै सरकारी कार्यालयकी टाइपिस्ट हो । उसकै केन्द्रीयतामा कथानकले गति लिएको छ । सहायक पात्रका रूपमा शान्तिकी साथी मीना आएकी छ । बोलक्कड र चञ्चला नारीका रूपमा आएकी उसले शान्तिको अवचेतन मनमा सुषुप्त अवस्थामा रहेको यौन चाहनालाई जागृत गराइदिएकी छ । बाहिरबाट हेर्दा निकै सुमधुर देखिने र कसिलो देखिने दाम्पत्यमा पनि यौन असन्तुष्टिका चिराहरू भेटिन्छन् भन्ने कुराको पुष्टि कथामा शान्ति र युवकका बिचको अव्यक्त सम्बन्धबाट देखाइएको छ । विवाहित हुँदाहुँदै पनि शान्तिको अवचेतनमा युवकले स्थान लिन सफल भएको छ । जब युवक विवाहित हो, उसकी श्रीमती छ भन्ने थाहा हुन्छ तब शान्तिको मनमा आघात पर्छ । त्यसपछि ऊ श्रीमान्को छातीमा मुन्टो राखेर घुक्कघुक्क रोएकी छ । यही कथावस्तु 'टाइपिस्ट' कथाको रहेको छ । यही कथाको लैङ्गिकताको मानदण्डका आधारमा यहाँ विश्लेषण गरिएको छ ।

समस्या र उद्देश्य

प्रमुख आलेख भवानी भिक्षुको 'टाइपिस्ट' कथामा लैङ्गिकताको के कस्तो प्रयोग गरिएको छ भन्ने मूल समस्यामा आधारित रहेको छ । त्यसक्रममा लैङ्गिक प्रतिनिधित्व, यौनिक अभिमुखीकरण, लैङ्गिक रूढिप्रकार, लैङ्गिक परिचय, लैङ्गिक भाषा जस्ता कुराहरू कथामा के कसरी आएका छन् भन्ने विषयलाई समस्याका रूपमा लिइएको छ । तसर्थ प्रस्तुत कथामा लैङ्गिकता खोजी गर्नु नै यो आलेखको मुख्य उद्देश्य रहेको छ ।

सैद्धान्तिक पृष्ठभूमि

पुरूष र महिलाका जैविक र लैङ्गिक भूमिका हुन्छन् । पुरूषको दाह्री आउनु, वीर्य उत्पादन गर्नु आदि र महिलामा स्तनको विकास हुनु, बच्चा उत्पादन गर्नु आदि जैविकताकै कारणले गर्दा हो । तर लैङ्गिक भूमिकाहरू भने पुरूष र महिलाका फरक फरक हुन्छन् । यो कुनै शरीर वा जैविक तत्त्वका कारणले नभएर सामाजिक सांस्कृतिक कारणबाट निर्माण हुन्छ । त्यसकारण यौनिकतालाई जैविक र लैङ्गिकतालाई निर्मित रूपमा चिनाउन सकिन्छ ।

अब स्वाभाविक प्रश्न उठ्छ लैङ्गिकतालाई कसरी चिनाउने ? लैङ्गिकता महिला र पुरूषको अवस्था, वर्चस्व, भूमिका, आनीबानी, यौनिकता, विभेद, रूढिप्रकार आदिबाट निर्देशित हुन्छ (लिन्डेसी, २०११, पृ. २०) । लैङ्गिकता भनेको भूमिका, बानी व्यवहार, क्रियाकलाप, गुणसँग सम्बन्धित कुरा हो (अल्मी, २०१६, पृ. २४७) सम्बन्धित हुन्छ । उल्लिखित भनाइले सामाजिक राजनीतिक अवस्था, चालचलन, बानी व्यवहार, गतिविधि, यौन क्रियाकलाप आदिबाट लैङ्गिकता निर्धारण हुने कुरालाई सङ्केत गर्दछ ।

त्यसो त नेपाली समालोचनाका क्षेत्रमा पनि लैङ्गिक समालोचनाका बारेमा चर्चा परिचर्चा भएको पाइन्छ । यसक्रममा यौनिक अभिमुखीकरण, लैङ्गिक प्रतिनिधित्व, लैङ्गिक परिचय, लैङ्गिक भूमिका, लैङ्गिक पृथकता, लैङ्गिक रूढिप्रकार, लैङ्गिक विभेद, लैङ्गिक समता, लैङ्गिक शक्तिका आधारमा कृतिको विश्लेषण गर्नुपर्छ भन्ने मान्यता पनि छ (सुवेदी, २०७३, पृ. २१६) । यस्तै लैङ्गिक रूढिप्रकार, परिचय, भूमिका, भाषा, समलैङ्गिकता, संदिग्धता (उप्रेती, २०६८, पृपृ. २३४-२५२) आदिका आधारमा कृतिको विश्लेषण गरिएको पनि पाइन्छ । प्रस्तुत आलेखमा यौनिक अभिमुखीकरण, लैङ्गिक प्रतिनिधित्व, रूढिप्रकार, भूमिका र परिचयलाई आधारमा 'टाइपिस्ट' कथाको विश्लेषण गरिएको छ ।

यौनिक अभिमुखीकरण

यौनिक अभिमुखीकरण भनेको यौन मनोविज्ञानसँग सम्बन्धित कुरा हो । यौनिक अभिमुखीकरणले व्यक्तिको यौन वा आकर्षणसम्बन्धी भावना, व्यवहार र यौनजन्य गतिविधिको आदानप्रदान गर्ने कार्यलाई बुझाउँछ । तसर्थ यौनिक अभिमुखीकरणको अपेक्षा त प्रेम वा यौनजन्य कार्यकलापमा पुरूष र महिलाको समान हिस्सा खोज्नु नै हो । तर परम्परागत रूढिवादी मान्यताले उनीहरूलाई उपभोग्य वस्तु ठान्दै सन्तान उत्पादनका मेसिनका रूपमा चित्रण गर्दछ । यसर्थ पुरूषको यौनतृप्तिको कोणबाट महिलाहरूको आनीबानी, शारीरिक बनावट, सौन्दर्य आदिको चित्रण लेखनमा गरिएको हुनसक्छ । यसक्रममा महिलाका आन्तरिक र बाह्य गुणहरू, आकृति, शील, सौन्दर्यलाई वेवास्ता गर्दै...केवल यौनिक वस्तु र उपभोग्य वस्तुका रूपमा मात्रै (सुवेदी, २०७३, पृ. ३१८) चित्रण गरिएको हुनसक्छ । लैङ्गिकताले पुरूष महिलाको यौनिक अभिमुखीकरणमा भएको सहभागिताको अध्ययन गर्दछ ।

यौनिक अभिमुखीकरणलाई फ्रायडीय मान्यताबाट पनि हेर्नुपर्ने हुन्छ । फ्रायडले मनलाई चेतन, अर्धचेतन र अवचेतन गरेर तीन तहमा बाँडेका छन् । उनका अनुसार अवचेतन मनमा रहेको कामवृत्ति (रतिराग, यौन वा सेक्स) नै प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष सिर्जनाको स्रोत हो (त्रिपाठी, २०३०, पृ. १८०) । यसले कला साहित्यलाई यसर्थ रचनामा अवचेतन मनका कामवृत्तिहरू आएका हुन्छन् । कामवृत्तिहरू प्रेमप्रणय, यौन आदि रचनामा कसरी अभिव्यक्त भएका छन् भन्ने यसमा हेरिन्छ ।

फ्रायडले चेतन मनलाई सामाजिक मन भनेका छन् । यो समाजका आचारव्यवहार, विधि नियमसँग सम्बन्धित हुन्छ । 'अवचेतन मन भनको सामाजिक मनद्वारा दबाइएका दमित इच्छा आकाङ्क्षाहरूको भण्डार हो । त्यस्ता इच्छा आकांक्षा भनेका यौनभावना वा कामवासनासँग सम्बन्धित हुन्छ । त्यस्ता दमित भावनाहरूबाट मनोग्रन्थिको निर्माण हुन्छ र यही मनोग्रन्थिबाट कला साहित्यको सिर्जना हुन्छ । फ्रायडले साहित्यकार कलाकारले अवचेतन मनका इच्छा आकांक्षालाई कामप्रतीकका रूपमा अभिव्यक्त गर्दछ । साहित्यिक सिर्जना भनेको त्यही कामप्रतीकको पुनर्निर्माण हो' (शर्मा र लुँइटेल, २०६१, पृ. १७३) । यसबाट कला साहित्य भनेको अवचेतन मनको प्रतीकात्मक अभिव्यक्ति हो भन्ने मान्यता फ्रायडको रहेको देखिन्छ । फ्रायडले छोरीको बाबुसँग र छोराको आमासँग प्रणय सम्बन्ध रहन्छ भन्ने मान्यता पनि राखे ।

छोरीको बाबुसँगको प्रणय सम्बन्धलाई उनले इलेक्ट्रा गन्थि रूपमा चिनाए भने छोराको आमासँगको प्रणय सम्बन्धलाई इडिपस ग्रन्थिका रूपमा चिनाएका छन् ।

फ्रायडको अवचेतन मनसम्बन्धी अवधारणालाई उत्तरवर्ती एडलर, युङ्ले पनि थप व्याख्या गरेका छन् । एडलरले मानिसमा कुनै न कुनै हीनत्व भावना हुन्छ, त्यही हीन भावनाको क्षतिपूर्ति कला साहित्यका रूपमा गरिन्छ भन्ने मान्यता राखे भने युङ्ले आदिम मनोवृत्तिको अभिव्यक्तिका रूपमा कला साहित्यलाई लिए । उनले सामूहिक अवचेतनको मान्यता ल्याए । यौनिक अभिमुखीकरणमा यिनै मान्यताका आधारमा व्याख्या विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

लैङ्गिक प्रतिनिधित्व

लैङ्गिक प्रतिनिधित्वले रचनामा पुरूष र महिलाको उपस्थितिको सङ्ख्या र गुणलाई जनाउँछ । के कति पुरूष र महिला पात्रहरू प्रयोग गरिएका छन् भन्ने कुरा पनि यसमा अध्ययन गरिन्छ । साथै पुरूष र महिलाहरू बीचका समानता असमानताको अवस्था यसले पर्गेल्छ । यस्तै नेतृत्वदायी तहमा पुरूष वर्चस्व छ वा महिलाहरू पनि आएका छन् भन्ने कुराको पनि खोजी गर्दछ । पुरूष र महिलाहरूको क्रियाशीलताको पक्ष पनि विश्लेषणको आधार बन्न सक्दछ । वर्गीय हिसाबले कुन वर्गका पुरूष महिलाहरू आएका छन् भन्ने पनि हेर्न सकिन्छ ।

सन् १९७० को दशकसम्म केही सञ्चार माध्यममा पुरूषहरू सक्रिय देखिन्थे भने महिलाहरू निस्क्रिय देखिन्थे । पुरूषहरूलाई साहसिक, सक्रिय, इतिहास बनाउनेका रूपमा देखाइन्थ्यो भने महिलाहरूलाई कमजोर, अप्रभावकारी, निस्क्रिय, परनिर्भर, हाँसोका पात्रका रूपमा चित्रण गरिन्थ्यो (गाउन्लेट, २००८, पृ. ४७) तर सन् १९९० का दशकमा आइपुग्दा यो अवस्थामा थोरै परिवर्तन आयो । महिला र पुरूषको समान हैसियत र महिलाहरूलाई नयाँ भूमिकामा प्रतिनिधित्व गराउन थालियो (ऐजन, ६३) । अब आदर्श गृहिणीको मात्रै चित्रण हुन छाड्यो बरू घर पनि सम्हालेर श्रीमान् सँगसँगै काम गर्न सक्ने क्षमतावान् महिलाहरूका गाथाहरू पनि लेख्न थालियो । त्यसकारण लैङ्गिकताले के कसरी कृतिमा पुरूष महिलाको प्रतिनिधित्व भएको छ भन्ने कुराको पनि विश्लेषण गर्दछ ।

लैङ्गिक रूढिप्रकार

परम्परागत रूपमा के विश्वास गरिन्छ भने महिलाहरू भावुक, कमजोर, कायर, कोमल, निस्क्रिय हुन्छन् भने पुरूषहरू साहसी, बलिया, निडर, सक्रिय, पराक्रमी हुन्छन् । यस्तै परम्परा, धर्म, संस्कृतिको रक्षा गर्ने काम महिलाको मानिन्छ भने पुरूषहरूले आधुनिक मान्यतालाई अँगालेका हुन्छन् भन्ने मान्यता पनि पाइन्छ (उप्रेती, २०६८, पृ. २३४) । तर पुरूष महिला दुवैले यस्ता मान्यताहरूलाई नाघेका प्रशस्त उदाहरणहरू पाइन्छन् ।

यस्तै महिलाहरूले घरायसी काम गरेका हुन्छन् भने पुरूषहरूले प्रायः गरेर घर बाहिरका कामहरू गर्दछन् । महिलाभन्दा पुरूषहरूले बढी जिम्मेवारी वहन गरेको हुनुपर्छ भन्ने पनि पाइन्छ । बच्चाको स्याहार सुसार गर्ने, कपडा धुने, श्रीमान्का लागि खाना तयार गरिदिने जस्ता घरायसी काममा महिलाहरू सीमित गरिएका हुन्छन् भने पुरूषहरूले राजनीतिक, समाज, शिक्षा, व्यापार, उद्योगधन्दा आदि क्षेत्रमा काम गरेका हुन्छन् ।

नारीवादी आन्दोलनका क्षेत्रमा सन् १९६३ मा ब्रेटी फाइडनको ए फेमिन मिस्टिकलाई महत्त्वपूर्ण कृति मानिन्छ । त्यतिबेलासम्म पत्रपत्रिकामा पश्चिमा समाजमा एक वा दुई बच्चासहितकी गृहणीलाई आदर्श नारीका रूपमा चित्रण गरिन्थ्यो (लिन्डेसी, २०११, पृ. ३७०) । यसले महिलाहरूका आमाका रूपमा मात्रै सीमित गर्दथ्यो । बालबच्चाको स्याहार गर्नु, उनीहरूलाई हुर्काउनु, श्रीमान्का लागि खाना बनाउनु तथा पोसाक तयार गरिदिनु, बालबच्चालाई स्कुल पुऱ्याउनु र ल्याउनु, श्रीमान्सँग सहवासका लागि तयार हुनु आदि आदि काम महिलाहरूका थिए । पुरूषहरू स्वतन्त्र थिए । कुनै पनि काममा पुरूषहरूको सक्रिय भूमिका हुन्थ्यो भने महिलाहरू निस्क्रिय हुनुपर्ने बाध्यता थियो । सन् १९७० को दशकसम्म पनि सञ्चार माध्यममा पुरूषहरूको सक्रियता देखिन्थ्यो भने महिलाहरू सहायक भूमिकामा आउँथे । पुरूषहरूलाई साहसिक, सक्रिय, इतिहास निर्माताका रूपमा देखाइन्थ्यो भने महिलाहरूलाई कमजोर, भावुक, पीडित, अप्रभावकारी, हास्य पात्रका रूपमा चित्रण गरिन्थ्यो (गाउन्टलेट, २००८, पृ. ४७) यसरी महिलाहरूलाई परम्परागत रूढ मान्यतामा नै सीमित पार्न खोजिन्थ्यो । लैङ्गिक अध्ययनमा रूढिप्रकार कसरी आएको छ भन्ने अध्ययन विश्लेषण गरिन्छ ।

लैङ्गिक परिचय

लैङ्गिक परिचयका बारेमा तात्विकतावादी र निर्माणवादीका फरक फरक मत रहेका छन् । तात्विकतावादीहरूले 'मानिसको परिचय केही तात्विक, प्रकृतिप्रदत, अपरिवर्तनशील गुण वा विशेषतासँग जोडिएको हुन्छ' भन्ने मान्यता राख्छन् भने निर्माणवादीहरूले 'त्यस्तो परिचय ऐतिहासिक, सामाजिक तथा राजनीतिक मान्यताबाट निर्मित हुन्छ' भन्ने मान्यता राख्छन् (उप्रेती, २०६८, पृपृ. २७७-२७८) । तात्विकतावादी र निर्माणवादीका जेजस्ता तर्क भए पनि महिला र पुरूषका अलग अगल परिचयको विश्लेषण लैङ्गिक समालोचनामा गरिन्छ ।

घरबाट बाहिर निस्किएका महिलाहरूले पनि पुरूषहरूभन्दा आफ्नो अगल पहिचान निर्माण गरेका हुन्छन् । चाहे त्यो कपालको कुरा नै होस् चाहे सिँगारपटारको कुरा होस्, तमाम कुराहरूमा महिला र पुरूषले अलग अलग परिचय निर्माण गर्ने प्रयत्न गरेका हुन्छ । कपाल छोटो काट्दा वा सिंगारपटार नगर्दा पुरूषका अघि आफ्नो अलग परिचय नहुने महिलाहरूले ठान्न सक्छन् । त्यसकारणले गर्दा उनीहरू कपाल लामो पाल्ने र सिंगारपटार गर्ने गर्दछन् भने पुरूषहरूले दारी सफाचट काट्छन् अनि कपाल छोटो राख्छन् । महिलाहरू पुरूषबाट भिन्न देखिन र पुरूषहरू महिलाबाट भिन्न देखिन यस्ता

गतिविधिहरू गर्ने गर्दछन् । यस्ता कुराहरू भनेका यिनीहरूका परिचयसँग सम्बन्धित कुरा हुन् । आफ्नो सिप र क्षमताका आधारमा पुरूष र महिलाका परिचय निर्माण भएको हुनसक्छ । यसरी परिचय निर्माणका क्रममा कतिपयले आफ्ना पूर्ववर्तीहरूको अनुकरण गरेर आफ्नो परिचय बनाउने गर्दछन् भने कतिपयले नवीन मान्यतामा आफ्नो परिचय निर्माण गर्दछन् । परिचयमा पुरूष, महिला, समलिङ्गी, संदिग्धहरू पनि आएका हुन्छन् । लैङ्गिक अध्ययनले परिचयको पनि खोजी गर्दछ ।

लैङ्गिक भाषा

भाषा प्रयोगमा पनि पुरूष र महिलामा भिन्नता रहेको पाइन्छ । लैङ्गिक भाषाका बारेमा पनि तात्विकवादी र निर्माणवादीहरूको फरकफरक मत छ । तात्विकवादीहरूले महिलाहरूको भाषा तरल, उनीहरूका प्रजनन् अङ्गसँग सम्बन्धित भएको, पुरूषको लैङ्गिक एकाधिकारमा भाषिक रूपले हस्तक्षेप गर्न सक्ने खालको हुनुपर्छ (अधिकारी, २०६९, पृ. ५५) भन्ने मान्यता राख्छन् भने निर्माणवादीहरूले पुरूष र महिलाको भाषाको निर्धारण ऊ हुर्केबढेको परिवेशले गर्दछ (उप्रेती, २०६८, पृ. २४३) भन्ने मान्यता राख्दछन् । तसर्थ निर्माणवादीहरूका विचारमा महिला र पुरूषको भाषामा अन्तर हुँदैन । समालोचनाका क्षेत्रमा महिला र पुरूषका भाषालाई यी दुवै आधारमा व्याख्या विश्लेषण गरिन्छ । यसैगरी भाषाका अनेक पक्षहरू छन् । महिलाहरू सभ्य वा शिष्ट भाषाको प्रयोग, नरमता, सायद, सम्भवत जस्ता शब्दहरूको प्रयोग, पुच्छ्रे प्रश्नको प्रयोग, वर्णनात्मक प्रकृति भाषाको प्रयोग गर्दछन् भन्ने मान्यता पाइन्छ (लिन्डेसी, २०११, पृ. ८४) । यसबाट पुरुष र महिलाको भाषिक भिन्नता पहिल्याउन सहयोग पुग्दछ । यस्तै लैङ्गिक रूढिप्रकार के रहेको पाइन्छ भने महिलाहरू बढी बोलक्कड, कुरौटे, नरम, आत्मीक र मित्रतापूर्ण सम्बन्ध राख्ने खालको भाषा प्रयोग गर्दछन् पुरूषहरू सार्वजनिक रूपमा खपत हुने, अश्लील प्रकृतिको भाषा प्रयोग गर्दछन् (अल्मी, २०१६, पृ. २५५) । यसलाई पनि विश्लेषणको आधार बनाउन सकिन्छ ।

प्रस्तुत आलेखले यिनै सैद्धान्तिक मानदण्डलाई आफ्नो विश्लेषणको आधार बनाएको छ ।

'टाइपिस्ट' कथामा लैङ्गिकता

'टाइपिस्ट' भवानी भिक्षु यौन मनोविज्ञानमा आधारित कथा हो । कथा स्वच्छन्दतावादी धारामा रहेर लेखिएको छ । कथाकी मुख्य पात्र शान्ति छ भने सहायक पात्रमा मीना आएकी छ । शान्तिको चेतन र अवचेतन मनका बीचको द्वन्द्वले कथालाई गति दिएको छ । कथा शान्तिको स्वच्छन्द चरित्रमा आधारित छ । प्रस्तुत कथाको लैङ्गिक विश्लेषण यहाँ गरिएको छ ।

लैङ्गिक प्रतिनिधित्व

प्रतिनिधित्वअन्तर्गत सङ्ख्यात्मक उपस्थिति र भूमिकागत अवस्थालाई यहाँ विश्लेषण गरिएको छ । 'टाइपिस्ट' कथामा शान्ति, मीना, लोग्ने, सासु, देवर, युवक, होटले ठिटो, युवककी श्रीमती, सेक्रेटरी,

पाले, रामे गरेर जम्माजम्मी एघार पात्रहरू रहेका छन् । तीमध्ये कतिपय पात्रहरू सूच्य पात्रका रूपमा रहेका छन् भने कतिपय पात्रहरू दृश्यमा चलायमान छन् । यो कथाकी मुख्य पात्र शान्ति नै हो । उनकी मानसिक आरोहअवरोहमा कथाले गति लिएको छ । सहायक पात्रका रूपमा मीना आएकी छन् । यिनै दुई पात्रहरूले कथानकलाई गति दिएका छन् । तसर्थ कथानकीय भूमिकाका हिसाबले महिलाको केन्द्रीय भूमिका यो कथामा रहेको पाइन्छ । पात्रहरूमध्ये चार महिला पात्र र सात पुरूष पात्र रहेका छन् । त्यसकारण सङ्ख्यात्मक प्रतिनिधित्व पुरूष बढी भए पनि कथानकीय कार्यव्यापारको दृष्टिकोणले महिलाको उपस्थिति नेतृत्वदायी तहमा भएको देखिन्छ । अधिकांश पुरूष पात्रहरू सूच्य छन् । तिनीहरूले कथानकीय कार्यव्यापार खासै भूमिका खेल्दैनन् ।

भूमिकाका हिसाबले शान्ति कथाको प्रमुख पात्रका रूपमा आएकी छ । उसकै मानसिक आरोहअवरोहमा कथा केन्द्रित छ । सहायक पात्रको रूपमा मीना आएकी छ । पुरूषहरूमा युवक र शान्तिको लोग्ने मात्रै दृश्य भूमिकामा देखापर्छन् । नभए अरू सबै पुरूष पात्रहरू सूच्य रूपमा आएका छन् । यस हिसाबले पनि यो कथाको नेतृत्वमा महिला रहेको देखिन्छ ।

यहाँ आएका महिलाहरू कमजोर छैनन् । उनीहरू पितृसत्तामाथि च'नौती दिन सक्छन् । तसर्थ नेतृत्वदायी हैसियतमै रहेका छन् । आफूहरू नजिक बस्न आउनेलाई उनीहरू हाँसेरै लखेटछन् । त्यसकारण मीना एक ठाउँमा भन्छे, 'हामी आगो पो त, आगो ! थाहा छ ?' बिहे भएपछि श्रीमान्का जुत्ता पुछ्नुपर्ने तर्क शान्तिले गर्दा मीना भन्छे, '...आइमाई सधै माथिल्लो तहका । लोग्ने मानिसले कहिल्यै हेप्न सक्दैन ! लौ त मसँग कसैले बोल्ने हिम्मत गरोस् त !' यसरी भूमिकाका हिसाबले पनि यो कथामा नारीहरू नेतृत्वदायी भूमिकामा रहेको देखिन्छ ।

यौनिक अभिमुखीकरण

'टाइपिस्ट' कथा यौन मनोवैज्ञानिक कथा हो । त्यसकारण यसको विश्लेषण यौनमनोविज्ञानका सिद्धान्तका आधारमा पनि गर्नुपर्ने हुन्छ । कथाकी प्रमुख पात्र शान्ति विवाहित हो भने उसकी साथी मीना अविवाहित हो । विवाहपछि शान्ति घरबाट बाहिर निस्केर टाइपिङ सिक्न जान्छे । टाइपिङ सिक्न जान थाल्दा उसको श्रीमान्को अवचेतन मनमा यौनईर्ष्या जाग्न थाल्छ । 'पत्नीले टाइपिङ सिक्न जान सुरू गरेको बखत उसको मनमा चिसो त अलिकिता परेको थियो' भन्ने भनाइले ऊ श्रीमतीको बाहिर कतै सम्बन्ध बढ्छ कि भनेर डराएको देखिन्छ । तापनि ऊ दुई कारणले गर्दा श्रीमतीलाई टाइपिङ सिक्न जानबाट रोक्न सक्दैन । पहिलो उसलाई यदि शान्तिले टाइपिङ सिकेर जागिर गर्न थाली भने घरखर्च चलाउनका लागि सहयोग पुग्दछ । दोस्रो श्रीमती बाहिर जाँदा राम्री बन्ने र ऊसँग सिनेमा हेर्न जाने पाइने लोभ पनि उसलाई हुन्छ । टाइपिङ सिक्न जान थालेपछि ऊ आफ्नी श्रीमतीलाई अझै राम्री देख्दछ । त्यति मात्रै होइन, श्रीमतीमा आत्मविश्वास वृद्धि भएकोमा पनि ऊ अझ सन्तुष्ट हुन्छ । यसले गर्दा शान्तिको श्रीमान् पनि आफ्नी श्रीमतीको पूर्णताको खोजीमा रहेको देखिन्छ । उसको मनमा कतै न कतै श्रीमती अझ सुन्दर होस् भन्ने चाहना लुकेको देखिन्छ ।

शान्तिको श्रीमान् शान्तिले जागिर गर्न थालेपछि असन्तुष्ट पनि देखिन्छ । कतै न कतै उसमा इडिपस ग्रन्थि भेटिन्छ । शान्ति अफिस जान थालेपछि उतै अफिसतिर कुनै लोग्नेमान्छेसँग उसको हिमचिम बढ्ने त होइन भन्ने उसलाई आशङ्का हुन्छ । तापनि आफ्नो आर्थिक कमजोरीका कारणले गर्दा ऊ श्रीमतीलाई रोक्न सक्दैन । चेतन र अवचेतनको द्वन्द्वात्मक भूमरीमा ऊ अल्झिरहन्छ ।

अर्कोतिर कथाकी सहायक पात्र मीनाले शान्ति र उसका श्रीमान्को बिचमा रहेको अवचेतन मनको असन्तुष्टिलाई जगाइदिन्छे । शान्तिको श्रीमान्मा मात्रै होइन, शान्तिमा पनि यौन असन्तुष्टि रहेको देखिन्छ । त्यही सङ्केत गर्दै कथावाचक भन्छ, 'उसलाई कसैले कहिल्यै माया गरेको छ र ? यस सिलसिलाको मानसिक कल्पनामा कैयौँ पटक उसको लोग्ने पनि उभियो, तर त्यहाँ लोग्नेबाहेक अरू केही पनि पाइएन । बरू त्यसकै छेउमा आजे चिया खान आएको त्यो युवक पनि उभिदिन्थ्यो ।' यसरी ऊ युवकप्रति बिस्तारै आकर्षित हुँदै गई । उसले आफ्नो श्रीमान्बाट कहिल्यै पनि प्रेमको 'विशेष सुख' र 'विशेष खिचाइ' कहिल्यै पनि प्राप्त गर्न सकिन । त्यसकारण ऊ युवकप्रति खिचिन्छे । नसम्झन खोजे पनि युवक सम्झनामा आइरहन्छ । अर्कोतिर मीनाले त्यो विशेष सुख वा विशेष खिचाइका लागि शान्तिको अवचेतन मनको भावलाई प्रकाशमा ल्याइदिन्छे । विवाहित हुँदाहुँदै र म विवाहित प्रेम गर्न मिल्दैन भन्दाभन्दै पनि शान्तिले युवकलाई अवचेतनमै भए पनि स्थान दिन्छे । उसलाई चेतन मनले विवाहित भएका कारण लोग्ने बाहेक अर्कोलाई प्रेम गर्न हुन्न भनेर सचेत तुल्याउँछ । तर मीनाको निरन्तरको ' त्यो युवकले तँलाई प्रेम गऱ्यो भने के गर्छेस् ?' 'मानौँ तँ अविवाहित होस्' भन्ने जस्ता भनाइले शान्तिको अवचेतन मनले चेतन मनलाई दबाउन पुग्छ । फलतः ऊ युवकप्रति आकर्षित हुन पुग्छे । शान्तिको मनमा चेतन र अवचेतनको द्वन्द्वमा अवचेतन विजयी बन्न पुग्छ ।

शान्ति युवकप्रति बिस्तारै आकर्षित हुँदै गएकी थिई भन्ने कुरा युवककी श्रीमती देखेपछि शान्तिलाई पर्न गएको आघातबाट पुष्टि हुन्छ । ऊ जब युवककी श्रीमतीलाई देख्छे तब 'स्तम्भित' हुन पुग्छे । उसलाई वातावरण नै कस्तो लाग्छ । फलतः ऊ स्तब्ध भएर चुप बस्दछे । उसकी श्रीमतीलाई देखेर मीना प्रसन्न हुन्छ तर शान्ति आहत हुन पुग्छे । यसैले शान्तिमा इलेक्ट्रा ग्रन्थि भेटिन्छ । युवकले 'यी त टाइपिस्ट पो त । यिनीहरूको खालै यस्तै हुन्छ...।' भनेर अपमान गरेपछि बल्ल शान्तिको युवकप्रतिको मोह भङ्ग हुन्छ । युवकबाट अपमानित भएपछि मात्रै शान्ति त्यो ठाउँबाट उठेर हिड्छे । तर शान्ति त्यो युवकसँगको वियोगमा यति आहात हुन पुग्छे कि आफ्नो श्रीमान्को बाहुपाशमा बाँधिएर सुँक्क सुँक्क रून पुग्छे । तर उसको श्रीमान्ले शान्ति के कारणले दुखी भएकी हो भन्ने पत्तो पाउन सक्दैन । यसरी यो कथामा यौनिक अभिमुखीकरण सर्वाधिक महत्त्वपूर्ण पक्ष पात्र भएर आएको देखिन्छ । प्रमुख पात्र शान्ति र उसको श्रीमान्को अवचेतन मन विजयी भएको यौनिक अभिमुखीकरण व्यक्त भएको छ ।

लैङ्गिक रूढिप्रकार

महिलाहरूको मुख्य काम भनेको परम्परा, धर्म, संस्कृतिको संरक्षण गर्नु हो । महिलाहरू कमजोर हुन्छन् । त्यसकारण उनीहरू घरबाहिरका कामहरू गर्न सक्दैनन् । नेतृत्वदायी भूमिकामा रहनु उनीहरूका लागि

उचित होइन । बच्चा जन्माउनु, हुर्काउनु, श्रीमान्को स्याहार सुसार गर्नु उनीहरूको काम हो भन्ने मान्यता समाजमा प्रचलित छ । तर 'टाइपिस्ट' कथामा नारीको भिन्न चरित्रको स्थापना गरिएको देखिन्छ ।

यो कथाका प्रायजसो नारी चरित्रहरू कमजोर छैनन् । प्रमुख नारी पात्र शान्ति घरपरिवारमा श्रीमान्सँग प्रतिष्पर्धा गर्न सक्छे । आर्थिक रूपमा श्रीमान्लाई सहयोग गर्न सक्छे । ऊ टाइपिङ सिकेर सचिवालयको एउटा विभागमा सर्भिस गर्छे । टाइपिङ सिकाउँदा नै नाक खुम्चाएको उसको श्रीमान्लाई शान्तिले जागिर गरेको कुरा मन पर्दैन तर बाध्यताका कारणले गर्दा ऊ शान्तिलाई जागिरमा जान दिएको छ । सासु लगायतका सदस्यले पनि उसलाई सजिलै जागिर गएको स्वीकार गर्न नसके पनि नियमित पैसा ल्याउन थालेपछि उनीहरूको मुख बन्द भएको देखिन्छ । अर्कोतिर शान्तिकी साथी मीना अविवाहित हो । ऊ घरमा स्वतन्त्र छ । कसैले पनि उसलाई जागिरमा जानबाट अवरोध सिर्जना गर्न सक्ने अवस्था छैन ।

उनीहरू परम्परागत धर्म परम्पराप्रति पनि कटिबद्ध छैनन् । शान्ति पारिवारिक यौनिक जीवनमा सन्तुष्ट देखिदैन । त्यो भेऊ पाएकी मीनाले शान्तिलाई क्यान्टिनमा आउने केटोसँग जोडेर जिस्काउँछे । सुरू सुरूमा आफू विवाहित भएकी बताएर पन्छिन खोजेकी शान्ति पछि भने त्यो केटोलाई अवचेतनमा भए पनि माया गर्न थाल्छे । विवाहित हुँ भन्दाभन्दै पनि विवाहितको धार्मिक बन्धनमा ऊ बाँधिएकी छैन । पछिपछि शान्ति त्यो केटोसँग भेट्न आतुर देखिन्छे । पछि युवकको श्रीमती पनि छ भन्ने थाहा पाएपछि उसलाई आघात पर्छ । त्यो आघातले गर्दा ऊ विह्वल भएर रून पुग्छे तर श्रीमान्लाई यो कुराको कुनै सङ्केतसम्म थाहा हुन्न ।

त्यो युवकलाई पनि उनीहरू हाँसोमा उडाएर कुना लाग्न बाध्य तुल्याइदिन्छन् । उनीहरू हाँसोबाट डराएर य'वक अलिक पर गएर बस्छ । शान्तिले त्यसरी हाँस्दा केटोले के भन्यो होला भन्ने प्रश्न गर्दा मीना भन्दछे, 'के भन्यो होला, हामीभन्दा तल्लो खालको उसको व्यक्तित्व हो भनी सम्झेको होला ! हामी आगो पो, आगो ! थाहा छ ?' यसरी मीनाले पुरूषलाई आफूहरूभन्दा तल्लो खालको व्यक्तित्व भएको भनेर टिप्पणी गरेकी छ । यति मात्र नभएर आफूहरू आगो भनेर पितृसत्तात्मक अहम्माथि चुनौती सिर्जना गरेकी छ । भोलि बिहेपछि लोग्नेका जुत्ता पुछ्नुपर्ने तर्क गर्दा मीनाले भन्छे, 'थाहै छैन तिमीलाई, आइमाई सधैँ माथिल्लो तहका । लोग्नेमानिसले कहिल्यै हेप्न सक्तैन ! लौ त मसँग कसैले बोल्ने हिम्मत गरोस् त !' यसरी मीनाले नारी व्यक्तित्व प'रूषभन्दा माथि राखेकी छ । पुरूषमाथि आफू कुनै पनि हिसाबले निर्भर नहुने कुरा गरेकी छ बरू पुरूषलाई आफूसँग बोल्न हिम्मत पनि नहुने दाबी गरेकी छ । बिहेपछि भनेको नमाने कुट्छ भन्ने शान्तिको तर्कमा मीना फेरि भन्छे, 'आफ्नो रवाफमा रहे लोग्नेलाई पनि मान गर्न कर लाग्छ ।' अन्ततः शान्ति पनि मीनाको तर्कमा सहमत हुँदै भन्छे, 'मेरै लोग्नेले पनि पहिलेजस्तो कहाँ हेप्न सक्छ र ?' यसरी यी महिला पात्रहरूले महिलाहरू कमजोर हुन्छन् भन्ने मान्यतालाई हाकाहाकी चुनौती दिएका छन् ।

यस्तै पितृसत्तात्मक समाजमा प्रेम, यौनका विषय पनि पुरूषहरू खुलेर गर्दछन् महिलाहरू त्यसरी खुलेर यस्ता कुराहरू गर्दैनन् भन्ने मान्यता राखिन्छ । तर यो कथामा प्रेमका कुरा पनि खुलेर महिला पात्रहरूले

नै गरेको देखिन्छ । बरू पुरूष पात्रहरू त्यसप्रति मौन रहेका छन् । पुरूषले 'टाइपिस्ट' भनेर गरेको अपमानले शान्तिलाई अलिअलि पीडा भए पनि मीनाले त्यसले केही फरक पारेको देखिदैन । अन्तिममा प्रेम आघातको पीडामा रून पुगे पनि ऊ धर्म, परम्पराप्रति प्रतिबद्ध नारीका रूपमा शान्ति देखिदैन ।

नारी पात्रहरू शान्ति र मीना दुवैले घरायसी काममा आफूलाई भुलाएका छैनन् । उनीहरू दुवै जना अफिसको काममा जान्छन् । मासिक रूपमा पैसा ल्याउँछन् र घरमा सघाउँछन् । शान्तिको बिहा भए पनि मीनाको बिहा समेत भएको छैन । बच्चाबच्ची र चुलोचौकाका काममा उनीहरू सीमित छैनन् । शान्तिको श्रीमान् र सासुले जागिर पठाउन नचाहे पनि मासिक तलबका कारण उनीहरू चुप लाग्न बाध्य छन् । आफ्नो आम्दानी भएपछि शान्ति पनि आफूलाई आवश्यक पर्ने सरसामान किन्न, मन लागेको ठाउँमा घुम्न स्वतन्त्र भएको देखिन्छ । त्यसकारण लैङ्गिक रूढिप्रकारका हिसाबले यो कथाले परम्परागत मान्यतामाथि अतिक्रमण गरेको देखिन्छ ।

लैङ्गिक परिचय

'टाइपिस्ट' कथाका नारी पात्रहरूको अलग परिचय छ । पुरूष पात्रहरू पनि जागिरमा छन् । उनीहरूको पनि आफ्नै परिचय छ । प्रमुख नारी पात्र शान्तिले चारपाँच महिना टाइपराइटिङ सिकेर प्रमाणपत्र हात पारेपछि सचिवालयको एउटा विभागमा सर्भिस भेटाएकी थिई । त्यही अर्को विभागमा काम गर्ने मीनासँग उसको दोस्ती बढेको थियो । यसरी उनी दुवै सरकारी कर्मचारी रहेका देखिन्छन् । शान्तिको श्रीमान् क्लर्कको जागिर गर्छ भने युवक पनि गजेटेड अफिसर होला भन्ने अनुमान लगाइएको छ । यसरी यो कथाका पात्रहरूको परिचय निर्माण भएको देखिन्छ ।

शान्ति श्रीमान्, सासु र देवरदेखि स्वतन्त्र छ । मासिक पैसा दिनसक्ने क्षमता भएपछि उसका बन्धनहरू खोलिएका छन् । मीना त अविवाहित नै देखिन्छे । विवाहित भए पनि शान्ति आमाको भूमिकामा छैन । स्वतन्त्र अफिसियल कर्मचारीका रूपमा देखिएकी छ । उनीहरूका हाकिमहरूको पनि कुनै भूमिका कथामा देखिँदैन । शान्ति मासिक साठी रूपैया तलब खान्थी तर उसले घरमा चालिस रूपैयाँ मात्र दिन्थी । विवाहित भए पनि पटक पटक मीनाले शान्तिलाई स्वतन्त्र बन्न, लोग्नेबाट मुक्त बनाउन कोसिस गर्दछे । प्रेमको स्वतन्त्रताको स्वाद चाख्न आग्रह गर्दछे । मीना भन्छे, 'आइमाई भएर पनि माया गर्नु र माया गरिन पनि कहिल्यै नपाएकी, छि !' । यसरी महिलाको अलग पहिचानको खोजी मीनाले गरेको पाइन्छ । अर्कोतिर अवचेतनमा शान्तिलाई युवकलाई आमन्त्रण गर्दछे र आफ्नो अपूरो प्रेमको खाली ठाउँ भर्न खोज्छे । यसर्थ यो कथाका नारीहरूको परिचय परम्परागत नभई फरक प्रकृतिको रहेको छ । हाँस्न र छिल्लिन उनीहरूलाई कसैले रोक्न सक्दैन । मीनाले आफूलाई आगोको रूपमा परिचय गराउँछे । श्रीमान्सँग शारीरिक र मानसिक दुवै रूपमा प्रतिष्पर्धा गर्न सक्ने उपल्लो व्यक्तित्व आफूसँग भएको दाबी ऊ गर्दछे । शान्तिले पनि अन्तिममा श्रीमान्ले आफूलाई हेप्न नसक्ने नारीका रूपमा चिनाएकी छ । आफूहरूको 'उपल्लो व्यक्तित्व' भएको कुरा उनीहरू गर्दछन् । यिनीहरू युवकलाई विस्थापित गर्न पनि सफल हुन्छन् ।

कथाको अन्तिमतिर आफ्नी श्रीमतीका अगाडि धज्जी उडाएको महसुस भएपछि युवकले श्रीमतीसँग भन्छ, '...यी टाइपिस्ट पो त ! यिनीहरूको खालै यस्तै हुन्छ...।' यसरी नवीन परिचय दिँदादिँदै पनि युवकले उनीहरूको चरित्रमाथि प्रश्न उठाउँछ । परिचय त उनीहरूको परम्परागत हुँदैन तर आफूसँग प्रतिष्पर्धा गर्न आएका नारीहरू आफू जस्तै बनेपछि युवकले उनीहरूको चरित्रमाथि हमला गरेको देखिन्छ । युवकले 'यिनीहरूको खालै यस्तै हुन्छ' भनेर गरेको टिप्पणीलाई मीनाले खासै महत्त्व दिन चाहँदैन तर शान्तिलाई भने मानसिक सङ्घातका कारणले अपमान महसुस हुन्छ । नभए यिनीहरूको आधुनिक परिचय यो कथामा प्रस्तुत भएको पाइन्छ ।

लैङ्गिक भाषा

प्रस्तुत कथामा पुरूषको लैङ्गिक एकाधिकारमा हस्तक्षेप हुने खालको भाषाको पनि प्रयोग गरिएको छ । प्रेमका विषयहरू आएका छन् । परम्परागत दृष्टिकोणले पुरूषले प्रेम, यौनका कुरा गर्ने छुट दिन्छ तर महिलाहरूले त्यस्ता कुराहरू गर्नुहुन्न भन्ने मान्यता राख्दछ । तर 'टाइपिस्ट' कथामा भने प्रेम र यौनका कुरा प्रशस्त गरिएका छन् । शान्तिको श्रीमान् शान्तिलाई युवती जस्तै बनाउन प्रयत्नशील छ । युवती जस्तो बनाएर ऊ प्रेम साटासाट गर्न चाहन्छ ।

शान्ति र मीनाका बिचमा हुने कुराकानीले पुरूषको एकाधिकारमा हस्तक्षेप गरेको देखिन्छ । उदाहरणका लागि निम्न पङ्क्तिलाई लिन सकिन्छ : 'तिनीहरूमा मज्जाको किसिमको कुराकानी गफगाफ हुन्थ्यो । मीना नवयुवती, कुमारी र चञ्चला पनि थिई ।...मोजको कुरा भएर दुवै पूर्ण मनोयोगसित आनन्द लिन परस्पर भाग लिन्थे ।' यसरी कथाका नारी पात्रहरूले मोजमस्ती, प्रेम, आनन्दका कुरा गरेका छन् । अर्को उदाहरण पनि हेर्न सकिन्छ । 'हत्तेरी, फेरि तिमी लोग्नेवाली बन्यौ ! भने नि, माने तिमी मिस छ्यौ, मिस !' यसरी लोग्नेको अस्तित्वमाथि समेत प्रश्न उठाएर प्रेमका कुरा शान्ति र मीनाले गर्दछन् । सारी र ब्लाउजका प्रसङ्गहरू आउँछन् । सुन्दरताका प्रसङ्गहरू आउँछन् । 'तैँ बढी राम्री, पोइ छोडेर ऊसितै गए त भइहाल्छ नि ! किन जान्नस् तँ ?' यसरी पुच्छ्रे प्रश्नको प्रयोग पनि गरिएको पाइन्छ । यस्तै म्याइँ, प्रेम, लोग्ने, स्वास्नी, पोइ आदि जस्ता शब्द प्रयोग प्रशस्तै गरिएका छन् । प्रस्तुत कथाकी सहायक पात्र मीना निकै चञ्चले र बोलक्कड प्रकृतिकी छे ।

यिनै आधारमा हेर्दा प्रस्तुत कथाको भाषाले पुरूषको एकाधिकारमा पनि हस्तक्षेप गरेको देखिन्छ । त्यसकारण कथाको भाषा लैङ्गिकताका दृष्टिकोणले पनि महत्त्वपूर्ण प्राप्ति बन्न पुगेको पाइन्छ ।

निष्कर्ष

भवानी भिक्षुको 'टाइपिस्ट' कथा यौन मनोविज्ञानमा आधारित कथा हो । यसमा शान्ति प्रमुख वा केन्द्रीय पात्रका रूपमा यस कथामा आएकी छ । सङ्ख्यात्मक हिसाबले पुरूषहरू बढी भए पनि गुणात्मकता हिसाबले यसमा महिलाहरूको स्थान केन्द्रमा रहेको देखिन्छ । कथाको नेतृत्वमा शान्ति र मीना जस्ता महिलाहरू आएका छन् ।

प्रस्तुत कथा यौन मनोविज्ञानमा आधारित कथा हो । त्यसकारण यसमा यौनिक अभिमुखीकरण प्रबल भएको कथा हो । कथाकी प्रमुख पात्र शान्ति चेतन र अवचेतनको मनको द्वन्द्वबाट गुज्रनु पर्ने अवस्था छ । ऊ अवचेतन मनबाट ग्रसित छ । मीनालाई उसको अवचेतन मनको अतृप्ततालाई जगाइदिएकी छ । युवकलाई अवचेतनमा मनमा स्थान दिएकी शान्तिको मनमा युवककी श्रीमती देखिएपछि आघात पुग्छ । त्यसकारण प्रस्तुत कथामा यौनिक अभिमुखीकरण मुख्य पक्ष बनेर रहेको छ ।

प्रस्तुत कथामा लैङ्गिक रूढिप्रकारलाई पनि चुनौती दिइएको देखिन्छ । शान्ति र मीना दुवै कर्मचारी हुन् । उनीहरू आर्थिक रूपमा सक्षम रहेका छन् । परम्परागत मूल्य मान्यतालाई चुनौती दिन उनीहरू सक्षम छन् । उनीहरू घरायसी काममा नभएर आर्थिक आम्दानी छन् । तसर्थ पुरूषका प्रतिष्पर्धीका रूपमा उनीहरू आएका छन् ।

प्रस्तुत कथाका पात्रहरू शान्ति र मीनाको आफ्नो छुट्टै परिचय रहेको छ । दुवै योग्य र क्षमतावान् छन् । आफ्नै सिपका आधारमा उनीहरूले सचिवालयको विभागमा जागिर खाएका छन् । उनीहरू आफ्नै 'टाइपिस्ट'को परिचय छ ।

प्रस्तुत कथाको भाषा पुरूषको लैङ्गिक एकाधिकारमा हस्तक्षेप गर्ने प्रकृतिको छ । प्रेम, मस्ती, मोज, लोग्नेवाली आदि आदि जस्ता शब्दहरूको प्रयोग छ । यस्तै कथाकी सहायक पात्र मीना बहुत बोलक्कड छ । कथामा पुच्छ्रे प्रश्न प्रकृतिका वाक्यहरूको पनि प्रयोग गरिएको छ । यसर्थ कथाको भाषा लैङ्गिकताले हिसाबले महत्त्वपूर्ण प्राप्ति बन्न पुगेको छ ।

सन्दर्भग्रन्थसूची

अधिकारी, इन्द्रविलास (२०६९), *पश्चिमी साहित्यसिद्धान्त,* ललितपुर : साझा प्रकाशन ।

उप्रेती, सञ्जीव (२०६८), *सिद्धान्तका कुरा,* काठमाडौँ : अक्षर क्रियसन ।

त्रिपाठी, वासुदेव (२०५८), *पाश्चात्य समालोचनाको सैद्धान्तिक परम्परा भाग २,* काठमाडौँ : साझा प्रकाशन ।

भिक्षु, भवानी (२०६७), 'टाइपिस्ट' *नेपाली कथा भाग ४,* दयाराम श्रेष्ठ 'सम्भव' (सम्पा.) साझा प्रकाशन : ललितपुर ।

शर्मा, मोहनराज र लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद (२०६१), *पूर्वीय र पाश्चात्य साहित्य सिद्धान्त,* काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

सुवेदी, राजेन्द्र (२०७३), *सांस्कृतिक अध्ययन र नेपाली साहित्य,* काठमाडौँ : पाठ्यसामग्री प्रकाशन ।

Alami, Manizheh (2016)," Approaches to Gender Studies : A Review of Literature" *Journal of Applied Linguistics and Langauge Research,* Volume 3, Issue 3 pp. 247-256.

Gauntlett, D. (2008). *Media, Gender and Identity.* UK: Routledge.

Lindsey, L. Linda (2011), *Gender Roles,* Phl learning private Limited: New Delhi.